

Μηνιαία Έπιθεώρηση
τεύχος 101, Οκτώβριος 1989
τιμή τεύχ. δρχ. 300

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

Η "Αληθεία" μέρα

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

ΤΡΙΤΗ 31 ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 1989

τεύχ. 101, 'Οκτωβρ. 1989

Κέκροπος 2, 105 58 'Αθήνα

τηλ. 3239 645, 3228 791

τιμή τεύχ. 300 δρχ.

ΤΑΚΤΙΚΟΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΕΣ

Μαριάννα Δήτσα, Βασίλης Ζουναλῆς, Μάκης Καβουριάρης, Γιώργος Καρράς, Διονύσης Καψάλης, Βάσω Κιζήλου, Βάσω Κιντή, Παῦλος Κρέμος, Δημήτρης Κυρτάτας, Σταῦρος Λιβαδάς, Γρηγόρης Μανιαδάκης, Γιώργος Μαργαρίτης, Μιχάλης Μοδινός, 'Αριστείδης Μπαλτάς, Παντελής Σπ. Μπουκάλας, Γιώργος Μπράμος, 'Ανδρέας Πανταζόπουλος, Δαμιανός Παπαδημητρόπουλος, Γιώργος Πάσχος, Νίκος Πολίτης, 'Ελένη Πορτάλιου, Χρύσα Προκοπάκη, Νόρα Σκουτέρη.

Ἐκδότης, Ἄγγελος Ἐλεφάντης, Κέκροπος 2, Ἄθῆνα 105 58, τηλ. 32.28.791.

Διαχείριση: Σπύρος Δελέγκας.
Ἐκτύπωση-Βιβλιοδεσία, «ΝΕΟΣ ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ» Μπουμπουλίνας 16 Μεταμόρφωση, τηλ. 27.94.550 καὶ 36.23.877.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΚΑΘΕ ΜΗΝΑ, Μπροστά στις κάλπες στις 5 τοῦ Νοέμβρη	27
Ἄγγελου Ἐλεφάντη, Γιατί κἀθηκαν οἱ φάκελοι	4
Δαμιανού Παπαδημητρόπουλου, Ἐξι Νοεμβρίου: τὸ λυκόφως τῶν ἀρχηγῶν	6
Γιώργου Καρρά, Τηλεπολιτική γιὰ τρεῖς	8
Δαμιανού Παπαδημητρόπουλου, Τρίμηνη εἰσαγωγή στὸν νεοφιλελευθερισμό	16
Στιγμαῖα καὶ αὐτόφωρα	16
Βάσως Κιντή, ΚΝΕ, ρήξεις καὶ διαφορούμενα	18
Συνέντευξη: Οἱ οἰκολόγοι στὶς ἐκλογές	21
Ἄγγελου Ἐλεφάντη, Τὸ τέλος τῆς ἐπανάστασης ποῦ δέν ἔγινε	28
Ἄριστείδη Μπαλτά, Ὁ Φράνσις Φουκαγιάμα καὶ ἡ Καρέτα-Καρέτα	36
Νίκου Πουλαντζά, Ἡ νέα μικροαστική τάξη	40
Ζάν-Μαρί Σωβιέ, Νεοφιλελεύθερες γοητείες στὴν ΕΣΣΔ	45
Βασίλη Ζουναλή, Δυτική Γερμανία: τὸ 35ωρο	48
Α.Π., Ἀνατολική Γερμανία	49
Α.Π., ΕΣΣΔ: ἡ «ἀνατίμηση» τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας	50
Ι.Υ., Οὐγγαρία: ἱστορικές ἀλλαγές	51
Χαράλαμπου Νούτσου, Ἡ ἀποτυχία στὶς γενικές ἐξετάσεις	52
Ἄρη Μπερλή, Κέβιν Ἄντριους	54
Νίκου Πολίτη, 30ὸ Φεστιβάλ Κινηματογράφου	56
Δῆω Καγγελάρη, Θέατρο καὶ μετάφραση	58
Γιώργου Μαργαρίτη, Βιβλία γιὰ τὸν Ἐμφύλιο	61
Μαριάννας Δήτσα, Βιβλιοπαρουσιάσεις	63
Ἄγγελου Ἐλεφάντη, «Ἑλλάδα 1936-1944»	64

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ: Ἐτήσια (12 τεύχη) 2.500 δρχ.
ἑξάμηνη (6 τεύχη) 1.300 δρχ.

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ: Εὐρώπη ἐτήσια 3.000 δρχ.
Ἄλλες χώρες, ἐτήσια 3.300, ἑξάμηνη 1.800

ΦΟΙΤΗΤΙΚΗ ΣΥΝΔΡΟΜΗ: Ἐτήσια 1.500, ἑξάμηνη 800

Ἴδιοκτησία: Σπ. Δελέγκας καὶ Σία Ο.Ε. Ἐκδότης Ἄγγελος Ἐλεφάντης,
Κέκροπος 2, 105 58 Ἄθῆνα τηλ. 32.28.791. Ἐκτύπωση «ΝΕΟΣ ΠΑΡΝΑΣ-
ΣΟΣ» Μπουμπουλίνας 16, Μεταμόρφωση, τηλ. 27.94.550

Διαχυμένοι φάκελοι

Γιατί κάηκαν οι φάκελοι;

Τό γεγονός είναι πλέον τετελεσμένο. Ἡ Χαλυβουργική καί ἄλλα καταστήματα τῆς βαριάς βιομηχανίας ἐν Ἑλλάδι ἔκαψαν ἑκατομμύρια φακέλους Νεοελλήνων καί τή δυνατότητα νά ἀναζητήσῃ ἡ ἱστορική ἐπιστήμη κάποια στοιχεῖα εἴτε γιά πρωταγωνιστικά πρόσωπα εἴτε γιά τίς μάζες τῶν «ἀνωνύμων» εἴτε γιά τά ἦθη καί τά κίνητρα τῶν διοικτῶν τους εἴτε γιά τίς ψυχολογικές, τίς ἰδεολογικές καί τίς πολιτικές καταστάσεις πού δημιουργοῦσε τό φακέλωμα, καταστάσεις πού ἀποτελοῦν ἀναπόσπαστα στοιχεῖα τῆς νεοελληνικῆς ἱστορίας μερικῶν δεκαετιῶν.

Γιά τήν αὐστηρά ἐπιστημονική πλευρά τοῦ θέματος εἰπώθηκαν πολλά καί σημαντικά στόν ἑλληνικό τύπο (βλ. ἰδίως δύο ἄρθρα τοῦ Φίλιππου Ἡλιοῦ στή *Ἀυγή*, τοῦ Ἀντῶνη Λιάκου στήν *Ἐποχή* κ.ἄ.). Δυστυχῶς, τώρα πιά, μέ τετελεσμένο πλέον τό γεγονός, αὐτή ἡ ἀδιάσειστη ἐπιχειρηματολογία δίνει μόνο τό μέτρο τῆς βαναυσότητος τῶν ἐμπνευστῶν καί ἐκτελεστῶν τῆς καύσης τῶν φακέλων. Γιατί κανενός τό ἀφτί δέν ἴδρωσε. Μάλιστα ὁ ὑπουργός δικαιοσύνης τῆς κυβέρνησης Συνασπισμοῦ - Ν.Δ. κ. Φ. Κουβέλης, δέν δίστασε νά παραδεχθεῖ κυνικότατα ὅτι ἡ καύση τῶν φακέλων ἦταν παράνομη (διατάχθηκε μέ ἀπλή ἀπόφαση τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου) καί γι' αὐτό χρειάζεται νόμος γιά νά τακτοποιηθεῖ καί νομικά τό θέμα ἐκ τῶν ὑστέρων. Αὐτή ἄλλωστε ἡ ἀδυναμία μπροστά στήν κυνικότητα τῆς ἐξουσίας ἐκφράστηκε καί στή δημόσια ἐκδήλωση πού ὀργάνωσαν τό περιοδικό *Ἱστορικά* καί ἡ ἐταιρεία μελέτης τοῦ σύγχρονου ἑλληνισμοῦ *Μνήμων* στίς 6 Ὀκτωβρίου μέ παρεμβάσεις τῶν ἱστορικῶν Φ. Ἡλιοῦ, Β. Παναγιωτόπουλου, Σ. Ματθαίου, Λ. Δρούλια, Σφυρόερα, Σπ. Ἀσδραχᾶ, Γ. Λεονταρίτη καί Α. Λιάκου (παρεμβάσεις πού ἐλπίζουμε ὅτι σύντομα θά δοῦν τό φῶς τῆς δημοσιότητας).

Ἀλλά γιατί κάηκαν οἱ φάκελοι; Γιατί ἡ πολιτική ἐξουσία φάνηκε τόσο ἀνάληγη διακινδυνεύοντάς, μάλιστα, καί κερδίζοντας ἐπάξια, τό παγκόσμιο ρεκόρ μικρόνοιας;

Τό ἐρώτημα παραμένει κι ἀξίζει τόν κόπο νά συζητηθεῖ, σάν ἐπίλογος σ' αὐτή τήν θλιβερή ἱστορία. Εἰπώθηκε, βέβαια, πράγμα σωστό, ὅτι ἡ Ν.Δ. σέ συνδυασμό μέ τόν νόμο γιά τήν ἄρση τῶν συνεπειῶν τοῦ ἐμφυλίου πολέμου, ἤθελε νά κερδίσει τίς ἐντυπώσεις μέ μιά δημαγωγικό τύπου χειρονομία. Νά καλλιεργήσει μιά φυσιολογία δημοκρατικῆς παράταξης πού ξεχνᾷ τά πάθη τοῦ παρελθόντος, γυρίζει ὀριστικά τή σελίδα τοῦ ἐμφυλίου πολέμου καί τῶν πρακτικῶν πού εἶχαν χρησιμοποιηθεῖ.

Ἡ ἐξήγηση αὐτή εἶναι ἐνμέρει μόνο σωστή· ἄλλωστε ἀπό τή στιγμή πού ὑπῆρξε ἐντονη ἀντίδραση ὄχι μόνο τοῦ ΠΑΣΟΚ (ἄλλη καθαρή δημαγωγία κι αὐτή) καί τῶν ἐπιστημόνων ἱστορικῶν ἀλλά σημαντικῆς μερίδας τοῦ τύπου, ἀριστερῶν, καί μερίδας τῆς κοινῆς γνώμης, ἀπό τή στιγμή δηλαδή πού ἡ δημαγωγία ἀποκαλυπτόταν ὡς ἀπλή ψηφοθηρική σκοπιμότητα, τά εἰκαζόμενα πλεονεκτήματα τῆς Ν.Δ. ἐλαχιστοποιοῦνται. Παρά ταῦτα θά ἐπιμείνει ὡς τό τέλος. Τί τό πιό φυσικό ἄν ἡ κυβέρνη-

Δια γυμνού φασκίμοι

νηση, μετά την εκδήλωση των αντιστάσεων και των αντιδράσεων, ανέστελε προσωρινά την απόφασή της, μέσα σέ ένα κλίμα συναίνεσης και διαλόγου τό όποιο ή ίδια εμφάνιζε ώς νέα πολιτική άρετή;

Κάτι βαθύτερο, κρυβόταν στήν απόφασή της πού ήταν ανέκκλητο. "Ας τό πούμε μέ δυό λόγια: ή *ανάγκη τής άποενοχοποίησης*. Γιατί ή δεξιά, και γενικότερα ή άστική παράταξη, ήξερε ότι μέσα στους φακέλους έκείνο πού κυρίως φυλαγόταν, και πού δέν είχε ξεπερασθεί ιστορικά, ήταν ό ίδιος της ό έαυτός: ό *έαυτός -διώκτης*. Καί τούτη ή ιδιότητα δέν είχε νά κάνει μόνο μέ τόν μακαρίτη πιά χαφιέ, τόν άστυνομικό, τόν χωροφύλακα, ΜΑΥ, άξιωματικό του Α2, δέν είχε πιά νά κάνει μόνο μέ τόν στρατοδίκη, τόν εισαγγελέα, τόν βασιλικό έπίτροπο, τόν άώνωνμο πληροφοριοδότη δέν σχετιζόταν μόνο μέ τούς έξειδικευμένους κρατικούς και παρακρατικούς μηχανισμούς μιάς όλόκληρης πεντηκοντατίας πού όργάνωναν οί κυβερνήσεις τής 4ης Αυγούστου, τής Κατοχής, τής Δεξιάς, του Κέντρου, τής Χούντας. Ήταν τό *σύνολο* τής άστικής παράταξης πού χρησιμοποίησε τό φακέλωμα ώς συστατικό τής έξουσίας της θεσμό. Τούτος ό θεσμός στίς καθημερινές του και τίς ύλικές του «λεπτομέρειες» έπρεπε νά έξαφανισθεί, γιατί άφορούσε τούς πάντες πού δέν ταξινομήθηκαν στήν κατηγορία των έαμοβουλγάρων, άφορούσε τό σύνολο τής εθνικόφρονος παράταξης.

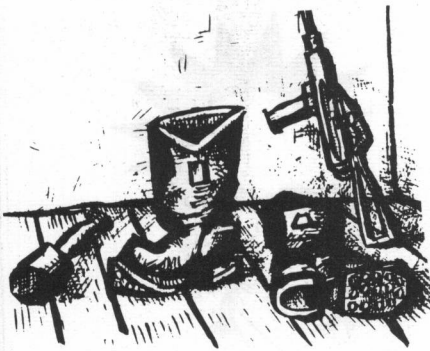
Μέσα στους φακέλους συναντάμε τά κύρια πειστήρια τής ιδεολογίας τής *έθνικοφροσύνης* (των «έθνικιστών» όπως έλεγαν στήν Κατοχή) κύρια μορφή τής κυρίαρχης ιδεολογίας τά «άνώμαλα» χρόνια και θεμέλιο του θεσμικού άντικομμουνισμού.

Τί έλεγε ή ιδεολογία αυτή, πού μιά από τίς ύλικές μορφές ύπαρξής της ήταν τό φακέλωμα, δηλαδή τό καθεστώς του τρόμου;

"Έλεγε, κυρίως, ότι πäs μή "Έλλην βάρβαρος, πäs μή έθνικόφρων κομμουνιστής, πäs κομμουνιστής Βούλγαρος, Σλαύος (πόσοι φαντάροι επί δεκαετίες δέν «τραγουδίσαν», «τί ζητούν οί Βούλγαροι στή Μακεδονία), πäs Βούλγαρος είναι ξένος έχθρός, εκτός έθνικής κοινότητας.

Τήν πραγματικότητα αυτής τής ιδεολογίας θά μπορούσε νά τήν γνωρίσει κανείς σήμερα άν είχε στά χέρια του, γιά παράδειγμα, τούς χιλιάδες λόγους πού εκφωνήθηκαν από Γυμνασιάρχες, καθηγητές και μαθητές άκόμη στά σχολεία τής εποχής εκείνης, τήν 25η Μαρτίου, τήν 28η 'Οκτωβρίου —κυρίως σ' αυτήν—, στους χιλιάδες λόγους πού άκουσαν φαντάροι στους στρατώνες, εργάτες σέ εργοστάσια, χωριάτες στά χωριά τους. Δέν ξέρω άν ύπάρχουν τέτοια άρχεία. Εύκολα όμως μπορεί νά μπει κανείς στό κλίμα αυτό ξεφυλλίζοντας τίς εφημερίδες τής εποχής. Κι όχι μόνο τήν *Άκρόπολη*, τό *Έλληνικόν Αίμα*, τό *Έμπρός*, τήν *Απογευματινή*, τόν *Έλεύθερο Κόσμο*, αλλά και τό *Βήμα*, τά *Νέα*, τήν *Έλευθερία* και δεκάδες άλλες έπαρχιακές.

Δέν είναι ό τόπος έδω νά αναλυθεί ή ιδεολογία τής έθνικοφροσύνης. Τό θέμα ώστόσο είναι σημαντικό, κυρίως γιατί, ή ιδεολογία αυτή δέν άντεξε ούτε ως ιδεολογία τής δεξιάς. Κατέρρευσε, γιατί, δέν είχε καν μέσα της έκείνο τό μικρό έστω πυρήνα πραγματικής ανταπόκρισης πρós τά πράγματα πού θά έδινε έγκυρότητα και στίς ιδεολογικές παραμορφώσεις του πραγματικού. Ήδη, πριν τή δικτατορία είχε πληγεί θανάσιμα. Μέσα στή στρατιωτική δικτατορία κατέρρευσε, αφήνοντας ώστόσο πίσω της τά πειστήρια μέ βάση τά όποια θά μπορούσε νά «ξαναδιαβαστεί»: τούς φακέλους.

Δια χειμῶν σφάλλεσθαι

Τό κάψιμο δέν ἦταν παρά μιά ἐκστρατεία ἀποενοχοποίησης: ἡ Δεξιά θέλει νά ξανάρθει στήν ἐξουσία χωρίς τήν ἱστορία της, τήν ἱστορία τῆς ἐθνικοφροσύνης, πού καθιστοῦσε οὐσιαστικά τήν ἴδια δύναμη ἀντεθνική, ἀφοῦ ἡ ἴδια ἡ Δεξιά ἐспаγε τήν ἐθνική συνοχή τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ κατατάσσοντας τούς μισοῦς "Ἕλληνες, «καί τās παραφυάδας» αὐτῶν, στήν κατηγορία τοῦ «μῆ "Ἑλληνα».

Αὐτά γιά τή Δεξιά.

Καί ἡ Ἀριστερά; Γιατί ἔδωσε τή συναίνεσή της γιά τό κάψιμο τῶν φακέλων; Γιατί ἀκούραστοι ἰδεολόγοι τῆς Ἀριστερᾶς (Αὐγή, Τ. Βουρνᾶς, Ριζοσπάστης) ὑποστήριξαν μέ θερμῆ ὅτι οἱ φάκελοι, στό κάτω κάτω, «ἔλεγαν ψέμματα»;

Δέν ἔλεγαν ψέμματα οἱ φάκελοι ἢ, τουλάχιστον, δέν ἔλεγαν μόνο ψέμματα. Ἄν τά ψέμματα τῶν φακέλων μπορούσαν νά ἀποτελέσουν τό ὕλικό γιά μιά «συναρπαστική ἱστορία τοῦ ψέματος» (Βασίλης Παναγιωτόπουλος) ὑπάρχει σ' αὐτούς καί μιά ἄλλη συναρπαστική ἀλήθεια: ὅτι οἱ ἀριστεροί στράφηκαν ἐνόπλιως ἐναντίον τοῦ κρατοῦντος κοινωνικοῦ συστήματος. Ὅλοι οἱ ἀριστεροί. Ἦταν ἡ ἀλήθεια πού ἡ ἰδεολογία τῆς ἐθνικοφροσύνης μετέτρεψε σέ ψέμμα ὑποστηρίζοντας ὅτι οἱ «κομμουνισταί ἔστρεψαν τά ὄπλα ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος».

Ἄλλά ἡ ἀλήθεια αὐτή, σήμερα, κι ἄς λέμε τόσα καί τόσα γιά τήν ἀνάγκη ἱστορικῆς αὐτογνωσίας ἦταν ἐνοχλητική γιά τή σημερινή ἰδεολογία τῆς ἀριστερᾶς, γιά τή σημερινή ἰδεολογία τῆς «ἐθνικῆς συμφιλίωσης» καί τῆς κοινωνικῆς εἰρήνευσης. Πῶς μπορεῖ ὁ Χ. Φλωράκης, ὡς παλαιός στρατηγός τοῦ Δημοκρατικοῦ Στρατοῦ ἢ ὁ Λεωνίδας Κύρκος ὡς παλαιός φυλακισμένος (ἕκαστος ἐφ' ὃ ἐτάχθη) τότε νά ἔχουν στρέψει τά ὄπλα κατά τῆς Ἑλλάδος καί σήμερα νά εἶναι πρωταγωνιστές τῆς συνεργασίας μέ τή Δεξιά; Μιά ἀπό τίς δύο ἰδιότητες ἔπρεπε νά ἐξαφανισθεῖ. Γιά ὅλους τούς ἀριστερούς.

Ἡ πυρά εἶναι πολύ ἀποτελεσματικό μέσο ὅταν δέν πιάνουν ἄλλα γιὰ τροσόφια.

Ἄγγελος Ἐλεφάντης

6 Νοεμβρίου: τό λυκόφως τῶν ἀρχηγῶν;

Ὅταν πρὶν ὀκτώ περίπου μῆνες ὁ κ. Παπανδρέου ἐτοίμαζε, διά τοῦ κ. Τσοχατζόπουλου, τόν σημερινό ἐκλογικό νόμο γνώριζε πολύ καλά ὅτι δύο ἦταν οἱ δυνατές ἐκβάσεις: στήν εὐτυχέστερη γι' αὐτόν περίπτωση, θά συνέχιζε νά κυβερνᾷ μέ τό δεκανίκι τοῦ Συνασπισμοῦ. Ὁ κ. Παπανδρέου θά πρέπει νά ὑπολόγιζε σοβαρά αὐτό τό ἐνδεχόμενο, τό ὁποῖο ἄλλωστε δέν ἀποκλείεται νά εἶχε πραγματοποιηθεῖ ἂν τό ΠΑΣΟΚ δέν ἔπεφτε στό 39% ἀλλά συγκέντρωνε ἕνα 41% μέ 42%. Στή δυσμενέστερη γι' αὐτόν περίπτωση (καί ἀφοῦ αὐτοδυναμία δέν μπορούσε οὔτε νά ὀνειρευτεῖ τό ΠΑΣΟΚ) ὁ κ. Παπανδρέου θά μπορούσε νά ἀναφωνήσει: ἀποθανέτω ἡ ψυχὴ μου μετά τῶν ἄλλοφύλων.

Τά γεγονότα, ὡς τώρα, συμφώνησαν μέ τή δεύτερη αὐτή ἐκδοχή καί, ἂν κρίνουμε ἀπό τίς δημοσκοπήσεις, ὑπάρχει σοβαρὴ πιθανότητα νά συνεχίσουν καί μετά τίς 5 Νοεμβρίου νά ἀρνοῦνται στή Νέα Δημοκρατία τήν αὐτοδυναμία. Παρά τίς ἐπιφυλάξεις πού μπορεῖ νά ἔχουμε, εἴμαστε λοιπόν ὑποχρεωμένοι νά ἐξετάσουμε σοβαρά τό ἐνδεχόμενο ἡ 5η Νοεμβρίου νά μὴν εἶναι παρά μιά ἐπανάληψη τῆς 18ης Ἰουνίου καί μάλιστα μέ τὰ ἐξῆς ἐπιπρόσθετα χαρακτηριστικά. Ἀνοῦσια καί ταυτόχρονα «στάσιμη» ἀνοδος τῆς Νέας Δημοκρατίας (ἐνῶ ἡ ἀνοδος τῆς στίς 18 Ἰουνίου ἦταν σημαντικὴ), οὐσιαστικὴ, ἂν καί ἀριθμητικὰ μικρὴ,

Στα χερσινού σφάλας

άνοδος του ΠΑΣΟΚ (σέ αντίθεση μέ τίς 18 'Ιουνίου πού ή πτώση του ήταν έντυπωσιακή), πτώση τής δύναμης του Συνασπισμού και συνεπώς καταδίκη τής πολιτικής πού άκολούθησε στό τρίμηνο του καλοκαιριού.

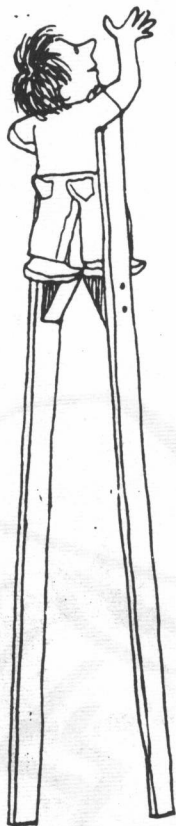
Αν οί δημοσκοπήσεις έπαληθευθούν ή κατάσταση πού θά δημιουργηθεί στίς 6 Νοεμβρίου θά έχει δύο πλευρές: από τή μιά μεριά θά έχουμε μιά πεισματική στασιμότητα στίς καταστάσεις μέ τήν έννοια ότι τό έκλογικό σήμα πάλι δέν θά έχει δώσει αυτοδυναμία, ή έκλογική δύναμη τών δύο μεγάλων κομμάτων θά είναι περίπου στά ίδια επίπεδα όπως και πρό τριμήνου, διερευνητικές έντολές θά λαμβάνονται από και θά κατατίθενται στόν Πρόεδρο τής Δημοκρατίας, τό άδιέξοδο θά παραμένει. Από τήν άλλη μεριά, αν οί καταστάσεις μένουν στάσιμες, οί τάσεις θά έχουν αντιστραφεί. Τό νέο έκλογικό αποτέλεσμα θά είσπραχθεί ως ήττα από τή Νέα Δημοκρατία και τό Συνασπισμό (άφου μάλιστα ή δύναμη του τελευταίου θά έχει μειωθεί) και θά θεωρηθεί νίκη του ΠΑΣΟΚ, άφου θά έχει τουλάχιστον κατορθώσει νά ανακόψει τόν κατήφορο, νά συσπειρώσει τόν κόσμο του, νά σταθεροποιηθεί στό ψηλά ποσοστά. Ποιός θά συνεργασθεί λοιπόν και μέ ποιόν; Τό πιο χαρακτηριστικό τής ποιότητας τής πολιτικής ζωής είναι ότι, ενώ τό ένδεχόμενο μή αυτοδυναμίας κυβέρνησης είναι πιθανότατο, κανείς δέν παίρνει θέση. Οί έκλογείς, κυριολεκτικά, ψηφίζουν χωρίς νά γνωρίζουν τί βούλεται τό κόμμα πού ψηφίζουν.

Η επανάληψη τής συνεργασίας Νέας Δημοκρατίας και Συνασπισμού είναι ή πιο άπιθανη περίπτωση. Τά δύο κόμματα λένε ότι έχουν άποκλείσει κάτι τέτοιο (μερικές ασάφειες ή κάποιες άρνήσεις άπάντησης από τόν κ. Κύρκο ή τόν κ. Μητσοτάκη όφείλονται μάλλον στή τάση όλων τών ήγετών νά μήν δεσμεύονται προεκλογικά σέ τίποτα, νά μήν «δείχνουν τά χαρτιά τους» ή τήν άδυναμία τους), άλλωστε τό έπιχείρημα τής κάθαρσης δέν ύπάρχει πιά. Τά πράγματα θά ήταν ίσως διαφορετικά αν ο Συνασπισμός είχε μιά θεαματική αύξηση τής δύναμής του, αν οί ψηφοφόροι έπιβράβευαν τή τρίμηνη συνεργασία του μέ τή Νέα Δημοκρατία. Η εϋφορία θά μπορούσε τότε νά άποδειχθεί ισχυρότερη από τήν ιδεολογία και τίς άρχές και τά ασύμβατα μεταξύ τους προγράμματα νά αρχίσουν νά συγκλίνουν. Μέ μιά εϋσημη όμως επανατοποθέτηση, άνάλογα μέ τό άποτέλεσμα, τών δύο κομμάτων μπορεί νά δώσει βάση μετεκλογικής συνεργασίας μεταξύ τους. Τίποτε δέν άποκλείεται γιατί κανείς δέν άποκλείει τίποτε.

Από κει και πέρα κάθε άλλη λύση περιλαμβάνει άναγκαστικά τό ΠΑΣΟΚ. Καί οί λύσεις είναι δύο (ύπάρχει και μιά τρίτη, ή «μή λύση», αλλά σ' αυτό θά επανέλθουμε): ΠΑΣΟΚ — Συνασπισμός ή ΠΑΣΟΚ — Νέα Δημοκρατία.

Ο Συνασπισμός μέ τήν παρουσίαση του προγράμματός του επανέλαβε γιά μιά άκόμα φορά τή θέση πού είχε πάρει και πριν τίς 18 'Ιουνίου: συνεργασία μέ τό ΠΑΣΟΚ ναι, αλλά χωρίς τόν Α. Παπανδρέου. Θά πρέπει μάλιστα έδω νά σημειώσουμε ότι τήν ίδια στιγμή πού ο Συνασπισμός, διά στόματος του κ. Άνδρουλάκη, διατύπωνε αυτή τή θέση, τό ΠΑΣΟΚ άνακοίνωνε τά ψηφοδέλτια στίς μονοεδρικές διαλύοντας κάθε ένδεχόμενο συνεργασίας σ' αυτές τίς περιφέρειες. Αν τά δύο κόμματα συνεργάζονταν στίς μονοεδρικές, αυτό θά ήταν και τό προοίμιο μιάς κυβερνητικής συνεργασίας. Τό γεγονός πάντως ότι πλύν τής Λευκάδας δέν συνεργάζονται, δέν άποκλείει από μόνο του τήν κυβερνητική συνεργασία. Άπλως αυτή θά παιχτεί στίς 6 του μηνός σύμφωνα μέ τούς όρους πού θά έχουν διαμορφωθεί τότε από τούς ψηφοφόρους.

Θά μπορέσει ο Συνασπισμός νά έπιμείνει στήν άπομάκρυνση του Α. Παπανδρέου αν τό ΠΑΣΟΚ πάρει 40%, Και πόση δύναμη αντίστασης θά προτάξει αν του ίδιου έχουν μειωθεί τά έκλογικά ποσοστά; Θά 'λεγε κανείς ότι πολλά, αν όχι όλα, παίζονται από τόν «άέρα» πού θά έχουν δώσει οί ψηφοφόροι στό κάθε κόμμα. Έν πάση περιπτώσει ένα είναι σίγουρο: αν κανένα κόμμα δέν πάρει αυτοδυναμία τότε, (και δεδομένου ότι ή πρώτη έντολή στόν κ. Μητσοτάκη δέν άναμένεται νά καρποφορήσει) τό ΠΑΣΟΚ θά άπευθυνθεί στή διάρκεια τής δεύτερης έντολής πρώτα στό Συνασπισμό. Βασική του στόχευση δηλαδή θά είναι νά φτιάξει κυβέρνηση μέ τό Συνασπισμό (και όχι μέ τή Νέα Δημοκρατία) επιβάλλοντας τούς δικούς του όρους. Πού μπορεί νά καταλήξει ή διαπραγμάτευση δέν μπορούμε νά τό πούμε από τώρα. Η συγκυβέρνηση μέ τόν Α. Παπανδρέου πρωθυπουργό είναι έξίσου πιθανή (ή άπιθανή) μέ τήν περίπτωση νά μήν μετέχει ο Α. Παπανδρέου στήν κυβέρνηση (ένδεχόμενο πού άφησε άνοιχτό και ο Α. Μπριλάκης σέ ραδιοφωνική του συνέντευξη πρό ήμερών). Υπάρχει άκόμα και ή «μέση λύση», νά δεχθεί δηλαδή ο κ. Παπανδρέου νά μήν μετέχει στήν κυβέρνηση έως ότου διαλευκανθούν οί δικαστικές του έκκρεμότητες μέ τά σκάνδαλα.

Δια γυμνού σφαιρίστος

Πρὶν ὅμως τὸ δικαστήριον κρίνει τὸν κ. Παπανδρέου (ἐκτός καὶ ἂν δεχθῆι τὴν παραγραφὴν) ἢ κυβέρνησιν αὐτὴ θὰ πρέπει νὰ παραιτηθῆι καὶ νὰ ξαναγίνουιν ἐκλογές γιὰ τὴν ἀνάδειξιν Προέδρου τῆς Δημοκρατίας: ἡ Νέα Δημοκρατία εἶναι σίγουρο ὅτι θὰ ἐπιζητήσῃ τὶς ἐκλογές αὐτές καὶ δὲν θὰ δεχθῆι συναινετικές λύσεις στὸ θέμα τοῦ Προέδρου χωρὶς προηγουμένα νὰ ἔχει λυθῆι τὸ θέμα τῆς κυβέρνησης.

Ἡ ἄλλη δυνατότητα εἶναι ἡ συγκυβέρνησις ΠΑΣΟΚ — Νέας Δημοκρατίας. Ἡ περίπτωση αὐτὴ πρακτικὰ μπορεῖ νὰ προκύβῃ μόνον κατὰ τὴ διάρκειαν τῆς λεγόμενης «τέταρτης ἐντολῆς». Πολλοὶ φαντάζονται μιά τέτοια συγκυβέρνησιν ὡς προῖόν ἀπόσχισης εἴτε κάποιων βουλευτῶν ἀπὸ τὸ ΠΑΣΟΚ, εἴτε κάποιων ἄλλων ἀπὸ τὴ Νέα Δημοκρατία, ἢ καὶ τὰ δύο. Ἄλλοι μιλοῦν γιὰ κάποιο δίδυμο Σιμήτη - Ἐβερτ. Εἶναι βέβαια σωστὸ ὅτι στὴ Νέα Δημοκρατία ἢ μὴ ἐπίτευξιν τῆς αὐτοδυναμίας θὰ ἔχει συνέπειες γιὰ τὴ σημερινὴ τῆς ἡγεσία. Ἄλλ' οἱ συνέπειες αὐτές δὲν προλαβαίνουν νὰ «ὀργανωθοῦν» ὡς τὴ διάρκειαν τῶν διερευνητικῶν ἐντολῶν, τὴ στιγμὴν πού δὲν θὰ ἔχει ἀκόμα συνεδριάσει ἡ Κ.Ο. τῆς Ν.Δ. καὶ τὴ στιγμὴν πού κανεὶς δὲν θὰ ξέρει ἂν θὰ σχηματισθῆι κυβέρνησις, ἢ ἂν θὰ γίνουιν νέες ἐκλογές σὲ λίγες μέρες. Τὰ ἴδια βέβαια ἰσχύουιν μὲ τὸ παραπάνω καὶ γιὰ τὸ ΠΑΣΟΚ. Εἶναι ἔτσι προφανές ὅτι ἂν προκύβῃ θέμα συγκυβέρνησης ΠΑΣΟΚ — Νέας Δημοκρατίας (καὶ αὐτὸ μπορεῖ νὰ προκύβῃ ὡς τὴν πρώτην φάσιν τῆς «τέταρτης ἐντολῆς», ἀλλίως πᾶμε πάλιν γιὰ ἐκλογές), αὐτὸ θὰ γίνῃ τίς «εὐλογίες» τῶν Μητσοτάκη καὶ Παπανδρέου. Εἶναι λίγο δύσκολο νὰ δεχθοῦμε, καὶ γιὰ τοὺς δύο, ὅτι μπορεῖ νὰ ἀποφάσιζαν κάτι τέτοιο, δὲν μποροῦμε ὅμως νὰ τὸ ἀποκλείσομε. Κι αὐτὸ γιὰ τὴ στιγμὴν ἐκεῖνῃ ἢ ἐναλλακτικὴν λύσιν, ἢ ἐκ νέου προσφυγὴν στὶς κάλπες, εἶναι πιθανόν νὰ μὴ ἔχει νόημα γιὰ κανέναν ἀπὸ τοὺς δύο. Ἡ Νέα Δημοκρατία μπόρῃ νὰ τὴν ἐπιδιώξῃ ἂν ἔχει ἀγγίξει τὴν αὐτοδυναμίαν, ἂν τῆς λείπουιν μερικὲς χιλιάδες ψῆφοι. Ἄν ὅμως τὰ πράγματα παραμείνουιν περίπου στατικά σὲ σχέση μὲ τὶς ἐκλογές τοῦ Ἰουνίου, τότε κανεὶς δὲν μπορεῖ νὰ προσδοκᾷ ὅτι κάτι θὰ ἄλλαξε ριζικὰ στὶς νέες, τρίτες κατὰ σειράν, ἐκλογές.

Ἦστερα ὑπάρχει καὶ τὸ θέμα τῆς ἐκλογῆς Προέδρου τῆς Δημοκρατίας, πού σημαίνει ὅτι καὶ νέες ἐκλογές νὰ γίνουιν, τὸ πιθανότερον εἶναι ὅτι θὰ πρέπει νὰ ξαναγίνουιν ἐκλογές μετὰ τρεῖς μῆνες. Γιὰ τοὺς λόγους αὐτοὺς εἶναι πιθανόν οἱ Μητσοτάκης καὶ Παπανδρέου νὰ μὴ θελήσουιν νὰ διαλύσουιν τὴ Βουλὴν ἀμέσως καὶ νὰ συναινέσουιν σὲ μιά κυβέρνησιν συνεργασίας πού θὰ κρατηθῆι ἐν ζῶῃ τουλάχιστον μέχρι τὴν ἐκλογὴν τοῦ Προέδρου τῆς Δημοκρατίας. Μιά τέτοια κυβέρνησις θὰ πρέπει βέβαια νὰ βρεῖ πρωθυπουργόν, πού δὲν θὰ ἀνήκει σὲ κανένα ἀπὸ τὰ δύο κόμματα, ἢ μᾶλλον τὰ τρία κόμματα, ἀφοῦ εἶναι καὶ πιθανόν καὶ βολικόν γιὰ τοὺς ἄλλους νὰ συμμετέχῃ καὶ ὁ Συνασπισμός σ' αὐτήν. Ἐκ τῶν πραγμάτων θὰ εἶναι κυβέρνησις ὑπὸ προθεσμίαν, ἐκτός κι ἂν μέχρι τὴν ἡμερομηνίαν ἐκλογῆς τοῦ Προέδρου τῆς Δημοκρατίας γίνουιν τέτοιες ἀνατροπές στὸ ἐσωτερικόν τοῦ ΠΑΣΟΚ ἢ τῆς Νέας Δημοκρατίας, πού θὰ εὐνοοῦσαν συναινετικές λύσεις καὶ θὰ ἐπέτρεπαν στήν κυβέρνησιν αὐτὴ νὰ ἐπιζῆσῃ καὶ πέρα ἀπὸ τὴν ἡμερομηνίαν αὐτήν.

Σὲ κάθε περίπτωση περισσότερο ἐπισφαλές εἶναι τὸ μέλλον τοῦ Α. Παπανδρέου, ἀφοῦ οὔτε ὁ Συνασπισμός (μέχρι στιγμῆς), οὔτε ἡ Ν.Δ. τὸν δέχονται ὡς σύμμαχον. Ἡ μόνη δυνατότητα πολιτικῆς ἐπιβίωσης πού ἔχει ὁ κ. Παπανδρέου εἶναι ὡς ἡγέτης τῆς ἀξιωματικῆς ἀντιπολίτευσης ὑπὸ αὐτοδύναμην κυβέρνησιν τῆς Νέας Δημοκρατίας. Ἡ αὐτοδυναμίαν τῆς Νέας Δημοκρατίας εἶναι ὅμως ταυτόχρονα καὶ ἡ μόνη δυνατότητα πολιτικῆς ἐπιβίωσης τοῦ κ. Μητσοτάκη. Σὲ κάθε ἄλλῃ περίπτωση τὸ μέλλον του κινδυνεύει, ἀφοῦ ἂν μὲν ἡ Νέα Δημοκρατία συμμετέχῃ στήν κυβέρνησιν δὲν θὰ εἶναι ἀποδεκτός ὡς πρωθυπουργός, ἐάν δὲ σχηματίσουιν κυβέρνησιν τὸ ΠΑΣΟΚ καὶ ὁ Συνασπισμός θὰ ὑπάρξῃ προσπάθεια ἀνατροπῆς του ὡς ἀποτυχόντος μέσα ἀπὸ τὴ Νέα Δημοκρατία.

Τελικὰ τὸ πολιτικὸν παγνίδι ἔχει ἐπικεντρωθῆι στοὺς ἀρχηγούς τῶν κομμάτων, ἀφοῦ τὸ κάθε κόμμα θέλει νὰ ἐξουδετερώσῃ τὸν ἀρχηγόν τοῦ ἀντιπάλου. Ὅσο γιὰ τοὺς ἴδιους τοὺς ἀρχηγούς εἶπαμε: ἀποθανέντω ἢ ψυχὴ μου μετὰ τῶν ἄλλοφύλων.

Δ. Παπαδημητρόπουλος

Τηλεπολιτική γιά τρεῖς

Ολοένα καί περισσότερο στίς ἐκλογές, καί ἀκόμα περισσότερο σέ τούτες, τά κόμματα ἐπικεντρώνουν τήν προσοχή τους ὄχι τόσο στά ὅσα λένε ὅσο στή διαδικασία μέ τήν ὁποία θά τά ποῦν. Στό πού, τό πῶς, μέ ποιά σειρά, τό πόσο χρόνο θά ἔχουν στή διάθεσή τους μέχρι νά ἀκουστῆ τό σφύριγμα τῆς λήξεως ἀπό τήν κυρία Στάη. Θά 'ταν ἀλλιῶς βέβαια τά πράγματα ἂν ἡ τηλεόραση δέν ἦταν γιά τά κόμματα τό ὑπ' ἀριθμόν ἕνα μέσο ἀσκήσης «πολιτικῆς πρός κατανάλωσιν», ἂν δέν εἶχαν δηλαδή προσαρμοστῆ τόσο μέ τά μοῦτρα στό νέο ἦθος τῆς τηλεπολιτικῆς. Σέ μιά τέτοια περίπτωση, ἂν δηλαδή ἡ τηλεόραση δέν ἦταν παρά ἕνα ἀπό τά πολλά μέσα ἐπικοινωνίας μέ τόν κόσμο, θά μπορούσαν ἴσως τά κόμματα νά ἐμπιστευτοῦν τούς δημοσιογράφους νά κάνουν — ὅσο τέλος πάντων εἶναι καί αὐτοί σέ θέση— τή δουλειά τους. Νά ἐμπιστευτοῦν τά λεγόμενα «δημοσιογραφικά κριτήρια», μέ βάση τά ὁποία οἱ ἐπαγγελματίες ὑποκαθιστοῦν κουτσά - στραβά τήν «κοινή γνώμη», ἀξιολογοῦν τά θέματα μέ βάση τό «γενικό» ἐνδιαφέρον τους καί «ἐνημερώνουν» τόν κόσμο καί σέ εὖρος ἀλλά καί κατά προτεραιότητα — κατά προτεραιότητα «εἰδησεογραφική». Βέβαια τό πόσο νερό σηκώνουν οἱ λέξεις πού βρίσκονται ἐδῶ σέ εισαγωγικά μόνο οἱ ὀπαδοί τῆς «ἐλεύθερης καί ἀδέσμευτης εἰδησεογραφίας» δέν τό ξέρουν, ἰπτάμενοι καθώς εἶναι συνήθως στίς κερδοφόρες σφαῖρες τῆς ἀντικειμενικότητας τάχα τῆς «εἰδησης» καθαρῆς. Παρ' ὅλα αὐτά μπορεῖ κανεῖς νά φανταστῆ μιά εἰδησεογραφική τηλεόραση πού θά 'χει μιά κάποια ἀντικειμενικότητα, τήν ἀντικειμενικότητα ἔσω τῆς κυρίαρχης ἰδεολογίας.

Ἄλλά τά σημερινά κόμματα οὔτε αὐτό φυσικά δέν μποροῦν νά ἀνεχθοῦν. Τό μοντέλο αὐτό καταστρέφεται λοιπόν καί ὡς στόχος ἀκόμα, ἀπό τή στιγμή πού τά κόμματα, τά μεγάλα κόμματα, ἀπομακρύνονται ἀπό ἄλλες δυνατές ἀλλά καί δύσκολες μορφές γιά τήν ἀσκηση μαζικῆς πολιτικῆς καί ἀναζητοῦν τόν ἐυκολότερο δυνατό τρόπο γιά τήν «ἄμεση» ἐπαφή μέ τίς ἀδιαφοροποίητες μάζες τῆς τηλεοπτικῆς κατανάλωσης. Σέ αὐτό τό κρίσιμο σημεῖο, ὅπου τά κόμματα παίζουν ἐν πολλοῖς τό ἄμεσο ἀλλά ἴσως καί τό ἀπώτερο μέλλον τους, δέν χωροῦν λοιπόν καθωσπρεπισμοί ἀπέναντι στόν λαό καί εὐγένειες πού ὑποχρεῶνουν καί περιορίζουν. Ἡ κομματική βουλμία στά ραδιοτηλεοπτικά ζητήματα βοᾷ καθημερινά γύρω μας. Τά (ὅποια) δημοσιογραφικά κριτήρια ἀντικαθίστανται ἀπό τήν ἀποψη πού τά κόμματα ἔχουν γι' αὐτά τά κριτήρια.

Ἀλλά τά μεγάλα κόμματα δέν μποροῦν νά κάνουν τήν τηλεόραση ἀκριβῶς κατ' εἰκόνα καί ὁμοίωσή του τό καθένα. Γιατί κανένα δέν εἶναι μόνο του, χωρίς ἀντιπάλους· ἀλλά καί γιατί ἡ οἰκτρή μονοφωνία ὅπως τήν ἔχουμε γνωρίσει ἀπό τό μετεμφυλιακό κράτος καί δῶθε λιγότερο πείθει καί περισσότερο γεννᾷ τήν ἀμφισβήτηση. Γι' αὐτό τά τρία ἐπίσημα κόμματα κάνουν τήν τηλεόραση δική τους *συνολικά*, ὡς κομματικό σύστημα ἰσοτίμων ἀλλ' ἀνισοβαρῶν ἐταίρων, ἐταίρων τῆς δημοκρατίας τῶν κομμάτων. Ἡ τηλεόραση ἀναπαράγει ἔτσι τή δεδομένη διάταξη τῶν πολιτικῶν σχημάτων τοῦ τρικομματισμοῦ — καί ὀφείλει μάλιστα νά τήν ἀναπαράγει καί στόν ἴδιο τόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο εἶναι δομημένη, ὄχι μόνο στό πρόγραμμα. Ἐτσι τό δῆλημα ἐδῶ καί καιρό εἶναι: διακομματική ἢ κάποιο «ἐθνικό συμβούλιο»; Γιά νά τό ποῦμε ἀλλιῶς: μέ ποιόν τρόπο θά κατακτήσουν καί θά διοικοῦν τά κόμματα τήν τηλεόραση; Μέ τ' ὄνομά τους ἢ καί μέ παρατσούκλια;

Γιατί καί ἡ γνωστή μέθοδος τῶν «φορέων» πού προβάλλεται ὡς δημοκρατική καί ἐφαρμόζεται ἐδῶ καί λίγες μέρες μέ τή μορφή τοῦ Ἐθνικοῦ Συμβουλίου Ραδιοτηλεόρασης δέν ἀφίσταται ἀπό μιά διοίκηση ἀμύγως τρικομματική· ἀπλῶς εἰσάγει πλῆι στά τρία κόμματα μιά ἄλλη μορφή ἐμφάνισης καί ὑπαρξῆς τῶν κομμάτων, ἐκεῖνη τῶν «κοινωνικῶν φορέων». Δέν ἐννοοῦμε ἐδῶ ἀπλῶς —ἐπ'

Δια χειρῶν ἀφθαλμῶν

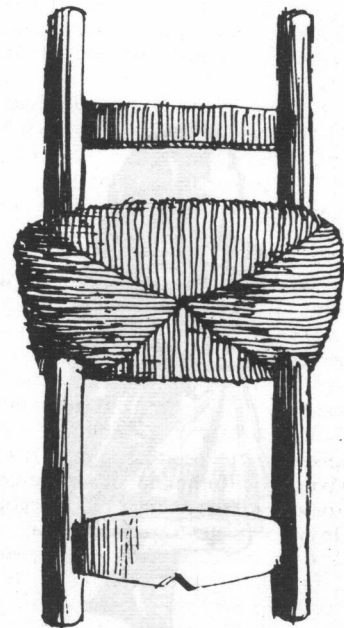
αὐτοῦ λίγα μπορούμε νά κάνουμε ἄλλωστε— ὅτι οἱ κοινωνικοὶ λεγόμενοι φορεῖς, ἄκρως γραφειοκρατικοποιημένοι στήν πλειοψηφία τους, ἀποτελοῦν ἐπίσης προπύργια τοῦ (τρι)κομματισμοῦ. Ἄλλά καί ὅτι ἀπό αὐτούς διαλέγονται ἐκεῖνοι ἀκριβῶς πού ἐξ ὀρισμοῦ ἀποτελοῦν ἄμεσα ὑποκείμενα τῶν κομματικῶν μηχανισμῶν: τὸ ΤΕΕ, γιά παράδειγμα, καί ἡ ΚΕΔΚΕ. Ἐργάτες, ἀγρότες καί φοιτητές, μαθητές, γονεῖς καί κηδεμόνες, δάσκαλοι, ἐπαγγελματιοβιοτέχνες καί φαντάροι — ὅλοι αὐτοί καί ἄλλοι πολλοὶ δέν κρίνονται ἀπαραίτητοι γιά τὸ εὐρύ σῶμα πού ὑποτίθεται ὅτι θά ἔχει λόγο γιά τὰ ραδιοτηλεοπτικά πράγματα. Γιατί ἄπαξ καί διάλεξαν τὸ μοντέλο τῶν «φορέων», ὁ τρόπος πού τὸ βλέπουν μαρτυρᾷ ὅτι καί τοῦτο δέν ἀποτελεῖ παρά τήν εὐθεία, γραμμική προέκταση τοῦ πῶς βλέπουν τήν κοινωνία: σάν τριτοκομματισμό καί τίς παραφυάδες αὐτοῦ, σάν τριτοκομματισμό καί τίς ἀμέσως ὑποκείμενες διακλαδώσεις του πού χρόνια τώρα τοῦ προσφέρουν διάφανο ἄλλοθι καί χώρο γιά ἐπαγγελματικά στελέχη πλήρους ἀπασχολήσεως. Μπορεῖ νά ἐπαίρεται ὁ Συνασπισμός ὅτι τὸ ἐνλόγω συμβούλιο «καταργεῖ τὸν ἀσφυκτικό ἔλεγχο τῆς τηλεόρασης ἀπὸ τὸ κράτος». Καί ἄς μὴν μπορούμε στήν κουβέντα γιά τὸ κατά πόσον ἡ Ν.Δ., τὸ ΠΑΣΟΚ καί ὁ Συνασπισμός ἀποτελοῦν ἀκριβῶς «κράτος» μαζί μέ τὸ ΤΕΕ καί τοὺς δημάρχους τους. Πάντως σίγουρα ἀποτελοῦν τήν τρέχουσα ἐκδοχὴ τῆς ἐξουσίας, μιᾶς ἐξουσίας διευρυμένης βέβαια πολιτικά ἀλλά καί θεόστενης κοινωνικά. Ἄν ἡ τηλεόραση ὀφείλει νά ἐμπεδώσει τὸν τριτοκομματισμό, ὀφείλει νά ἔχει καί τέτοια δομή, ὄχι μόνο τέτοιο πρόγραμμα.

Ἔπάρχει φυσικά καί τὸ πρόγραμμα. Τὸ πρόγραμμα τὸ ἐπιμελοῦνται, ἀπ' ὅ,τι μᾶς λένε, οἱ δημοσιογράφοι. Ἄλλά τοὺς δημοσιογράφους τοὺς ἐπιμελοῦνται τὰ τρία κόμματα. Αὐτὴ τὴ φορά μάλιστα τὰ κόμματα διάλεξαν τὰ ἴδια ἐκείνους τοὺς δημοσιογράφους πού θά τοὺς πάρουν τίς συνεντεύξεις. Γιατί ἔχουν ἀποψη γιά τήν δημοσιογραφία, ἀκριβῶς ἐπειδὴ ἔχουν ἀποψη γιά τὸν ἑαυτό τους. Καί ἡ ἀποψὴ τους γιά τὸν ἑαυτό τους εἶναι ἡ ἀποψὴ τους γιά τὴ δημοσιογραφία. Καί ἐπειδὴ κοινὴ ἀποψη ἔχουν γιά τὸν ἑαυτό τους, ἴδια ἔχουν καί γιά τὴ δημοσιογραφία. Βάστα με νά σέ βαστῶ. Γιατί καί ποιός νά ρισκάρει πολλὰ; Θά κάνουμε τρία πορτρέτα τῶν τριῶν ἀρχηγῶν, χωρὶς κριτική, χωρὶς ἐρώτηση, χωρὶς ἐπέμβαση, σύμφωνοι; Τρεῖς ἀγιογραφίες. Καί ὅποιος ἔχει τὸ καλύτερο λέγειν, τὸν καλύτερο Μπισσίμ, ἄς δρέψει τίς δάφνες τῆς ἀδέσμευτης αὐτοπροβολῆς του στὰ πλαίσια τοῦ ἐλεύθερου ἀνταγωνισμοῦ. Ὁ δημοσιογράφος ὡς διαφημιστής. Διαμεσολαβητὴς γιά νά ἀκοῦμε ἀνθρώπους πού τοὺς ξέρουμε ἀπ' ἔξω κι ἀνακατωτὰ, μέχρι καί τί βρακί φορᾶνε, καί κυρίως τοὺς ξέρουμε πολιτικά, νά μᾶς λένε τὴν ἴδεια πού ἔχουν ἐκεῖνοι γιά τὸν ἑαυτό τους: νά ἀποσιωποῦν ὅ,τι θέλουν, νά στρίβουν ὅ,τι τοὺς γουστάρει, νά διαφημίζονται σάν νά τοὺς συνιστοῦσαν 29 κατασκευαστὲς πολιτικῶν ἀρχηγῶν. Μιά ὥρα γιά πάρτη τους, νά τὴν κάνουν ὅ,τι θέλουν. Κερνάει τὸ κατάστημα.

Τρία τὰ κόμματα, τρεῖς καί οἱ προφήτες τους (τρεισήμισυ, ἂν ὑπολογίσουμε καί τὸν κ. Κύρκο). Ἀπὸ πίσω περιμένουν ἄλλοι ἐλάσσονες προφήτες — ὑποκατάστατα τοῦ ἀρχηγοῦ, ἐκπρόσωποι του ἀλλά καί μελλοντικοὶ διεκδικητὲς τοῦ τίτλου— γιά τίς «ἐκπομπές διαλόγου». Τί γνώμη ἔχετε γιά τὸν ἐκσυγχρονισμό; Θαυμάσια, ὁ ἕνας: τὴν καλύτερη, ὁ ἄλλος. Ἐμεῖς νά δεῖτε, ὁ τρίτος. Καί ἕνας δεῦτερος γύρος γιά νά βαρέσει ὁ ἕνας τὸν ἐκσυγχρονισμό τοῦ ἄλλου. Καί ἕνας τρίτος γιά νά ἐξάρουν τὴ συναίνεση, τὴν ἐνότητα μέσα στὴ διαφορά...

Τρεῖς ἐκπρόσωποι λοιπὸν τοῦ πρώτου κόμματος στό Συμβούλιο, δύο τοῦ δευτέρου, ἕνας τοῦ τρίου (ἔξι στοὺς ἔντεκα. Ἀπόλυτη πλειοψηφία δηλαδή!). Ἔπονται πολλὰ ἄλλα κόμματα μέ κανέναν καί ἀκολουθοῦν οἱ ἀπαραίτητες ἐνώσεις δημοσιογράφων καί θεαμάτων καί οἱ ἔγκυροι «κοινωνικοὶ» φορεῖς, νομικοπολιτικά πρόσωπα τριτοκομματικοῦ δικαίου. Ἐμεῖς ἀκοῦμε νά μαθαίνουμε καί βλέπουμε γιά νά ξεχνᾶμε. Μοιραῖα ἢ σύμπτωση τῶν τριῶν καί τῶν παραφυάδων τους στήν πανεθνικὴ συναίνεση συνελάγεται καί τὴν συναίνεσή τους στὸν τρόπο καί τὰ μέσα μέ τὰ ὁποῖα ὑλοποιεῖται, προβάλλεται καί ἐμπεδώνεται ἡ συναίνεση αὐτή...

Γιώργος Καρρᾶς

Η ΚΥΒΕΡΝΗΣΗ ΤΖΑΝΝΕΤΑΚΗ

Τρίμηνη εισαγωγή στο νεοφιλελευθερισμό

του Δαμιανού Παπαδημητρόπουλου

Τήν ώρα που θά διαβάζεται αυτό τό κείμενο δέν θά απέχουμε πολλές μέρες από τίς έκλογές. Ἡ τρίμηνη συγκυβέρνηση Νέας Δημοκρατίας καί Συνασπισμοῦ, ἡ κυβέρνησις Τζαννετάκη, θά φαντάζει ὡς παρένθεση μακρινή καί ἀδιάφορη, στοιχειῶ τοῦ παρελθόντος τήν ώρα πού ὁ τόπος ἐπιλέγει τό μέλλον του. Ἄλλ' ἡ κυβέρνησις Τζαννετάκη προετοίμασε ἐν πολλοῖς αὐτό τό μέλλον, τόσο ὥστε νά μπορεῖ νά πεί κανεῖς ὅτι σέ ὀρισμένα πράγματα δέν ὑπάρχει πλέον ἐπιστροφή.

Ἡ κυβέρνησις Τζαννετάκη παρουσίασε τόν ἑαυτό της πρῶτιστα ὡς κυβέρνησις κάθαρσις. Θά ξεκινήσουμε λοιπόν τόν ἀπολογισμό τοῦ ἔργου της ἀπό κεῖ, ὄχι τόσο γιατί αὐτό ὑπῆρξε τό σημαντικότερο ἐπίτευγμά της, ὅσο γιατί ἡ κάθαρσις ἦταν τό σημαντικότερο ἐπιχείρημά της.

Τά σκάνδαλα τοῦ ΠΑΣΟΚ ἦταν ἄλλα ἀπό τά σκάνδαλα μέ τά ὁποῖα ἀσχολήθηκε ἡ Βουλή. Τό μεγάλο σκάνδαλο τοῦ ΠΑΣΟΚ ἦταν ἡ ἴδια ἡ φυσιογνωμία του ὡς κόμματος καί κυβερνητικοῦ μηχανισμοῦ ὁ ὁποῖος μέσω τῆς διακυβέρνησις χρηματοδοτοῦσε τήν ἐπανεκλογή του στήν ἐξουσία. Τό ΠΑΣΟΚ ἐμπορεύθηκε τήν ἐξουσία, δανείστηκε ὑπέρμετρα ποσά γιά νά ἀσκήσει αὐτό τό ἐμπόριο καί δέν ὑπῆρξε ἕνας τομέας, ἕνα ἔργο, μιά πολιτική, πού νά μὴν εἶχε γνώμονα καί ἄξονα τό κριτήριό τῆς ἀνταπόδοσις. Μοναδική ἐξαιρέσις ἡ πολιτική τῆς λιτότητας τό '85-'87.

Μιά τέτοια ἐξουσία ἐπόμενο εἶναι νά εἶναι διεφθαρμένη καί ὅπως εἶναι φυσικό ἡ διαφθορά ἀγκάλιαζε ὀλόκληρο τό κρατικό πολιτικό προσωπικό. Ἀναρίθμητα σκάνδαλα ἐγίναν λοιπόν σέ χαμηλότερο ἐπίπεδο κατὰ τήν ὀκταετία τοῦ ΠΑΣΟΚ, πολύ περισσότερο ἀπό ὅ,τι σέ προηγούμενες ἐποχές, λόγω τοῦ γενικότερου κλίματος πού ἐπικρατοῦσε. Πολλά ἀπό αὐτά τά γνωρίζουμε, ἄλλα ὄχι. Ἀλλά καί σέ ὑψηλό καί ὑψιστο πολιτικό ἐπίπεδο (ἄς θυμηθοῦμε τόν κ. Κουτσόγιωργα πού δέν θέλει, γιά ἄλλους λόγους, νά ἀνοιχθεῖ ὁ λογαριασμός του στήν Ἑλβετία καί ζητάει, ἂν τό ἐλβετικό δικαστήριο ἀποφασίσει νά δοθοῦν στοιχεῖα, νά δοθοῦν μόνον αὐτά πού ἀφοροῦν τό συγκεκριμένο περιστατικό) εἶναι ὀλοφάνερο ὅτι ὑπῆρξαν οἱ «νόμιμες», ἄνομες ἢ παράνομες καταχρήσεις, μίζες, προμήθειες κ.λπ.

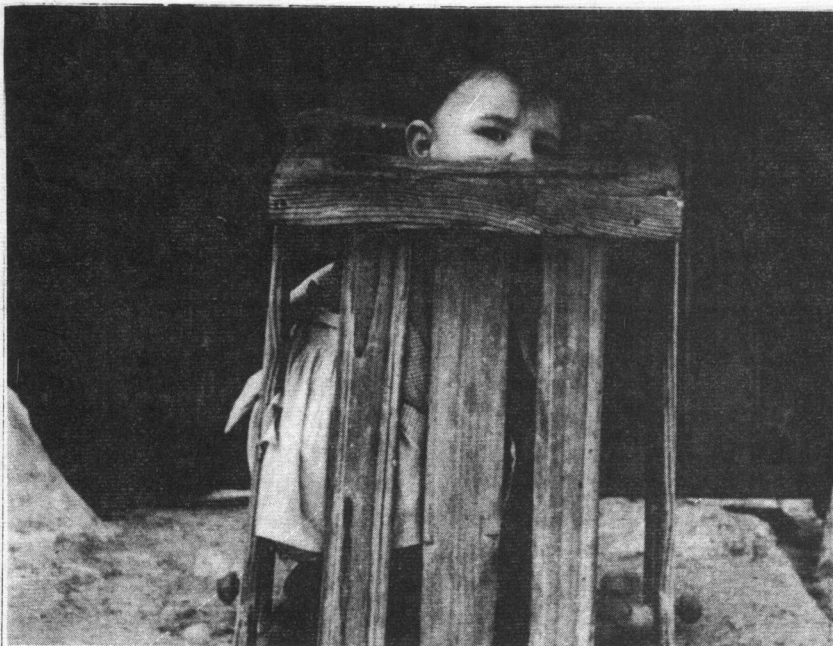
Ὡστόσο τό μεγάλο σκάνδαλο, πού ὅπως εἴπαμε ἀφορᾷ τήν ἴδια τή φυσιογνωμία τοῦ ΠΑΣΟΚ, ὑπῆρξε τόσο διαδεδομένο, τόσο «λαϊκό», καί ταυτόχρονα τόσο βολικό γιά πολύ κόσμο, πού τό ΠΑΣΟΚ παρέμενε δημοφιλές καί δύσκολα θά μποροῦσε νά πέσει. Ὁ κόσμος, ἰδιαίτερα στήν ἐπαρχία ἀλλά καί ἐνμέρει στίς πόλεις, εἶχε χρήματα, ζοῦσε ἱκανοποιητικά καί ἐβλεπε νά γίνονται ἔργα καί νά λαμβάνονται μέτρα πού ἀ-

φοροῦν ἄμεσα αὐτόν καί ὄχι ἀπρόσωπες ἐννοίες ὅπως τήν ἀνάπτυξη, τήν ἐκβιομηχάνισις, τό περιβάλλον κ.λπ.

Ἀπό τά τέσσερα σκάνδαλα ἀντίθετα γιά τά ὁποῖα κατηγορήθηκε τό ΠΑΣΟΚ στή Βουλή, μόνον τό ἕνα, ἡ ὑπόθεσις Κοσκωτᾶ, εἶναι πραγματικό σκάνδαλο, ἂν καί ἀπομένει ἀκόμα νά τεθεῖ στίς πραγματικές του διαστάσεις. Τό καλαμπόκι φαίνεται ὅτι εἶναι μιά ἀπό τίς συνήθειες στήν ΕΟΚ κρατικές κομπίνες, ἀφοῦ ἄλλωστε κανένας στή Βουλή δέν μπόρεσε νά δείξει ὅτι ὑπῆρξε κάποιος πού πλούτισε ἀτομικά ἀπό αὐτή τήν ὑπόθεσις. Ἐπρεπε βέβαια νά βρεθεῖ κάποιος ἐνοχος ἀφοῦ ἡ ὑπόθεσις ἀποκαλύφθηκε στήν ΕΟΚ (τό πῶς καί ἀπό ποιούς ἀποκαλύφθηκε εἶναι μιά ἄλλη ἐνδιαφέρουσα ἱστορία) καί αὐτός ἦταν ὁ Ἄθανασόπουλος πού κάλυψε τότε τήν ὅλη ἱστορία. Μέ τή σειρά του τό ΠΑΣΟΚ αἰσθάνεται ὑποχρεωμένο νά καλύψει τόν Ἄθανασόπουλο καί γι' αὐτό ὁ κ. Παπανδρέου ἐδειξε τήν διάθεσις νά τόν τοποθετήσει ὑποψήφιο στή Θεσσαλονίκη. Ὅπως καί νά 'χει, ἡ ὑπόθεσις τοῦ καλαμποκιοῦ εἶναι μιά συνηθισμένη ὑπόθεσις πού σέ τίποτα δέν δικαιολογεῖ τή σκανδαλολογία καί τήν καθαρσιολογία, τουλάχιστον στό ἐπίπεδο πού αὐτή τέθηκε.

Οἱ ὑποκλοπές εἶναι μιά ἄλλη ὑπόθεσις πού θά πρέπει νά τοποθετηθεῖ στίς σωστές της διαστάσεις, ὥστε νά σκανδαλίσει ἀναλόγως. Δέν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ὑποκλοπές ἐγίναν συστηματικά ἐπί ΠΑΣΟΚ, ὅπως δέν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ὑποκλοπές γίνονταν συστηματικά καί ἐπί ὄλων τῶν προηγούμενων κυβερνήσεων. Καί δέν ἀναφερόμαστε ἐδῶ στίς νόμιμες ὑποκλοπές, ἀλλά σέ παρακολουθήσεις πολιτικῶν ἀντιπάλων κ.λπ. Δέν ὑπάρχει ἀκόμα ἀμφιβολία ὅτι «μὴ νόμιμες» ὑποκλοπές γίνονται σέ ὅλα τά κράτη ὅπου ὑπάρχει τηλέφωνο. Ἀπό κεῖ καί πέρα ἂν ἡ πασοκική ὀκταετία διαφέρει σέ κάτι,

Τό μεγάλο σκάνδαλο του ΠΑΣΟΚ ήταν ή ίδια ή φυσιογνωμία του ως κόμματος και κυβερνητικού μηχανισμού που, μέσω της κυβέρνησης χρηματοδοτούσε τήν επανεκλογή του στην έξουσία.

αυτό εγκείται στ' χρήση τών υποκλοπών, στό γεγονός δηλαδή, ότι κασέτες διοχετεύθηκαν στις εφημερίδες, στόν Κοσκωτά, γιά νά φτάσουν στό τέλος, όταν ή πασοκική έξουσία κλυδωνιζόταν, νά πουλιούνται στην Όμόνοια. Τό ζήτημα λοιπόν (άλλες φορές μέ τή θέληση του ΠΑΣΟΚ και άλλες φορές λόγω αδυναμίας του) ξέφυγε από κάθε έλεγχο, τό κράτος εκτέθηκε όχι γιατί έκανε υποκλοπές, αλλά γιατί όλος ό κόσμος ήξερε ότι τίς έκανε. "Έπρεπε λοιπόν κι εδώ κάποιος νά πληρώσει ώστε νά άποκατασταθεί ή χαμένη αξιοπιστία και τό κύρος του κράτους κι αυτός ήταν ό κ. Παπανδρέου, άφου αυτός ήταν ό πολιτικός προϊστάμενος που άφησε τήν υπόθεση νά ξεφύγει από τά χέρια του, που άφησε τίς κασέτες νά διαρρέουν πρός τό Καλάμι και τήν Αύριανή γιά νά καταλήξουν στό τέλος νά πουλιούνται στην Όμόνοια.

Στό σκάνδαλο τής άγοράς του αιώνα δέν θά άναφερθούμε έκτενώς, άφου τελικά δέν άσκήθηκε δίωξη. Θα πρέπει βέβαια νά πούμε ότι δέν υπάρχει άμφιβολία, ή παρουσία του Λούβαρη τό έγγυάται, πώς ό κ. Παπανδρέου εισέπραξε όλες τίς «προβλεπόμενες» προμήθειες. Άλλά ή Νέα Δημοκρατία δέν τόν κατηγορεί γι' αυτό. Τόν κατηγορεί ότι πληρώσαμε τά Μιράζ 75% πάνω από τήν άξία τους τά δέ F-16 16% άκριβότερα. Άφήνει δέ νά έννοηθεί ότι τά χρήματα αυτά τά καρπώθηκε ό κ. Παπανδρέου. Άλλά πέρα από τό γεγονός ότι κάτι τέτοιο είναι και ά-νόητο και άδύνατο (άν ό κ. Παπανδρέου τά πλήρωσε στους Γάλλους πώς τά καρπώθηκε αυτός εκ τών υστερών;), ίσως ή πρόσκληση του κ. Μιτερράν στόν κ. Παπανδρέου νά δίνει μιάν έμμεση άπάντηση ότι υπήρξε μέν παρατυπία στό θέμα τών Μιράζ (παρατυπία και τής ελληνικής και τής γαλλικής πλευράς) αλλά όχι σκάνδαλο, τουλάχιστον όχι σκάνδαλο μέ τή μορφή που θέλει νά τό παρουσιάσει ή Νέα Δημοκρατία. Όπως σδήποτε μετά και τήν έπίσκεψη κ. Σεβενεμάν στόν κ. Βαρβιτσιώτη φέτος τό καλοκαίρι ή Νέα Δημοκρατία θά πρέπει νά γνωρίζει πώς έχουν τά πράγματα. Στην Βουλή πάντως επέμεινε στην έκδοχή της κι αυτή ή έπιμονή φανερώνει ότι ή Νέα Δημοκρατία δέν κόπτεται τόσο γιά τά σκάνδαλα, όσο γιά τή χρήση τους.

"Όσον άφορά τήν υπόθεση Κοσκωτά θά λέγαμε ότι είναι ή μόνη στην όποία υπάρχει και ουσιαστικό σκάνδαλο, οικονομικό και πολιτικό, και ποινικές ευθύνες. Άλλά άκόμα και εδώ ή Νέα Δημοκρατία και ό Συνασπισμός υιοθέτησαν τήν έκδοχή Κοσκωτά, πιά σωστά τήν υπερασπιστική γραμμή Κοσκωτά, που εγκείται στην προσπάθεια νά φορτωθεί πολύ άπλά ή ήθικη ά-τουργία, τό «σχέδιο», στην κυβέρνηση και νά παρουσιαστεί ό Κοσκωτάς ως άπλό πιόνι. Η Βουλή δηλαδή δέν θέλησε νά προσεγγίσει τήν άλήθεια: θέλησε άπλώς νά υιοθετήσει τήν έκδοχή που βόλευε πολιτικά τήν πλειοψηφία. Η έκδοχή Κοσκωτά συνέπεσε λοιπόν νά βολεύει όχι μόνο τόν Κοσκωτά αλλά και τά δύο κόμματα που στήριξαν τήν κυβέρνηση Τζαννετάκη. Η άβασάνιστη υιοθέτηση τής έκδοχής αυτής, τή στιγμή μάλιστα που ή ευθύνη ή μάλλον ή συμμετοχή τών ήγετικών στελεχών του ΠΑΣΟΚ στό σκάνδαλο ήταν δεδομένη (θά κατέληγαν δηλαδή στό δικαστήριο άνεξάρτητα από τή «θεωρία» του σκανδάλου που θά υιοθετείτο) δείχνει και πάλι ότι τό κύριο μέλημα τής συγκυβέρνησης ήταν οι έντυπώσεις, ή πολιτική έκμετάλλευση τών σκανδάλων.

Βλέποντας λοιπόν ψύχραιμα τά γεγονότα του τελευταίου χρόνου διαπιστώνουμε ότι τό ΠΑΣΟΚ χτυπήθηκε όχι τόσο γι' αυτό που πραγματικά ήταν, αλλά στή βάση μιας δημαγωγίας που άναπτύχθηκε και ή όποία ξεκινώντας από πραγματικά γεγονότα και καταστάσεις «κατέστρωνε» μιάν εικόνα που στό τέλος πολύ άπειχε από τήν πραγματικότητα. Βέβαια τό ίδιο τό ΠΑΣΟΚ και ό πρόεδρος του δέν είναι άμοιροι τής εικόνας που πλάστηκε γι' αυτούς. Άπό τήν άλλη πλευρά είναι έξίσου σίγουρο ότι ή Νέα Δημοκρατία και ό φιλικός της (και όχι μόνο) τύπος καλλιέργησαν αυτή τήν εικόνα διότι πάνω σ' αυτήν βασίστηκε ή στρατηγική τής αντιμετώπισης του ΠΑΣΟΚ από τή Νέα Δημοκρατία. Η Νέα Δημοκρατία διαπίστωσε ότι ή πολιτική που άκολούθησε τό ΠΑΣΟΚ (και που φαινόταν διαθεμιμένο νά συνεχίσει νά άκολουθεί παρό τά προβλήματα που ή πολιτική αυτή συσσώρευε) ήταν μέν «σκανδαλώδης» αλλά ήταν και έξίσου δημοφιλής σέ μιά μεγάλη μερίδα του κόσμου. Έπέλεξε λοιπόν νά αντιμετώπισει τό ΠΑΣΟΚ σέ άλλο πεδίο, αυτό τών σκανδάλων τής ήγείας του. Άδραξε όσες άφορμές και όσα «πατήματα» τής προσέφερε τό ΠΑΣΟΚ και από κει και πέρα τά καλλιέργησε και άνέπτυξε τίς αντίστοιχες θεωρίες και τά αντίστοιχα σενάρια. Και πέτυχε: είχε τόση έπιτυχία ό μύθος ότι «τό ΠΑΣΟΚ είναι ικανό γιά όλα», που φτάσαμε στό σημείο νά περνάει πολύ εύκολα και σέ πολύ κόσμο ή άποψη ότι τό ΠΑΣΟΚ βρίσκεται πίσω από τή 17 Νοέμβρη. Και δέν άναφερόμαστε εδώ στόν άπλό κόσμο: είδαμε και βουλευτές τής Νέας Δημοκρατίας και ύπουργούς νά υποστηρίζουν δημόσια αυτή τήν άποψη. Τό έδαφος έχει καλλιεργηθεί τόσο καλά που πλέον τά φυτά φυτρώνουν μόνα τους: γιατί δέν άμφιβάλλουμε καθόλου ότι τά στελέχη τής Νέας Δημοκρατίας αλλά και οι άνθρωποι του Συνασπισμού που δήλωναν ή υ-παινίσσονταν ότι ή 17 Νοέμβρη είναι όργανο του ΠΑΣΟΚ, είχαν φτάσει στό σημείο νά πιστεύουν αυτά που λένε.

Κοντολογίς ή σκανδαλογία τών τελευταίων έτών είναι πλέον ιδεολογία, πρίσμα μέσα από τό

όποιο βλέπουμε τα πράγματα. Ός τέτοια, ως στοιχείο ενσωματωμένο πλέον στην κρατούσα πολιτική ιδεολογία, έχει και συνέπειες πολύ πιο σημαντικές και μακροπρόθεσμες.

Ο ΡΟΛΟΣ ΤΟΥ ΤΥΠΟΥ

Πρίν συνεχίσουμε θα πρέπει να ανοίξουμε μία παρένθεση σχετικά με το ρόλο του τύπου τα δύο τελευταία χρόνια. Τη μεγαλύτερη συμβολή στην πτώση του ΠΑΣΟΚ την είχε ο φιλικός προς το κόμμα αυτό τύπος, συγκροτήματα μεγάλης κυκλοφορίας όπως η *Έλευθεροτυπία*, *Τά Νέα*, το *Έθνος* που το καλοκαίρι του '88 εγκατέλειψαν το ΠΑΣΟΚ. Θα πρέπει να πούμε ότι ο πόλεμος που άνοιξαν με το ΠΑΣΟΚ είχε αρνητικές συνέπειες στην κυκλοφορία τους. Ένα μεγάλο μέρος του αναγνωστικού τους κοινού το εγκατέλειψε κι αυτός είναι άλλωστε ο λόγος που τον τελευταίο χρόνο δημιουργήθηκε πρόσφορο έδαφος για να κυκλοφορήσουν νέες εφημερίδες από «πιστούς» προς το ΠΑΣΟΚ εκδότες. Αντίθετα με ό,τι συνέβαινε τα προηγούμενα χρόνια όπου παρόμοια έγχειρήματα αποτύγχαναν, τα καινούργια έντυπα βρήκαν τούτη τη φορά έτοιμο και πρόθυμο αναγνωστικό κοινό. Πήραν δηλαδή το αναγνωστικό κοινό των τριών «παραδοσιακών» ταμπλόιτ που εγκατάλειψαν το ΠΑΣΟΚ. Και θα πρέπει να πούμε ότι όταν το εγκατέλειπαν γνώριζαν πολύ καλά τις κυκλοφορικές συνέπειες που θα υποστούν.

Η υπόθεση Κοσκωτά δεν ήταν μόνον ή αφορμή αλλά και η αιτία που οι εφημερίδες αυτές κήρυξαν τον πόλεμο στο ΠΑΣΟΚ. Αυτό που τις απασχολούσε δεν ήταν τόσο ο ανταγωνισμός του Κοσκωτά στο επίπεδο του τύπου (άλλωστε τα έντυπα που εξέδωσε ή αγόρασε ο Κοσκωτάς δεν είχαν καμία επιτυχία — των 24 *Ωρών* συμπεριλαμβανομένων), όσο στο επίπεδο της ιδιωτικής τηλεόρασης, που σύντομα θα καθιερωνόταν, όπως και καθιερώθηκε, στην Ελλάδα. Άλλωστε το είδος της δημοσιογραφίας που ασκούσαν τα έντυπα του Κοσκωτά μπορεί να μην είχε μεγάλη πέραση για τα ήθη του ελληνικού αναγνωστικού κοινού, ήταν όμως εκείνο το είδος που άρμοζε πλήρως στα τηλεοπτικά μας ήθη.

Στά φιλικά προς το ΠΑΣΟΚ δημοσιογραφικά συγκροτήματα έγινε λοιπόν εμφανές ότι ο Κοσκωτάς θα κέρδιζε τη μάχη της ιδιωτικής τηλεόρασης. Το γιατί έχει σχέση με τη φύση του σκανδαλού Κοσκωτά και δεν είναι εύκολο να απαντηθεί. Είναι πάντως σίγουρο ότι ο Κοσκωτάς, είχε καταφέρει να δικτυωθεί μέσα στο ΠΑΣΟΚ, να «λαδώσει» και συνεπώς να δεσμεύσει άτομα μέσα στο ΠΑΣΟΚ, είχε καταφέρει ακόμα να παίξει το παιχνίδι του ΠΑΣΟΚ στον τύπο, έτσι ώστε το ΠΑΣΟΚ να τον θεωρεί δικό του άνθρωπο, είχε πάνω απ' όλα καταφέρει με όλα αυτά να αποκτήσει ιδιαίτερες σχέσεις με τον Ανδρέα Παπανδρέου. Άλλ' εκείνο που θα πρέπει να έπαισε τον Πρόεδρο του ΠΑΣΟΚ είναι ότι με τα λεφτά που διαθέτει ο Κοσκωτάς το ΠΑΣΟΚ θα γνώριζε για την ύποπτη προέλευση των χρημάτων του Κοσκωτά (πιστεύοντας ότι πρόκειται κυρίως για βρώμικο συνάλλαγμα) και αυτό ακριβώς της έδινε την πεποίθηση ότι ο Κοσκωτάς θα υποστηρίξει το ΠΑΣΟΚ επειδή το ΠΑΣΟΚ τον άνεχεται.

Έν πάσει περιπτώσει αυτό που έχει σημασία είναι ότι από την επιστολή Τεγόπουλου και μετά οι εκδότες κήρυξαν τον πόλεμο κατά του ΠΑΣΟΚ. Οί άνθρωποι αυτοί γνώριζαν τι ήταν το ΠΑΣΟΚ καθ' όλη την οκταετία, ίσως και νορμικότερα, εντούτοις όχι μόνο δεν το πολέμησαν, αλλά το υποστήριξαν. Το εγκατέλειψαν μόνον όταν άπειληθηκαν τα δικά τους συμφέροντα. Και επειδή ούτε οι εκδότες είναι άφελεις άλλ' ούτε εμείς επιτρέπεται να είμαστε, θα πρέπει να υποθέσουμε ότι οι εκδότες γνώριζαν εξ αρχής ότι στον πόλεμο που ξεκίνησαν μία μόνον ήταν η νικηφόρα έκβαση: να πέσει ο Παπανδρέου, είτε διότι το ΠΑΣΟΚ θα άλλαζε ήγηση, είτε διότι θα τον έριχνε η Νέα Δημοκρατία. Η πρώτη έκδοχή φάνηκε σχεδόν εξ αρχής ότι είναι ανέφικτη, έτσι δεν τους έμεινε παρά να προωθήσουν τη δεύτερη έκδοχή. Πολλοί εκδότες την προώθησαν άμεσα, άλλοι πάλι έμμεσα και υποστηρίζοντας εκ πρώτης όψεως τον Συνασπισμό. Κοινή πάντως ήταν η συμμετοχή τους στη σκανδαλολογία με τέτοιο τρόπο ώστε να αναπτυχθεί στο τέλος και να επικρατήσει η αντίστοιχη ιδεολογία για την οποία μιλήσαμε προηγούμενος.

Θα πρέπει εδώ να πούμε ότι για πολλές ευρωπαϊκές χώρες η ιδιωτική τηλεόραση ήταν ο Δούρειος Ίππος για να προετοιμαστεί, να χρηματοδοτηθεί, να «περάσει» στον κόσμο ή ανάγκη της δημιουργίας εκείνης της υποδομής που υπαγορεύεται από τις νέες ανάγκες που δημιουργήσε η επικράτηση της πληροφορικής. Αυτή η «τρίτη βιομηχανική επανάσταση» είναι συνδεδεμένη με την επικράτηση νεοφιλελεύθερων αντιλήψεων και την επικράτηση του πολιτικού συντηρητισμού. Τα ίδια ακριβώς συμβαίνουν και στη χώρα μας προσαρμοσμένα βέβαια στα «ελληνικά χώματα» και τις ελληνικές μεθόδους. Το ΠΑΣΟΚ και η Νέα Δημοκρατία διεξήγαγαν έναν άγριο πόλεμο για το θέμα της ιδιωτικής τηλεόρασης ποντάροντας οι μόν στον Κοσκωτά, οι δέ στους υπόλοιπους εκδότες. Στη χώρα μας η υποδομή ή απαραίτητη για την πληροφορική συνδέεται βέβαια λιγότερο με την τηλεόραση (που δεν είναι καλωδιακή) και περισσότερο με την ανάληψη των Ολυμπιακών Αγώνων και τον συνεπαγόμενο εκσυγχρονισμό

Οι εθνικές συμφιλιώσεις δεν ήταν παρά προσπάθειες των αστικών κομμάτων να θέσουν την Άριστερά υπό την ήγemonία τους.

του ΟΤΕ. Δέν είναι πάντως τυχαίο ότι και τά δύο αυτά ζητήματα, τηλεόραση και 'Ολυμπιακοί 'Αγώνες, ήταν από τά λίγα πού αντιμετώπισε ή κυβέρνηση Τζαννετάκη, στό πλαίσιο τής «συναίνεσης» και του κλίματος «έθνικης συμφιλίωσης» πού είχε αποκατασταθεί.

ΚΑΘΑΡΤΗΡΙΟΣ ΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΙΣΜΟΣ

“Ας έρθουμε όμως στην ιδεολογία πού πέρασε μέσα από τά σκάνδαλα και τήν αντίστοιχη σκανδαλολογία τών τελευταίων ετών. Και για νά είμαστε ακριβείς θά πρέπει νά πούμε ότι ή ιδεολογία πέρασε κατά κύριο λόγο επειδή υπήρξε ό συγκεκριμένος τρόπος διακυβέρνησης, ή διαδεδομένη φαυλότητα, τά σκάνδαλα σέ όλα τά μήκη και πλάτη του κράτους, από τό ΠΑΣΟΚ. Αυτό ήταν τό έδαφος πού καλλιέργησε ή Νέα Δημοκρατία, ό φιλικός (και μή) προς αυτή Τύπος.

Τό αποτέλεσμα είναι πολύ άπλά ότι έχει δυσφημισθεί ανεπανόρθωτα κάθε τι πού έχει σχέση μέ τό δημόσιο τομέα. ‘Ο κ. Μητσοτάκης αποκαλεί τίς δημόσιες επιχειρήσεις «κέντρα παραγωγής σκανδάλων» και δηλώνει ότι θά τίς κλείσει. Τά ίδια περίπου λέγονται και για τίς προβληματικές κι άν έδώ μόνο αλληλοαναϊρούμενα μισόλογα ακούγονται για τήν ιδιωτικοποίησή τους και τήν τύχη τών εργαζομένων σ’ αυτές, τά πράγματα θά γίνουν πολύ πιο καθαρά αφού περάσουν οι εκλογές. Γενικά μπορούμε νά πούμε ότι δέν υπάρχει τομέας του δημοσίου πού νά μήν θεωρείται κέντρο παραγωγής σκανδάλων και έλειμμάτων. Γίνεται μάλιστα συστηματική προσπάθεια νά συνδεθούν τά έλειμματα μέ τά σκάνδαλα (είναι χαρακτηριστικό ότι όλη ή προεκλογική καμπάνια τής Νέας Δημοκρατίας βασίζεται σ’ αυτές τίς δύο λέξεις) και βέβαια μέσα σ’ αυτή τή σύνδεση ένα μόνο γιατρικό προκύπτει: ή ιδιωτικοποίηση.

Κι όπως πριν από ένα χρόνο ή ιδιωτική τηλεόραση προβλήθηκε ως αντίδοτο στην αναξιοπιστία τής κρατικής χωρίς νά βρεθεί κανείς νά υποστηρίξει ότι μπορεί νά υπάρξει και αξιόπιστη κρατική τηλεόραση, έτσι και σήμερα κανείς δέν προβάλλει ως λύση τών προβλημάτων του δημοσίου τομέα τή δυνατότητα νά γίνει ανταγωνιστικός. Τά σκάνδαλα έχουν κόψει τή λαλιά σέ όσους θά ήθελαν νά υποστηρίξουν κάτι τέτοιο. Μάλιστα στό τρίμηνο τής κυβέρνησης Τζαννετάκη είδαμε τό Συνασπισμό νά πρωτοστατεί στην κατάθεση και τή ψήφιση του νομοσχεδίου για τόν έλεγχο στις προμήθειες τών Ένόπλων Δυνάμεων και τών δημοσίων επιχειρήσεων. ‘Ο νόμος αυτός καθιστά γραφειοκρατικές τής διαδικασίες λειτουργίας του δημοσίου τομέα και συνεπώς αντί νά τόν κάνει ανταγωνιστικότερο τόν παρεμποδίζει. “Όλα αυτά εν όνόματι τών σκανδάλων, πού φαίνεται ότι θεωρούνται πλέον άπ’ όλους, ακόμα και από τό Συνασπισμό, ως συνώνυμα του δημοσίου τομέα.

Μέσω λοιπόν τών σκανδάλων, πού αποτελούν κατηγορία πού άπτεται του ήθικου και όχι του πολιτικού, ή Νέα Δημοκρατία κατάφερε νά

σκεπάσει τά πολιτικά και ταξικά πεδία σύγκρουσης μέ ένα πέπλο ήθικης, άστικής ήθικης, κατάφερε νά οικοδομήσει ένα νέο, συντηρητικό μανιχαϊσμό. Έχοντας οικειοποιηθεί τό καλό και έχοντας βάσει τους αντιπάλους της μέ τά χρώματα του κακού, ή Νέα Δημοκρατία καταφέρει νά πολιτευτεί μέ βάση ήθικές κατηγορίες, πίσω από τίς όποιες βέβαια περνάει μιά όλοκληρη πολιτική ιδεολογία, μιά όλοκληρη πολιτική, ένας επαναπροσδιορισμός τών κρατουσών κοινωνικών αξιών.

Αυτό είναι τό βαθύτερο περιεχόμενο εκείνης τής πλευράς τής πολιτικής τής κυβέρνησης Τζαννετάκη πού ονομάστηκε κάθαρση. Άλλά τό προγραμματικό δίπτυχο τής κυβέρνησης αυτής περιελάμβανε εκτός από τήν κάθαρση και τήν έθνικη συμφιλίωση. Δέν θά αναφερθούμε βέβαια έδώ στό νομοσχέδιο περί έθνικης συμφιλίωσης και στό έμετικό κάσιμο τών φακέλων, πού σύν τοίς άλλους έδωσε τήν ευκαιρία στις άστικές δυνάμεις αφού «κατέκτησαν» τήν κοινωνία και κυριάρχησαν πάνω σ’ αυτή, νά σβήσουν από τή μνήμη τών έπερχομένων γενεών τόν τρόπο πού κυριάρχησαν, τόν πόλεμο και διεξήγαγαν και νά προβάλουν πλέον στό μέλλον τίς αξίες τους ως δεδομένες, οικονομικές, παντοτινές, μοναδικές.

Ουσιαστικό μέτρο έθνικης συμφιλίωσης υπήρξε ένα και μόνο: ή νομιμοποίηση τών ΚΚ από τόν Καραμανλή τό '74. Άπό κει και πέρα όλες οι «έθνικες συμφιλιώσεις» πού ακολούθησαν είτε παλιότερα επί ΠΑΣΟΚ είτε τώρα επί Νέας Δημοκρατίας δέν είναι παρά προσπάθειες τών μέν ή τών δέ νά θέσουν τήν Άριστερά υπό τήν ήγεμονία τους. Και κάθε φορά τό καταφέρνουν. Τούτη τή φορά ή έθνικη συμφιλίωση έγινε στη βάση τής ήθικης κατηγορίας «κάθαρση». Τής κάθαρσης πού περιγράψαμε προηγούμενος και πού δέν είναι βέβαια ούδέτερη αλλά συνοδεύεται από τήν ιδεολογική και πολιτική επικράτηση όλων τών άστικών και συντηρητικών αξιών. Λόγω του παρελθόντος τής Άριστεράς στην Έλλάδα, τών συνθηκών πού τήν γέννησαν και τήν έθρεψαν, τούτη ή έθνικη συμφιλίωση είναι ταυτόχρονα και ή ιστορική ύποταγή τής Άριστεράς, σαράντα χρόνια μετά τή λήξη του Έμφυλιου. Μιλάμε για ιστορική ύποταγή διότι μέσα από μιά τέτοια πολιτική πού αναζητά τή συναίνεση υπό τήν ήγεμονία του ταξικού αντιπάλου καμιά καινούργια Άριστερά δέν γεννιέται, άλλως καταστρέφεται, διασκορπίζεται ή ύπρχουσα.

Έτσι μετά τήν «κάθαρση» και τήν «έθνικη συμφιλίωση» έρχεται φυσιολογικά τό τρίτο σκέλος τής νέας πολιτικής πραγματικότητας πού διαμορφώθηκε αυτό τό τρίμηνο: ή συναίνεση. ‘Ο κ. Μητσοτάκης προσφέρει συναινετικές διαδικασίες και ζητάει συναίνεση. Προσφέρει θεσμούς, πιο σωστά τήν άψογη λειτουργία τών θεσμών και ζητάει υποστήριξη ή έστω άνοχη τής οικονομικής και κοινωνικής πολιτικής τους. Προσφέρει δημοκρατία υπό τήν προϋπόθεση ότι όλοι θά αναγνωρίσουν ποιός έχει τό πάνω χέρι — όπως άλλωστε συμβαίνει σέ όλες τίς προηγμένες δημοκρατίες του κόσμου. ‘Ιδανικός εκπρόσωπος αυτής τής πολιτικής ό πρωθυπουργός του τριμήνου κ. Τζαννετάκης τριγυρίζει τήν Έλλάδα κηρύσσοντας τήν άνάγκη τής έθνικης συμφιλίωσης αλλά και τής αυτοδύναμης Νέας Δημοκρατίας.

ΜΟΝΑΧΙΚΕΣ ΑΝΤΙΣΤΑΣΕΙΣ

Κι όμως, παρόλο που ιδεολογικά η Νέα Δημοκρατία δείχνει να εμπεδώνει τις θέσεις της και πολιτικά, μετά και την τρίμηνη κυβέρνηση Τζαννετάκη, έχει κατακτήσει την πρωτοβουλία των κινήσεων, κανείς δεν είναι σίγουρος για την έκβαση των εκλογών. Κανείς δεν είναι σίγουρος αν η Νέα Δημοκρατία καταφέρει να κατακτήσει την αυτοδυναμία, παρόλο που λογικά θα περίμενε κανείς κάτι τέτοιο. Τό ΠΑΣΟΚ βρίσκεται σε άμυνα και άτακτη υποχώρηση έχοντας αφήσει έρπειτα πίσω του. Οι ιδέες του και οι θέσεις του προωθούνται πλέον από δύο τρία αναξιόπιστα έντυπα την ώρα που όλοι οι υπόλοιποι βάλουν ένταντίον του. Ο Συνασπισμός έχει ήδη αναγνωρίσει το δικαίωμα της Νέας Δημοκρατίας στην εξουσία και έχει με την πολιτική του αμβλύνει τις όποιες αντιστάσεις θα είχαν να προβάλουν οι άριστεροι στην εξάπλωση της συντηρητικής, νεοφιλελεύθερης ιδεολογίας και πολιτικής. Δεν είναι άλλωστε κρυφό ότι κατά βάθος κύκλοι τόσο του ΠΑΣΟΚ όσο και του Συνασπισμού επιθυμούν την αυτοδυναμία της Νέας Δημοκρατίας, καθώς είναι μία λύση προκειμένου να μην ξεσκεπαστούν τα δικά τους αδιέξοδα. Άλλα και η ίδια η οικτρή οικονομική κατάσταση της χώρας «φωνάζει» για μία συντηρητική πολιτική: ο τύπος «κοινωνικής πολιτικής» που άσκησε τό ΠΑΣΟΚ με την αντιμετώπιση της ανεργίας μέσω διορισμών, με τη χρηματοδότηση της κατανάλωσης μπάς και δι' αυτού του τρόπου τονώνταν και η παραγωγή, με τα έργα χρηματοδότησης μικρομεσαίων και ανέμπνευστων ιδιωτικών επενδύσεων, έχει χρεωκοπήσει συσσωρεύοντας τεράστια έλλείμματα και αντίστοιχα χρέη. Από την πλευρά της η Άριστερά, αν πεισθεί, θα αναγκασθεί να ομολογήσει ότι δεν διαθέτει εναλλακτική οικονομική και κοινωνική πρόταση που να διαφέρει ριζικά από την πολιτική που άσκησε τό ΠΑΣΟΚ, πέραν ίσως του γεγονότος ότι ο δικός της κενυσιανισμός θα μπορούσε να είναι περισσότερο όρθολογικός και λιγότερο «βαλκανικός». ΠΑΣΟΚ και Συνασπισμός δεν διαθέτουν λοιπόν τούτη τη στιγμή ούτε πρόταση εξουσίας, ούτε προοπτική εξουσίας, αλλά εν μέρει ούτε και διάθεση για εξουσία έχουν.

Κι όμως αν στό πολιτικό και τό ιδεολογικό επίπεδο ή επικράτηση του νεοσυντηρητισμού είναι αναμφισβήτητη, ή κοινωνία δείχνει να μην πολυχαμπαριάζει. Σά να μη βλέπει τί συμβαίνει γύρω ο κόσμος ανθίσταται πεισματικά στις ριζικές μεταβολές που έχουν επέλθει στην κεντρική πολιτική σκηνή και εξακολουθεί, παρ' όλα όσα έχουν μεσολαβήσει, να ψηφίζει «παραδοσιακά» σέ μεγάλο βαθμό. Θά ήταν όμως λάθος να χαρακτηρίσουμε αυτή τή συμπεριφορά ως καθυστέρηση της κοινωνίας να αφομοιώσει τις μεταβολές να συμβαίνουν γύρω της, πίο σωστά πάνω από τό κεφάλι της. Υπάρχει βέβαια και αυτή ή παράμετρος, άλλο τόσο όμως μπορεί κανείς να διακρίνει ένα στοιχειώδες κοινωνικό ένστικτο άμυνας και αυτοσυντήρησης που κάνει πολλούς να μην έχουν ανοιχτά τά άφτιά τους στίς σειρήνες του τύπου, των FM, των άγορητών της Νέας Δημοκρατίας. Είναι χαρακτηριστικό ότι δύο βδομάδες πριν από τις εκλογές οι εργαζόμενοι στίς προβληματικές και σέ άλλες δημό-

σιες επιχειρήσεις ψάχνονται μεταξύ τους και εκδίδουν ανακοινώσεις γύρω από τό ζοφερό μέλλον που προμηνύεται. Τό δράμα της Νέας Δημοκρατίας για μάν Ελλάδα άνταγωνιστική σέ ένα κόσμο άνταγωνιστικό έχει γίνει πλήρως κατανοητό άνησυχώντας περισσότερους από όσους συγκινεί.

Θά λέγαμε ότι όλος αυτός ο κόσμος ενώ άποκρούει τήν προοπτική που του υπόσχεται ή Νέα Δημοκρατία έχει ώστόσο συνείδηση της χρεωκοπίας των υπόλοιπων πολιτικών δυνάμεων, του γεγονότος ότι στό μέλλον οι εργαζόμενοι θά πρέπει να άντιμετωπίσουν μόνοι τους, ή έστω συνδικαλιστικά πάντως όχι πολιτικά, τις έπιλογές του νεοφιλελευθερισμού. Στό έποικοδομήμα και ιδιαίτερα σέ εκείνο τό τμήμα του έποικοδομήματος που ύφίσταται τήν λόγια καλλιέργεια, τό έδαφος είναι προετοιμασμένο για τήν άνάπτυξη του νεοφιλελευθερισμού. Στήν κάλη πολλοί θά καταθέσουν τις αντιστάσεις τους (και οι αντιστάσεις στό Περιστέρι θά εξακολουθήσουν να είναι συντριπτικά περισσότερες από εκείνες του Ψυχικού) μόνο που, σέ αντίθεση με ό,τι συνέβαινε παλιότερα, οι αντιστάσεις αυτές δεν θά οργανωθούν σέ συγκροτημένο πολιτικό (δηλαδή κοινωνικό) λόγο από τά κόμματα.

Ο κόσμος είναι μόνος του με τά προβλήματά του, οι διαμαρτυρίες και οι ένστάσεις του έπιστρέφονται πίσω. Από τήν Άριστερά, ο κόσμος περιμένει μία λύση. Κι ή μόνη λύση που έχει να προσφέρει ή Άριστερά είναι να προσθέσει στόν κόσμο άλλο ένα πρόβλημα: πώς να αλλάξουμε τόν κόσμο. Στό έδαφος αυτής της άσυνενοησίας φύτρωσε άλλωστε τό ΠΑΣΟΚ του μικρομεσαίου βολονταρισμού, που τό πέρασμά του είχε ως τελική συνέπεια τήν προετοιμασία της χώρας για τήν είσοδό της στην έποχή του νεοφιλελευθερισμού.

Η κυβέρνηση Τζαννετάκη προετοίμασε τό μέλλον του νεοφιλελευθερισμού στόν τόπο μας. Αυτός ήταν και ό ιδεολογικός ρόλος της «κάθαρσης».

ΤΟ ΚΟΥΤΙ ΤΗΣ ΠΑΝΩΡΑΣ

BIBLIA
ελληνική και ξένη λογοτεχνία
εκδόσεις, τεχνία
φιλοσοφία
πολιτική
ψυχολογία
παιδικά
κινηματογράφος
θεατρο
ξενογλωσσα
τεχνες
γκραβουρες
λιθογραφίες
μεταξοτυπίες
αφίσσες

πλακα - βυρωνος 9 - τηλ.

ΣΤΥΜΙΑΔΑ

Στά άριστερά τής Καθημερινής

Ο λόγος γιά τόν όποιο δημοσιεύουμε τό παρακάτω άπόσπασμα από κύριο άρθρο τής *Καθημερινής* δέν είναι ότι βρήκαμε μιά εύκολη καταγγελία κατά του Συνασπισμού διά στόματος άντιπάλων. Άπλουστάτα είναι σαφές, πυκνό, και λέει τά πάντα.

Άν, συνεπώς, πρέπει νά αναζητήσουμε μεταβολές —και ύπάρχουν, πράγματι— στή συμπεριφορά τής Άριστεράς, πρόκειται πάντοτε γιά τή συμπεριφορά ενός κόμματος, πού, στό πλαίσιο του σημερινού κοινωνικοπολιτικού καθεστώτος, είναι σταθερά τοποθετημένο στήν αντιπολίτευση και από αυτή τή θέση προσπαθεί, ιδιαίτερα τό τελευταίο διάστημα, νά αντληφθεί και νά κατανοήσει τά πολιτικά μας πράγματα και τά κοινωνικά προβλήματα στήν εθνική και όχι στενά ταξική διάσταση, στήν πολυπλοκότητα και στήν αντιφατικότητα τους.

Η Άριστερά δέν άλλαξε όχημα, όπως τήν κατηγορούν μερικά έντυπα του ΠΑΣΟΚ ούτε χρειάζόταν ν' αλλάξει. Διεύρυνε, όμως, τόν πολιτικό της όριζοντα, απέβαλε χρόνιες μονομερείς προσηλώσεις και αποφάσισε νά άσκήσει ενεργά και υπεύθυνα τό ρόλο της, όχι ως ελεύθερος και άνεύθυνος σκοπευτής, αλλά ως ισότιμος μέτοχος τής πολιτικής ζωής.

Ο κ. Α. Κύρκος, μιλώντας γιά τήν πολύπλευρη κρίση πού διέρχεται ή χώρα, δέν τή χαρακτήρισε ως «κρίση του συστήματος», όπως ίσως θά έκανε άλλοτε. Μίλησε γιά εθνική κρίση, πού διαβρώνει όλες τς κοινωνικές τάξεις, μολύνει όλόκληρο τό σώμα του έθνους και κάλεσε όλους τους Έλληνες νά εργασθούν παραγωγικά γιά μιά γρήγορη έξοδο άπ' αυτή τήν κρίση.

Αυτό, ίσως, είναι τό νέο πρόσωπο τής Άριστεράς και αυτή είναι ή πραγματικά ριζοσπαστική μεταβολή. Η Άριστερά εξελίσσεται σε μιά δημοκρατική, ριζοσπαστική αντιπολίτευση, από τήν όποία τόση

ανάγκη έχει ό τόπος. Υπερασπίζεται τά συμφέροντα των καταπιεσμένων και των άδικημένων —και άς μή σπύσει κανείς νά ισχυρισθεί ότι δέν ύπάρχουν— αλλά μιλάει και γιά όλόκληρο τό έθνος.

Όχι, λοιπόν, επειδή τό λέει ή *Καθημερινή*. Άλλά πράγματι αυτό είναι τό νέο πρόσωπο τής Άριστεράς. Ένα πρόσωπο πού δέν είναι δικό μας, ίδεες, πρακτικές και προοπτικές πού μας είναι ξένες.

Σέ ένα πράγμα μόνο θά διαφωνούσαμε με τήν *Καθημερινή*. Κάπου πέφτει έξω. Όταν μιά άριστερά μιλάει γιά όλόκληρο τό έθνος τότε δέν υπερασπίζεται πιά τά συμφέροντα των καταπιεσμένων και των άδικημένων. Έκτός κι αν από τή σκοπιά τους βλέπει κι όλόκληρο τό έθνος.

Τό λευκό υπό τήν αιγίδα τής πολιτείας

Διατυμπανίστηκε άρκούντως από τόν Συνασπισμό ότι «γιά πρώτη φορά σ' αυτόν τόν τόπο» θά δίνουν και λευκά ψηφοδέλτια οί έφορευτικές επιτροπές, κι αυτό με άπόφαση του προηγούμενου ύπουργού Έσωτερικών. Έτσι λοιπόν, γράφει ό *Ριζοσπάστης*, ή Άριστερά έχει πλέον και τυπικά και ουσιαστικά τό δικαίωμα, μετά από αυτή τήν πρωτοποριακή ρύθμιση, νά άπευθυνθεί στους λευκούς γιά νά τους πεί κ.λπ. Μά ποιά ρύθμιση τέλος πάντων; Τό ότι άπλώς ή πολιτεία άπαλλάσσει δηλαδή τους λευκούς ψηφοφόρους από τόν κόπο νά φέρουν ένα λευκό χαρτάκι από τό σπίτι τους; Προς τί λοιπόν αυτή ή προσπάθεια των πολιτικών δυνάμεων ότι τάχα αναγνωρίζεται τό λευκό; Έπειδή θά καταμετράται χώρα αλλά θά εξακολουθεί φυσικά νά προσμετράται στά μη έγκυρα ψηφοδέλτια μαζί με τά έπίτιδες και τά κατά τύχη άκυρα; Είναι «κατάκτηση» νά μαθαίνουμε τόν άκριβή αριθμό εκείνων πού ψήφισαν με βάση τήν πολιτική τους έπιλογή; αλλά οί ψήφοι τους δέν μέτρησαν;

Πολύ πράμα

«Γιατί δέν μπορεί νά πάρει άδεια όποιος θέλει νά λειτουργήσει ιδιωτική τηλεόραση;», ρώτησε ένας εργαζόμενος τόν γνωστό θυμόσοφο ήγέτη τής Άριστεράς. Και εκείνος, πού σε άλλη εύκαιρία είπε ότι «παλιά τά λέγαμε λίγο θεωρητικά, ενώ τώρα έχουμε πράμα νά δείξουμε, τό έργο τής κυβέρνησης Τζαννετάκη», του άπάντησε: «Δέν είναι έτσι. Όλοι μπορούν νά

ζητήσουν άδεια γιά νά ιδρύσουν τηλεοπτικούς σταθμούς, άρκει νά έχουν τά πολλά χρήματα πού άπαιτεί μιά τέτοια προσπάθεια. Πραγματικά, έχουν πράμα νά δείξουν...

Ούφο

Βαρεθήκαμε νά άκούμε τά διάφορα πασόκια ύψηλου επιπέδου και κυρίως τόν ήγέτη τής Έκάλης νά μας μιλούν γιά τή «χουντική» τηλεόραση πού ύπάρχει σήμερα και πού ούτε επί δικτατορίας δέν είχαμε. Βαρεθήκαμε και άηδιάσαμε. Όπως άηδιάζουμε όχτώ χρόνια με τήν γλωύδη προπαγάνδα, τά λιβανιστήρια, τίς βρισιές, τίς λογοκρισίες, τό γκαϊμπελισμό τρίτου τύπου. Τό ότι ή σημερινή τηλεόραση άβαντάρει εκείνους πού θέλει, τό ότι δέν είναι άνεπιλήπτη με κριτήριο κάποια δημοσιογραφική αντικειμενικότητα, αυτό είναι βέβαιο. Άλλά φασιστική δέν είναι, όπως (περίπου) ήταν επί πρασινοφουρισμού. Γι' αυτό βγαίνει κανείς από τά ρούχα του άκούγοντας τό ΠΑΣΟΚ νά εμφανίζεται χωρίς τήν παραμικρή συναίσθηση των πραγμάτων και του μέτρου. Άι σιχτίρ.

Οί βόμβες και Ρουσώ

Στό σπίτι του Παυλή στή Μυτιλήνη, όπως ανακοίνωσε ή αστυνομία, μεταξύ άλλων —όπως όδηγός κατασκευής βομβών— βρέθηκαν και τό *Κοινωνικό Συμβόλαιο* του Ζ.Ζ. Ρουσώ, οί *Ιστορίες του κυρίου Κόννε* του Μπρέχτ, *Τά Έκατό χρόνια μοναξιάς* του Μάρκες και δέν θυμάμαι ποιά άλλα βιβλία, μαζί με άφίσεις. Δέν ύπήρξε βέβαια κάποια νύξη στή σχετική ανακοίνωση ότι τά βιβλία αυτά άποτελούν στοιχεία τής τρομοκρατικής ταυτότητας του δράστη και θύματος τής βομβιστικής ενέργειας πού άναστάτωσε τό Πανελλήνιο. Υπήρξαν όμως, στον τύπο, διά τής γνωστής μεθόδου των συμπραζόμενων και των ύπονοουμένων σχετικές διατριβές περί του άνησυχού και άντικομοφοριστικού χαρακτήρα του νέου όπως προκύπτει και από τά διαβάσματά του.

Τό φαινόμενο είναι έξίσου άνησυχητικό με τίς ίδιες τίς τρομοκρατικές ενέργειες. Έδώ κάπου ένεδρεύει ή ύπόνοια ότι ό Ρουσώ έμβάλλει σε άνησυχίες τους νέους κι από κει, χάρη σ' αυτή τήν μακρινή έστω ήθική άυτουργία και

ιδεολογική επιρροή, άρχίζει ή καριέρα του βομβιστή, του τρομοκράτη. Υποθέτουμε ότι αν ο δράστης διάβαζε Μίκυ Μάους ή κάτι τέτοιο τά έντυπα αυτά δέν θά είχαν τιμή νά φιγουράρουν ούτε στην ανακοίνωση τής άστυνομίας ούτε στις λεπτομερείς περιγραφές του τύπου. Μέ τον Ρουσό, τον Μάρκες και τον Μπρέχτ τό πράγμα αλλάζει. Θά μπορεί έτσι ο οίσοσήποτε μικροαστός ν' άνησυχεί αν δει τά παιδιά του νά σχετίζονται μέ τον σαρκασμό του κ. Κούνεν.

Ή Αύριανή αναλύεται

Δέν είναι εδώ ο κατάλληλος χώρος, και θά επανέλθουμε. Ώστόσο τό βιβλίο του Άρη Παπάνθιμου «Αύριανισμός τό σημερινό πρόσωπο του φασισμού» είναι πράγματι έντυπωσιακό. Όχι γιά τήν αναλυτική του επάρκεια, ως προς τήν όποία νομίζουμε ότι άστοχεί, αλλά ως πρό τό ύλικό πού προσκομίζει: Οί Κουρήδες από ύμνητές τής άποστασίας τό 1965 και

του Μητσοτάκη προσωπικώς, χουντικοί και δανειοφάγοι, στην πρωτοπορία τής λαϊκιστικής ιδεολογίας στήριγμα και καμάρι του ΠΑΣΟΚ. Πολύ ένδιαφέρον επίσης τό γλωσσάρι τής Αύριανής πού παρατίθεται στό τέλος: πλούσιο ύλικό γιά γλωσσολόγους αλλά και καθρέφτης τής ποιότητας των παραγόντων τής Αύριανής. Άλλά και τόσο διαδεδομένη ή γλώσσα αυτή στην εποχή μας όπου ή άμάθεια συναγωνίζεται τό νταηλικί.

Όλοι τρομοκράτες — όλοι τρομοκρατημένοι

«Ή Βόμβα είχε γιά στόχο τή Νέα Δημοκρατία, δέν υπάρχει καμιά άμφιβολία γι' αυτό. Στόχος δέν μπορεί νά είναι τό παρελθόν (ή εκδήλωση του Συνασπισμού), στόχος είναι πάντα τό μέλλον (ή όμιλία του κ. Μητσοτάκη)» δήλωσε πρό ήμερών ο κ. Μητσοτάκης. Όχι, ή έκκρηξη προοριζόταν γιά τήν εκδήλωση τής νεολαίας μας πού μόλις είχε τελειώσει, άντέτεινε ο Συνασπισμός. Ή βόμβα ήταν προβοκάτσια έναντίον του ΠΑΣΟΚ, στόχος ήταν τό κόμμα μας, ανακοίνωσε τό Ε.Γ. του Κινήματος τήν ίδια μέρα.

Όλοι τους διεκδίκησαν τον εύκολο και συμπαθή ρόλο του παρ' όλίγον θύματος. Τό κέρδος τους διπλό: και τή συμπάθεια του κόσμου κερδίζουν και τήν αντιπάθεια του γιά τους αντιπάλους σου (τους «θύτες») προκαλείς. Αυτό τό δεύτερο δέν είναι πλέον άνάγκη νά τό καλλιεργήσουν τά κόμματα, ή εξίσωση καταστρώνεται αυτόματα στά μυαλά του κόσμου: στόχος ή Νέα Δημοκρατία. Άρα τή βόμβα τήν έβαλε τό ΠΑΣΟΚ. Στόχος ο Συνασπισμός; Άρα και πάλι οι αύριανιστές τήν τοποθέτησαν. Στόχος τό ΠΑΣΟΚ; Δράστης είναι σίγουρα ή Νέα Δημοκρατία, ο Μητσοτάκης πού βάζει βόμβες στον έαυτό του γιά νά συκοφαντεί τό ΠΑΣΟΚ και νά κερδίζει ψήφους ο ίδιος.

Ανάλογες ήταν και οι έτικέτες πού κόλλησαν στον Παυλή: άρκούσε νά πουν τί ψήφισε γιά νά βρουν ποίο κόμμα, ποιά παράταξη, τοποθέτησε τή βόμβα. Κι επειδή τήν «άλήθεια» αυτή πού ψάχνανε τήν ήξερε μόνον ο Παυλής και ή κάλλη, δηλαδή κανείς, μάς επήξαν στό ψέμα. Άπό κοντά και οι πολιτικές προτιμήσεις του άδερφού του, του ξαδέρφου, του θείου, άπαιτήτητα βοηθήματα κι αυτά στον ύπερ πάντων προεκλογικό άγώνα.

Άλλά τό άστυνομικό μας δαιμόνιο ως λαού δέν σταματοεί στον Παυλή, πού στό κάτω-κάτω πήγαινε γυρεύοντας. Έξαπλώνεται ως φασισμός και άγκαλιάζει όλους μας: αν τύχαινε νά βρεθεί κανείς τήν περασμένη Κυριακή ή Δευτέρα σέ συντροφιά νεοδημοκρα-

τών κι αν επιπλέον τύχαινε νά κρατάει τήν ψυχραιμία του ύποστηρίζοντας ότι τή βόμβα δέν τήν έβαλε άπαραίτητα τό ΠΑΣΟΚ, τότε ή εξίσωση εφαρμοζόταν άπ' εύθείας επάνω σου και ή έτικέτα κόλλαγε άμέσως, τρομοκρατικά: δίχως άμφιβολία είσαι ΠΑΣΟΚ, ψηφίζεις ΠΑΣΟΚ, είσαι τρομοκράτης. Όλοι εδώ κρινόμαστε. Και δήλωση νά τους υπέγραφες του τύπου «ουδέποτε υπήρξα, ήμουν και θά είμαι ΠΑΣΟΚ» σέ κανένα άντικείμενο τής όψιμης πολιτικής και πολωτικής ύστερίας δέν θά γινόσουν πιστευτός.

Πώς άλλωστε; Έδώ διακεκριμένοι και επώνυμοι τέως εκπρόσωποι του χώρου σου έχουν καταληφθεί από τή μανία (Θεοδωράκης, Μασαβέτας), από δαιμόνια του Σέρλοκ Χόλμς και τής θεωρίας τής πολιτικής άτυουργίας (ξέρετε αυτά πού παλιά όνομάζονταν «πρόκληση σέ στάση»). Έντρομος ο Θεοδωράκης καταφεύγει στην άγκαλιά τής δεύτερης θέσης τής Νέας Δημοκρατίας. Τό ίδιο πολωτικό κύμα θά πάρει τον Μπριλλάκη και θά τον ξεβράσει στη Δημοκρατική Συμπάρταξη του ΠΑΣΟΚ.

Δέν υπάρχει πίο πρόσφορο έδαφος από τήν έλληνική γή γιά τον όποιον-δήποτε χαζούλη ή έντριγκαδόρο, μονήρη ή κυκλωματία βομβιστή ή έμπρηστή, ύποκειμενικά ή άντικειμενικά. Μέ κάθε έκρηξη όλο τό έλληνικό άπολιτικό τρελλοκομείο δονείται συθέμελα: ή βόμβα ρίχνεται στην πολιτική ρουλέτα — φαίτ βό γέ μεσιέ, πού λέει και ο Ίωάννου.

Θά έρωτευθώ τον Παπανδρέου

Και μιά πού μιλάμε γιά θύτες και γιά θύματα: φαίνεται πώς τό ΠΑΣΟΚ έχει σκοπίμως τον τελευταίο καιρό επiléξει τό ρόλο του θύματος, του άδικημένου, του κακομοίρη, ρόλο πού ύποδύεται μέ άξιοθαύμαστη έπιμονή και συνέπεια. Ή τηλεόραση μάς άδικεί, ο

κόσμος μας διώκεται, ή παράταξη συκοφαντείται, οδηγούμεθα ύπόδικοι, σταυρώνουν τον άρχηγό μας, μάς λένε κλέφτες, μάς λένε ψεύτες, μάς λένε δολοφόνους, ο Συνασπισμός μάς «πρόδωσε», όλοι προσπαθούν νά μάς διαλύσουν. Δέν έχουν περάσει τρεις μήνες από τότε πού ως πλειοψηφία οι άνθρωποι έπεδείκνυαν τό ήθος και τό ύφος τής άλαζονείας τους και πρόλαβαν νά αλλάξουν κοστούμι. Ο Σαββόπουλος μέ τις εύαίσθητες κεραίες του έπιασε άμέσως τό νέο έργο πού άνεβαίνει στό θεάτρο και μήκε στο πετσί του ρόλου πού του επιφυλλάσσει: τό ΠΑΣΟΚ άρχίζει νά μου γίνεται συμπαθές, ψέλλισε γιά νά έπακολουθήσει ή γνωστή διαμάχη μέ τον παρουσιαστή, τις κουράδες και τό βύσσινο.

Στό ΠΑΣΟΚ μάθανε τό μάθημά τους από τήν ήττα των περασμένων εκλογών. Φταίει τό ήθος και τό ύφος άποφάνθηκαν και ως καλοί ύποκριτές και θεατρίνοι τής πολιτικής βάλθηκαν νά μάς κάνουν νά ξεχάσουμε τό ποιόν τους. Άπανταχού προστάτες φτωχών και άδυνάτων, σύμμαχοι των άδικημένων και κατατρεγμένων, τό ΠΑΣΟΚ σάς καλεί στον άγώνα τον καλό, φωνάζουν τώρα. Τους βοηθάει βέβαια και ή Νέα Δημοκρατία σ' αυτή τήν άλλαγή ρόλων, άφού μέ τό πρύ πάτησε τό πόδι της στα Ύπουργεία, έπαψε μονομιάς νά τό παίξει μειοψηφία και προστάτης της ταυτόχρονα, ξανάγινε κράτος και μάλιστα έλληνικό, άφησε κενό χώρο γιά νά αναπτυχθεί τό ΠΑΣΟΚ.

Σ' αυτό τον τόπο πιστεύεται ότι αρκετοί ψηφίζουν τήν έξουσία. Έξίσου πολλοί αν όχι περισσότεροι είναι αυτοί πού τήν καταψηφίζουν γιά νά τήν εκδικηθούν. Άνεβάζουν έτσι μιάν άλλη έξουσία γιά νά τήν εκδικηθούν μέ τή σειρά της άργότερα. Τά κόμματα ανταποκρίνονται πρόθυμα και ταχύτατα σ' αυτή τήν έναλλαγή ρόλων του έξουσιαστή και του κατατρεγμένου, ίσως γιατί κάθε κατατρεγμένος προϋποθέτει κάποιον πού τον κατατρέπει. Και σκοπός τους είναι νά βρεθούν κάποτε αυτοί σ' αυτή τή θέση.

ΚΝΕ: ρήξεις και διαφορούμενα

“Έγινε λοιπόν κι’ αυτό. Διάσπαση στην ΚΝΕ, κινητικότητα στο ΚΚΕ. Ή ένσάρκωση του μονολιθικού και του ακμαίου «ένος και μοναδικού κόμματος της εργατικής τάξης» έστρεψε προς έμās ένα νέο πρόσωπο. Φυγόκεντρες τάσεις, μικρά και μεγάλα ρήγματα, αντιπαραθέσεις, διαφοωνίες. Οί σκληρές κι άποφασιστικές φυσιογνωμίες τών κομμουνιστών έγιναν έπιφυλακτικές και συγκρατημένες. Ή σιγουριά και ή αυτοπεποίθηση έδωσαν τή θέση τους στο δισταγμό και τήν άπορία.

της Βάσως Κιντή

Ποίός νά τό ‘λεγε! Πράγματι, ποιός νά τό ‘λεγε και σέ μās τούς άπ’ έξω, αλλά και στους ίδιους τούς πρωταγωνιστές, τούς άπό μέσα. Σ’ αυτούς, ότι έπρόκειτο νά έπαναστατήσουν, νά άμφισβητήσουν, νά κρίνουν τό κόμμα τους, τό κόμμα τού λαού και τής εργατικής τάξης, τό κόμμα τών ήρώων και τών μαρτύρων, τό κόμμα τών θυσιών και τών άγώνων. Αυτό πού ή κομματική διαπαιδαγώγηση, τήν όποία υπέστησαν και τήν όποία διακόνησαν, έπλασε στιβαρό και ένωμένο σά μιά γροθιά, κόμμα τής δράσης, χωρίς μεμψιμοιρίες, χωρίς τά έκφυλιστικά φαινόμενα τών άτέρμωνων συζητήσεων και τίς διελευκιστικές τών διαφωνιών, κόμμα ύγιές πού άποβάλλει τούς άδύνατους, τούς δειλούς, τούς άντικομμουνιστές, τά άντικομματικά στοιχεία, τά όργανα ή τούς πράκτορες τού ταξικού έχθρου.

Και σέ μās, ποιός νά τό ‘λεγε, ότι τάρασσεται ή βαριά, ή άκρα του τάφου σιωπή! “Ο,τι βρισκονταν έντός τών όρίων τού ΚΚΕ ήταν γιά μās νεκρό. “Ο λόγος παρωχημένος, χωρίς κανένα παλμό, άποστεωμένος. Οί άνθρωποι άπόκοσμοι, χωρίς ευαισθησίες, χωρίς άνησυχίες, χωρίς τούς χυμούς τής ζωής, σκληρές φιγούρες σοσιαλιστικού ρεαλισμού. “Ο «Κνίτης» ισουναμούσε μέ βρισιά. Τό «Κνίτισα» (καθότι και γυναικείο) γεννούσε τήν περιφρόνηση και τή χλεύη.

ΟΙ ΑΝΤΙΔΡΑΣΕΙΣ

Πώς δεχθήκαμε, λοιπόν, τά άπροσδόκητα γεγονότα;

Παρά τήν ποικιλία τών αντιδράσεων, οι όποιες ήταν κυρίως δημοσιογραφικού χαρακτήρα, τό φαινόμενο στην πολυπλοκότητά του παραμένει άκατανόητο. Τό γιατί, τό πώς, τό πότε, τό τί λένε και τί δέ λένε οι μέν και οι δέ, οι συνέπειες γιά τό ΚΚΕ, γιά τήν Άριστερά, όλα αυτά άποψημένα κάπου βαθιά, νά μήν ανασύρονται

εύκολα και άναμοχλεύουν τά πάθη, νά μήν προκαλούν έριδες και διαφωνίες τώρα πού όλοι όμνοούν, συναινούν και σωπαίνουν.

«Παραδόξως» αυτή τή φορά ό άστικός τύπος δέν έπιφύλαξε θέρμη ύποδοχή στους έχθρούς τής εργατικής τάξης και τού λαού. Βέβαια φιλοξένησε κάποια άρθρα, δυό τρεις συνεντεύξεις —τό θέμα πουλáει— δέν παρέλειψε όμως, δεξιός και προοδευτικός άδιακρίτως, νά κατακεραυνώνει τούς «δογματικούς», τούς «σκληροπυρηνικούς», τούς «σταλινικούς», αυτούς πού άντιστρατεύονται τήν ανανέωση και τή νέα πορεία τού ΚΚΕ. Οί δημοσιογράφοι έφημερίδων και ραδιοσταθμών δέν θά μπορούσαν ν’ άποφύγουν τήν εύκολη λύση, ν’ άποφύγουν δηλ. αυτό πού φαντάζει αυτονόητο και προφανές. Βουτηγμένοι ως τό κόκκαλο στη συναίνεση, τή συμφιλίωση, τά προεκλογικά στοιχεία και τά μετεκλογικά σενάρια, πώς νά έκτιμήσουν τό γεγονός παρά ως επίσημο γιά τό ΚΚΕ και τό Συνασπισμό και άρα ύπονομευτικό τής προόδου προς τήν όποια πλησιόσκει και άγαπημένοι, βáινομε όλοι όμοϋ. Τούς αίρετικούς τού ΚΚΕ και

της ΚΝΕ υποδέθηκε θερμά μόνον ή λεγόμενη έξωκοινοβουλευτική άριστερά. Άναμενόμενο βέβαια άφου αυτός ό χώρος κατά κανόνα έχει δημοκρατικές εδαισθησίες, υποστηρίζει τό δικαιοσύνη στη διαφώνια, αντίτασσεται στην έπιβολή διοικητικών μέτρων. Έπιπλέον είναι αντίθετος μέ την πολιτική του Συνασπισμού την όποια άπορρίπτουν επίσης οι διαφωνούντες στην ΚΝΕ και τό ΚΚΕ. Τό καινούργιο είναι ότι τούς δέχτηκε, (καλύτερα νά πούμε ότι τούς υποστηρίζει) άνεπιφύλακτα. Λόγω των συνθηκών στό χώρο της Άριστεράς, δηλ. της άπόλυτης στασιμότητας, της βουβαμάρας μπροστά στις γοργές εξελίξεις στις χώρες του ύπαρκτου σοσιαλισμού, της άφασίας, συνέπεια της άπόρίας και της άπογοήτευσης, δέν ήταν παράξενο νά θεωρηθεί ή στάση πού τήρησαν οι Κνίτες (τό όνομα δέν άκούγεται ήδη πιά καλά;) μάννα έξ ουρανού. Κάτι μοιάζει επιτέλους νά κινείται. Κάτι πού δέν σπεύδει «νά μοντερνιστεί», νά φτάσει τούς άλλους πού προχωρούν μέ μεγάλες και άτσαλες δρασκελιές, κάτι πού πάει πρós την άλλη μεριά, νά συναντήσει τις παλιές άξίες.

Χαρακτηριστικό αυτής της στάσης της έξωκοινοβουλευτικής άριστεράς είναι ένα άρθρο στό *Σχολιαστή* (80) του Χρίστου Μαχαίρα πού διατρέχει την ιστορία της ΚΝΕ κατά τή μεταπολιτευτική περίοδο. Έκει, προκειμένου νά δικαιολογηθεί (χωρίς βέβαια αυτό νά γίνεται ρητά) ή σημερινή άμέριστη και άνευ όρων ύποστήριξη, σχεδόν ξαναγράφεται ή ιστορία. Η ΚΝΕ, κατά τό άρθρο του *Σχολιαστή*, φαίνεται ότι όλα αυτά τά χρόνια συγκλονίζονταν άπό την πάλη των γραμμών (άριστερή τάση(!) στην ΚΝΕ μέ έτερόκλητα όνόματα), σπαρασσόταν άπό διαφωνίες (δραματικές όλομέλειες). Στις γραμμές της ύπέβοσκε συστηματικά ή άντιπαράθεση μέ τό ΚΚΕ. Τό ΚΚΕ ό κακός λύκος, ή ΚΝΕ ή ζωρή και ξένοιαστη Κοκκινσοκουφίτσα. Άφαιμάξη στελεχών έκανε λεία τό ΚΚΕ άπό την ΚΝΕ γιά νά καταστείλει την άνάληψη πρωτοβουλιών και δέν σκέφτεται ό Χ.Μ ότι όλα αυτά τά στελέχη (Καραγκουλές, Μαρούκης, Δαμανάκη, Λαφαζάνης, Παπαρρήγα, Γόντικας...) δυστυχώς γιά τό σχήμα του (άριστερή ΚΝΕ - δεξιό ΚΚΕ) είναι σήμερα οι πρωτεργάτες του Συνασπισμού. Ούτε σκέπτεται ότι πολλοί άπ' αυτούς αλλά και μερικοί της σημερινής πλειοψηφίας του Κ.Σ, πάλι δυστυχώς γιά τό σχήμα του, καταδυνάστευαν τότε τή μεγάλη όντως βάση της ΚΝΕ. "Όχι ότι αυτό πού λέει ό άρθρογράφος του *Σχολιαστή* δέν είναι άλήθεια. Πράγματι, έπαιρνε και παίρνει τό ΚΚΕ στελέχη άπό τή νεολαία γιά φρονιματισμό και τιμωρία. Δέν έπαιρνε όμως στελέχη «άριστερά» άπό την ΚΝΕ γιά νά τά κάνει μέλη της ΚΕ, του Π.Γ. ή ύποψήφιους βουλευτές.

Ποιά ήταν αυτή ή ΚΝΕ πού έπαιρνε πρωτοβουλίες ενάντια στό κόμμα, ή ΚΝΕ πού διαφωνούσε και πάλλονταν άπό πλούσιο πολιτικό διάλογο; Γιατί κ' έμεις όλοι έδώ είμασταν, μαζί, στην ίδια πόλη, στό ίδια άμφιθέατρο, στους ίδιους συλλόγους, στό ίδια σωματεία — άσε πού μπορεί νά 'μασταν και στην ίδια όργάνωση. Πώς δέν την είδαμε, πώς δέν την βρήκαμε πουθενά; Ναι, ήταν δογματικό και άπολιτικό νά θεωρούνται α priori αντίπαλοι όσοι βρίσκονταν στις γραμμές του ΚΚΕ. "Όχι όμως και νά διαγράφουμε έτσι άπλά, όσα λέγαμε τόσα χρόνια χωρίς μίαν εξήγηση, κάποια στοιχεία.

ΟΙ ΠΡΩΤΑΓΩΝΙΣΤΕΣ

"Ας αφήσουμε όμως τις αντιδράσεις και άς περάσουμε στους ίδιους τούς διαφωνούντες. Τι έχουν νά μās πούν; "Η βασική μου επιφύλαξη είναι ότι άκόμη δέν μās λένε πολλά πράγματα. Και θά εξηγήσω τί έννοώ. Πρωτ' άπ' όλα οι διαφωνούντες του ΚΚΕ μιλούν πολύ επί της διαδικασίας. Έπικαλούνται τό καταστατικό, καταγγέλλουν τή μη τήρηση των προβλεπομένων διαδικασιών, υπεραμύνονται της αυτοτέλειας της ΚΝΕ, καταδικάζουν τις άνεπίτρεπτες και άντιδημοκρατικές έπεμβάσεις του ΚΚΕ, τις διαγραφές και την προσπάθεια διάσπασης της νεολαίας. Σωστά. Συμφωνώ άπόλυτα. Γιατί έγιναν όμως όλα αυτά; Για νά δοθούν έγγυήσεις στους έταίρους του ΚΚΕ γιά τή φερεγγυότητά του, λέει ό Γ. Γράφας, στην όμιλία του στό Σπόρτινγκ. Πράγματι. Είναι όμως τό φαινόμενο συγκυριακό; Είναι ή πρώτη φορά στην ιστορία του πού τό ΚΚΕ καταστρατηγεί και καταργεί τό καταστατικό και βιάζει τή δημοκρατία; Γιατί διαρκώς βρίσκεται στην άνάγκη, νά φέρεται άντιδημοκρατικά; Γιατί φιμώνει και δέν άνέχεται τις άντίθετες φωνές; Γιατί πνίγει και δέν χρειάζεται τό διάλογο, γιατί δέν άντέχει τις πρωτοβουλίες; Τό θέμα προφανώς δέν είναι καινούριο. Έχει τεθεί και έχει συζητηθεί επανειλημμένα. Για τό κρίσιμο αυτό ζήτημα της έξωκομματικής δημοκρατίας και του τύπου του κόμματος θά είχαν πολλά νά πούν όσοι βίωσαν στό περσί τους τό άντιδημοκρατικό καθεστώς, συναντώντας έτσι τά ιστορικά προηγούμενα, έλληνικά και διεθνή.

Νά παρατηρήσω επίσης ότι στην συγκεκριμένη περίπτωση ή αντίδραση του ΚΚΕ στό όσα συνέβησαν ήταν πολύ ήπιότερη άπ' ότι σε άλλες εποχές. Δέν άμφιβάλλω ότι στην βάση του κόμματος και της νεολαίας, μακριά άπό τά φώτα της δημοσιότητας, οι προγραφές, οι διαγραφές και ή συκοφαντία δέν θά σταματούν μπρός σε τίποτα. "Όμως, γενικά, προκειμένου νά επιδείξουν την άνοχή τους στην διαφώνια και τον πλουραλισμό όπως απαιτούν οι καιροί της άνανέωσης, την άνάγκη φιλοτιμίας ποιούμενοι, δέν έβγαλαν άκόμα τά μεγάλα μαχαίρια. Δέν διέγραψαν ούτε τον Κάππο, ούτε τον Κοτζιά, ούτε τή Βαλαβάνη, ούτε τον Γράφα. Ούτε έξαπέλυσαν άκόμα τον όχητό πού συνθηίζουν άπό τις έφημερίδες και τά ραδιόφωνα. Τι συμβαίνει λοιπόν; Άλλαξε τό ΚΚΕ πρós τό χειρότερο, πρós τό καλύτερο; Χρειάζονται κάποιες άπαντήσεις, όχι άναγκαστικά νέες, αλλά τέτοιες πού νά δίνουν τό στίγμα αυτής της νέας φωνής των διαφωνούντων στην ΚΝΕ και τό ΚΚΕ.

Μιλούν επίσης γιά την αυτοτέλεια της ΚΝΕ. Πότε ήταν αυτοτέλης; Δέν λειτουργούσε πάντα τό ΚΚΕ ως φράξια μέσα στην ΚΝΕ; Δέν ήταν αυτό πού είχε πάντα την τελευταία λέξη στην ύπόδειξη των ύποψηφίων στελεχών της νεολαίας, στην επικύρωση της εκλογής τους, στην άνάδειξη τους στην έραρχία της όργάνωσης; Δέν ήταν αυτό πού άποφάσιζε χωρίς δεύτερη κουβέντα, άγνοώντας κάθε όργανο της ΚΝΕ, ποιός θά περάσει στό κόμμα; Δέν ήταν ό κομματικός εκπρόσωπος αυτός πού άκόμα και στις συνεδριάσεις των όργανώσεων βάσης άποφάσιζε τηλεσίδικα ποιός κατάλαβε τή γραμμή, ποιός δέν τήν άφομοίωσε (όσοι διαφωνούσαν είχαν φαίνεται πάντα μειωμένο IQ.) και χρειαζόταν άτέ-

Η άνταρσία στην ΚΝΕ, αντίδραση στην πολιτική του Συνασπισμού, δημιουργεί μία νέα δυναμική γιά την ένότητα των δυνάμεων πού στοχεύουν στην επαναστατική άνανέωση του κομμουνιστικού κινήματος. Οι συνταγές όμως του παρελθόντος δέν έχουν πλέον πέραση.

λειωτες εξηγήσεις και νοθεσίες; Μήπως την ήθελε ποτέ αυτοτελή την ΚΝΕ τό ΚΚΕ, μήπως ήθελε ποτέ ή ΚΝΕ να είναι αυτοτελής, να έχει άλλη γραμμή από τό κόμμα;

Η ΚΝΕ ήταν ανέκαθεν για τό ΚΚΕ μηχανισμός έπαφής με τή νεολαία και τό λαό, δεξαμενή στρατολόγησης νέων μελών, χώρος ανάδειξης στελεχών. Τό ΚΚΕ δέν έφτιαξε και δέν ήθελε τήν ΚΝΕ να βγάξει γραμμή αλλά να κάνει άφισσοκολήσεις, να κάνει Φεστιβάλ, να πουλάει έφημερίδες, να μοιράζει ψηφοδέλτια και προεκλογικό ύλικό, να κάνει άσκήσεις έπαναστατικής γυμναστικής. Γι' αυτό ή καχυποψία για τή θεωρία, ή απέχθεια προς τό διάλογο και τή διαφωνία.

2. Οί διαφωνούντες διστάζουν να πολιτικοποιήσουν τή διαφωνία τους, να πούν δηλαδή τίς πολιτικές τους άπόψεις για μία σειρά ζητήματα. Γιατί έχει σήμερα αυτή τήν πολιτική τό ΚΚΕ; Γιατί συμπάχησε με τήν ΕΑΡ; Γιατί υπερθεματίζει για τή συμφιλίωση, τή συναίνεση; Γιατί μιλάει για κάθαρση και όχι για σοσιαλισμό; Γιατί θυσιάζει τή δικιά του παιδιά για ένα άλλο πρόσωπο στην κοινότητα; Ο Ν. Κοτζιάς και ύπαινίσσεται φευγαλέα για τή Σοβιετική Ένωση, ή Σ. Άντωνάκη λέει να μην στοιχηθούμε άλλη μία φορά πίσω από συνθήματα και λέξεις, ενώ ο Ε. Μπιστάκης βρίσκει τήν εξηγητική άρχή τής πολιτικής του ΚΚΕ στο δίπολο σεκταρισμός - όππορτουνισμός. Μά αυτό τό δίπολο δέν έρμηνεύει, περιγράφει άλλη μία φορά, με άλλα λόγια (και κάπως παρωχημένα) τό φαινόμενο.

Άν εξαιρέσουμε τήν καταδίκη τής πολιτικής του Συνασπισμού και τής συγκυβέρνησης, οί ύπόλοιποι επί μέρους θέσεις που διατυπώνονται δέν διαφέρουν ουσιαστικά από τήν πολιτική που είχε ή ΚΝΕ τά τελευταία χρόνια. Είναι εκεί και οί θέσεις για τήν ΕΟΚ και για τά Πανεπιστήμια και για τόν πολιτισμό. Τίθενται ή θά τεθούν αυτές οί θέσεις για συζήτηση δημόσια αλλά και εντός των γραμμών της, υπό τό φώς των νέων δεδομένων μετά τίς εξελίξεις στο πρώην, άπ' ό,τι φαίνεται, διεθνές κομμουνιστικό κίνημα; Από τότε που γεννήθηκαν οί άριστερές οργανώσεις και τά ΚΚ έχει κυλήσει πολύ νερό στ' αυλάκι. Έχουν γραφεί και έχουν γίνει τόσα πολλά. Άλλα βρέθηκαν στην πυρά, άλλα ξεορκίστηκαν. Δέν θά πρεπε να μπουν και αυτά στο λογαριασμό; Είναι χαρακτηριστικό ότι τόσο στα κείμενα των Κοτζιά - Μπατίκα όσο και σε κείμενα τής νεολαίας παραπομπές και άναφορές για τή θεμελίωση των άπόψεων τους γίνονται μόνο στα έργα των Μάρξ, Ένγκελς, Λένιν, άντε και σε κάποιο άρθρο τής Έπιστημονικής Σκέψης. Τό κακό, βέβαια, δέν είναι ή άναφορά στα έργα των κλασικών του μαρξισμού αλλά μία «τσιτατολογική» στάση, ιδιαίτερα έντονη.

Δέ λέω, οί πηγές είναι πάντα άνεξάντλητες. Ο άνατρεπτικός λόγος του μαρξισμού θά είναι πάντα έλκυστικός και θά συναρπάξει, ιδιαίτερα τή νεολαία. Σήμερα όμως με τόν σαρωτικό, όρμητικό χείμαρο των εξελίξεων με τήν όμίχλη που μάς τυλίγει από παντού, δέν άρκει να περιμένουμε να καταγάσουν τους ούρανοους τά μικρά, πολύτιμα, καλά φυλαγμένα πετράδια του λόγου των κλασικών. Η Άριστερά δέ μάχεται προτείνοντας θαυματοουργούς σταυρούς που διώχνουν τά κακά πνεύματα των έθνικιστικών ταραχών, των μετακινήσεων των πληθυσμών, των σφαγών, τά Ουγγρικά, τά Πολωνικά, τά

Άνατολικογερμανικά. Κάτι πρέπει να κάνουμε και μεϊς. Να άνασυνταχθούμε, να σκεφθούμε ξανά με τό δικό μας μυαλό, να μετρηθούμε με πράγματα δύσκολα, να δουλέψουμε πολύ.

3. Και δέν έννοώ βέβαια άν θά φτιάξουν ή όχι κόμμα ή τί θά ψηφίσουν στις εκλογές, τά μόνα θέματα, όπως φαίνεται, που άπασχολούν τους δημοσιογράφους. Άλλά, τί επιδιώκουν, που άπευθύνονται, τί θά κάνουν; Έξάλλου οί διαφωνούντες είναι πολύ επιφυλακτικοί για τό μέλλον.

Ο δισταγμός τους να μιλήσουν γι' αυτά τά θέματα με σαφήνεια προκύπτει κατά τή γνώμη μου άπ' όσα είπαμε παραπάνω. Δέν είναι λόγοι «συνδικαλιστικοί». Να μην άποξενωθούν δηλαδή από τους πρώην συντρόφους τους στο ΚΚΕ και των ΚΝΕ, να διατηρήσουν άνοιχτούς τους διαύλους έπικοινωνίας. Τό τράβηγμα του χαλιού κάτω από τά πόδια που έφερε ή περεστρόϊκα και τελικά στην Έλλάδα ο Συνασπισμός, όδήγησε στην άρχή στη ρήξη και μετά στις νέες βαθιές, άβέβαιες θάλασσες όπου βοιοδέρνει χρόνια τώρα ή ύπόλοιπη άριστερά. Προς τό παρόν οί διαφωνούντες καταθέτουν τήν άμχανία τους. Όπως όλοι μας στην Άριστερά. Άλλωστε, άλλος περισσότερο, άλλος λιγότερο, όλοι στο ίδιο καζάνι βράζουμε.

Τό πρόβλημα, για τή διαμόρφωση πολιτικών άπόψεων, είναι ότι μαζί με τήν άνησυχία, τήν άμχανία και τήν άπορία τους επιδεικνύουν και ένα μίγμα αϋτάρκειας και άπομονωτισμού. Έχουμε τίς αποφάσεις τής 8ης όλομέλειας και τό 4ου Συνεδρίου, λένε. Θα παλέψουμε για τό ένιαίο μέτωπο πάλης τής νεολαίας. Πώς; Ός ΚΝΕ χωρίς τό ΚΚΕ; Με ποιές άπόψεις; Του 4ου Συνεδρίου; Κι ο διάλογος στην Άριστερά; Αϋτόν προς τό παρόν τόν εύνοούν ότι θά διεξάγεται μόνο στο χώρο του ΚΚΕ. Καλούν μάλιστα και τό κόμμα να τόν οργανώσει. Ίσως γι' αυτό λένε ν' άνοίξει επιτέλους ο διάλογος! Γιατί έκτός των τειχών ο διάλογος ήταν ανέκαθεν άνοιχτός και πλούσιος.

4. Κι ός έρθουμε στο τελευταίο, άπότοκο των προηγούμενων. Τήν άπουσία όποιασδήποτε άυτοκριτικής διάστασης στα κείμενά τους. Όχι χριστιανικά, ήθικοπλαστικά, προσωπικά, ως άπολογία ή ως μετάνοια. Άλλά πολιτικά, ως στάση κριτική άπέναντι στο παρελθόν που δίνει τό στίγμα για τό μέλλον. Ουδείς άναμάρτητος είπε ο Γ. Γράψας στο Σπόρτιγκ. Σωστά. Άλλά αυτό δέν άρκει.

Υπάρχουν πολλά να συζητηθούν για τή σημερινή κατάσταση στο ΚΚΕ: ή συγκυρία τής εκδήλωσης των διαφωνιών, παγκόσμια και ελληνική, τό μέλλον των διαφωνούντων, τό μέλλον του ΚΚΕ και των ΚΚ γενικά, τό μέλλον αυτής τής έρμης άλλης Άριστεράς. Τό παρήγορο είναι ότι άκόμη και σήμερα, στο σκηνικό των δραματικών παγκόσμιων εξελίξεων, με τίς φαρδιές λεωφόρους που ίσοπεδώνουν προβλήματα, κάποιοι τολμούν να παίρνουν τά δύσβατα μονοπάτια των άντιστάσεων. Στη γενική τάση τής «άποκομμουνιστικοποίησης» και τής άποϊδεολογικοποίησης κάποιοι επιμένουν να άντιδρούν συναντώντας έτσι άλλα ρεύματα άντιστάσεων στο γενικό κλίμα τής ένσωμάτωσης. Έτσι, τό αίτημα για μίαν άνανεωμένη έπαναστατική κομμουνιστική άριστερά συσπειρώνει νέες δυνάμεις και δημιουργεί έλπίδες. Θα ήταν κρίμα να διαψευστούν άλλη μία φορά.

Οί σημερινές θέσεις τής ΚΝΕ σε εξέλιξη άλλωστε, βρίσκονται σε πλήρη αντίθεση με τόν ιδεολογικό και πολιτικό λόγο με τόν όποιο τράφηκε για χρόνια ή ίδια και τό ΚΚΕ. Είναι ο καιρός των νέων συνειδητοποιήσεων.

Οι Οικολόγοι στις εκλογές

Δύο γνωστά στελέχη του οικολογικού κινήματος, και μέλη της Γραμματείας της νεοϊδρυθείσης Όμοσπονδίας Οικολογικών και Έναλλακτικών Οργανώσεων, ο Μιχάλης Μοδινός και ο Λεωνίδας Λουλούδης είχαν μία μεγάλη συζήτηση με τον Δαμιανό Παπαδημητρόπουλο και το Βασίλη Ζουναλή, εκ μέρους του *Πολίτη* για το οικολογικό κίνημα στην Ελλάδα, την εκλογική κάθοδο των οικολόγων στις εκλογές, για τη γενικότερη οικολογική προβληματική. Δημοσιεύουμε πιο κάτω τα σπουδαιότερα σημεία της συζήτησης αυτής.

Δαμιανός Παπαδημητρόπουλος: Στις εκλογές του 'Ιουνίου εμφανίστηκαν 3-4 οικολογικά ψηφοδέλτια ενώ για τις εκλογές της 5η Νοεμβρίου, πολλές οικολογικές οργανώσεις, όπως διαβάσαμε στον τύπο, συσπειρώθηκαν και δημιούργησαν την «Όμοσπονδία Οικολογικών και Έναλλακτικών Οργανώσεων» της οποίας το ψηφοδέλτιο θα ονομάζεται Οικολόγοι - Έναλλακτικοί. 'Η δημιουργία της Όμοσπονδίας ήταν αποτέλεσμα κάποιων γενικότερων διαδικασιών συγκλίσεων ή το σχήμα αυτό δημιουργήθηκε ξαφνικά, δηλαδή για τις εκλογικές ανάγκες, όπως θα μπορούσε να υποθέσει κανείς;

Μιχάλης Μοδινός: Όχι, η συγκρότηση της Όμοσπονδίας δεν έπρεπε ως κεραιανός «έν αιθρία». Είχαν υπάρξει διαδικασίες για τη συγκρότηση της Όμοσπονδίας αρκετά μακρόχρονες, επίπονες και επώδυνες. 'Υπήρξε μία συνάντηση στην Πεντέλη, νομίζω το 1983, όπου δυστυχώς δεν καταλήξαμε πουθενά, ακολούθησε μία άλλη προσπάθεια που κατέληξε στη συγκρότηση της «Οικολογικής Συνεργασίας» το 1986 ή όποια όμως απέτυχε να συσπειρώσει τις ομάδες του χώρου και τελικώς παρέμεινε κι αυτή ως μία ομάδα του οικολογικού χώρου, πανελληνίας βέβαια έμβλημα, πλην όμως μία ομάδα χωριστή. 'Η Οικολογική Συνεργασία δημιουργήθηκε ύστερα από πρωτοβουλία της ομάδας που εκδίδει το περιοδικό *Νέα Οικολογία*. Στην συνέχεια υπήρξαν δύο τρεις συναντήσεις οικολογικών οργανώσεων, πάλι

όμως δεν έγινε δυνατό να συγκροτηθεί σε ενιαία βάση ο οικολογικός χώρος. 'Η προσπάθεια για την Όμοσπονδία ξεκίνησε αργότερα με πολλές συζητήσεις μεταξύ των ομάδων, ημερίδες για διάφορα θέματα, συνέδρια, προσπάθεια που κράτησε περίπου δύο χρόνια. Οί διαδικασίες πύκνωσαν ένωσε των Ευρωεκλογών και έτσι σήμερα 46 οργανώσεις υπέγραψαν το καταστατικό της Όμοσπονδίας. 'Ηδη οι ομάδες ξεπερνούν τις 60.

Δαμιανός Παπαδημητρόπουλος: Μέχρι πρότινος οι Οικολόγοι στην Ελλάδα ήταν ομάδες οικολογικής πρωτοβουλίας πάνω σε συγκεκριμένα θέματα. Ξαφνικά γίνεται ένα άλμα. Μέ την Όμοσπονδία και την απόφαση συμμετοχής στις εκλογές οι Οικολόγοι επιχειρούν να εκφραστούν και πολιτικά. 'Ηταν εθύς εξαρχής αυτή η προοπτική σας;

Λεωνίδας Λουλούδης: Μία διευκρίνηση πριν απ' αυτό. Οί τέσσερις οργανώσεις που κατέβηκαν στις ευρωεκλογές του 'Ιουνίου δεν ήταν παρά τέσσερα πρόσωπα και μία παρέα γύρω απ' αυτούς, όπως και από τις 60 σήμερα οργανώσεις το 1/3 τουλάχιστον απ' αυτές δεν είναι παρά ολιγομελείς ομάδες που δεν ανταποκρίνονται σε κινήματα με κάποια βάση σημαντική. Βεβαίως υπάρχουν σ' αυτή την Όμοσπονδία και όλες οι αναγνωρισμένες συγκριτικά μεγάλες οργανώσεις του οικολογικού χώρου, όπως η ΕΚΟ, η Οικολογική Συνεργασία, ή Οικολογική Κίνηση Θεσσαλονίκης κ.λπ. Το παράδοξο εί-

ναι ότι οι μεγαλύτερες οργανώσεις ήταν έναντιον της καθόδου στις εκλογές. 'Ωστόσο, ή επιτυχία, ή παρ' όλιγον επιτυχία, στις Ευρωεκλογές του 'Ιουνίου είχε δημιουργήσει τέτοιο κλίμα που ή διαδικασία συγκρότησης της Όμοσπονδίας ταυτίστηκε με τις εκλογές. Οί εκλογές του 'Ιουνίου έδειξαν ότι πλησίασαν τις οικολογικές θέσεις πρόσωπα νέα έξω από τά ιστορικά πρόσωπα του οικολογικού χώρου. Καί δεύτερο υπάρχει μία ευρύτερη διάθεση στην κοινωνία να εκπροσωπηθούν οι οικολόγοι, διάθεση που έχει σχέση με τη γενικότερη πολιτική κρίση στην Ελλάδα. Κι αυτό δημιουργεί με τη σειρά του εκλογικές τάσεις μέσα στην Όμοσπονδία.

Δαμιανός Παπαδημητρόπουλος: Ποιοί ήταν τελικά αυτοί που θελήσανε τη κάθοδο; "Ας τό περμα όμως λίγο διαφορετικά. Στις περασμένες εκλογές, αν εξαιρέσουμε τον Κολλάτο, υπήρξαν δύο κυρίως ψηφοδέλτια, τό ΟΙΚΠΑΝ και οι Έναλλακτικοί Οικολόγοι.

Λεωνίδας Λουλούδης: Καταρχήν θά ήθελα νά καταγγείλω τό θράσος του Κολλάτου νά εμφανίζεται ως πρόεδρος ενός ανύπαρκτου οικολογικού κόμματος. Πρόκειται για μία βάρβαρη χρησιμοποίηση των μέσων μαζικής ενημέρωσης. "Όσο για τό ΟΙΚΠΑΝ δέν ήταν παρά ένα κέντρο ύγείας ένας όμιλος που άσχολεϊται μέ ζητήματα ύγείας και ύγιεινών διατροφών που καμία σχέση δέν έχει μέ τήν Οικολογία. Έδρευε στην Παλλήνη, έχει πολλά λεφτά και ό άρχηγός του, ό κ. Παπανικόλας, έχει κι ένα ραδιοφωνικό σταθμό.

"Ας έρθουμε τώρα στά τής συγκρότησης. Θά πρέπει νά σημειώσουμε ότι για πρώτη φορά στίς διαδικασίες του οικολογικού χώρου συμμετέχουν κινήσεις, οργανώσεις και πρόσωπα που ή ιστορία τους συνδέεται μέ τόν χώρο του άριστερισμού, τής έξωκοινοβουλευτικής άριστερας στην Έλλάδα. Παρόλο που είναι γεγονός ότι μερικά από τά μέλη αυτών των οργανώσεων παρακολουθούσαν τίσ προσπάθειες συγκρότησης τής Όμοσπονδίας από παλιότερα, ώστόσο μόνο μετά τίσ Εύρωεκλογές συμμετέχουν ενεργά στίς σχετικές διαδικασίες. Δέν υπάρχει καμιά άμφιβολία, νομίζω, ότι επηρέασε πολύ ή είσοδος αυτής τής έξωκοινοβουλευτικής άριστερας στην Όμοσπονδία ή όποια ενίσχυσε και τίσ τάσεις που υπήρχαν μέσα στον οικολογικό χώρο για τήν έκλογική κάθοδο. Κι αυτές οι τάσεις, νομίζω ότι συνδέονται μέ μία αντίληψη *άκτιβισμού* σέ σχέση μέ τίσ πολιτικές δραστηριότητες των Οικολόγων. Θά αναφερθώ παραδείγματος χάριν σέ προσωπικότητες όπως ό Μιχάλης Τρεμόπουλος τής Θεσσαλονίκης, ό όποιος έπαιξε —κι αυτός— ένα σημαντικό ρόλο στην άπόφαση για τήν έκλογική κάθοδο.

Δαμιανός Παπαδημητρόπουλος: Μία και μιλάμε για πληροφορίες, μπορείτε νά μās δώσετε μερικά στοιχεία για τήν οργανωτική δομή τής Όμοσπονδίας που συγκροτήθηκε;

Μιχάλης Μοδινός: Δέν υπάρχει καμιά ιδιαίτερη οργανωτική δομή αυτή τή στιγμή. Διατηρήθηκε —μᾶλλον ύλοποιήθηκε— ή βασική άρχή τής *αυτονομίας* των επιμέρους ομάδων που εντάσσονται στην Όμοσπονδία. Αυτές διατηρούν τούς επιμέρους στόχους και τήν επιμέρους δράση τους, ή κάθε μία για λογαριασμό της. "Ετσι π.χ. μία οικολογική ομάδα στό Κιλκίς ή μία άλλη για τήν προστασία τής άγριας φύσης στην Πίνδο, θά συνεχίσουν νά

λειτουργούν σύμφωνα μέ τίσ καταστατικές τους άρχές και τή στρατηγική της. "Από εκεί και πέρα ή συμμετοχή τους στη Όμοσπονδία έχει τό νόημα ότι απαιτείται *συντονισμός* και δράση σέ πανελλήνια κλίμακα για μία σειρά προβλημάτων, όπως οι «Όλυμπιακοί Άγώνες», ό Άχελώος, τά μεγάλα έργα, ή ελληνική γεωργία. "Ισως σύντομα ύπάρξει ένα πρόγραμμα και μία στρατηγική, κάτι που δέν είναι αυτόνομο για τόν πολύ κόσμο. "Επομένως μία τέτοια βασική οργανωτική άρχή, πηγάζει από κάποιου τύπου ιδεολογία που μόλις προηγουμένως περιέγραφα: οι επιμέρους ομάδες πρέπει νά συνεχίσουν νά δρούν, όπως δρούσαν, αυτόνομα. Κι αυτή είναι μία βασική οικολογική άρχή σέ διεθνές επίπεδο. Για τήν ώρα ή Γραμματεία είναι 26μελής, ίσως προστεθούν 2 μέ 3 μέλη ακόμη για μία μεγαλύτερη αντιπροσωπευτικότητα.

Δαμιανός Παπαδημητρόπουλος: Έξελήγη *συναινετικά*, μέ βάση τό στοιχείο τής αντιπροσωπευτικότητας;

Μιχάλης Μοδινός: Ναι. "Ενώ για παράδειγμα ή «Οικολογική Συνεργασία» που είναι ή πιο πολυμελής ομάδα και είχε και τούς πιο πολλούς αντιπροσώπους στό συνέδριο, μπορούσε νά εκλέξει περισσότερα από ένα μέλη στη Γραμματεία, εξέλεξε ένα μέλος. "Όμως και πενταμελείς ομάδες αντιπροσωπεύονται μέ ένα μέλος στη Γραμματεία.

Δαμιανός Παπαδημητρόπουλος: "Αν λέγαμε ότι ή κάθε οικολογική ομάδα εξέλεξε έναν εκπρόσωπό της στη Γραμματεία θά ήμασταν πιο κοντά στην πραγματικότητα;

Μιχάλης Μοδινός: Περίπου. "Ετσι έχουμε αυτή τή στιγμή μία γραμματεία, όπου υπάρχουν άτομα από τήν Καλαμάτα, τήν Καβάλα που δέν εκπροσωπούν πολυμελείς οργανώσεις, αλλά θελήσαμε νά είναι μέσα στη Γραμματεία για νά εκφράζουν κάποιους συγκεκριμένους γεωγραφικούς χώρους. Βέβαια δέν μπορούμε νά έχουμε σέ μία Γραμματεία που λειτουργεί λίγο και σαν μία κεντρική επιτροπή ενός κόμματος κι έτσι υπάρχουν εκπρόσωποι άπ' όλες τίσ πόλεις τής Ελλάδας κι άπ' όλες τίσ τάσεις. Αυτό είναι τό *όργανο* που άποφασίζει αυτή τή στιγμή.

Λεωνίδας Λουλούδης: "Υπάρχει άπόφαση νά πᾶμε σέ συνέδριο μετά τίσ εκλογές, τήν άνοιξη που μās έρχεται. "Εκεί θά άποκρυσταλλωθεί ή δομή τής Όμοσπονδίας. Πρόκειται για μία προσωρινή αυτή τή στιγμή οργανωτική δομή.

Μιχάλης Μοδινός: Πέραν τούτου, για νά κλείσουμε μέ τό οργανωτικό, για τίσ ανάγκες των εκλογών κυρίως, αλλά και για τίς όρισμένες πιο μακροπρόθε-

σμες ανάγκες έχουν συγκροτηθεί κάποιες επιτροπές προσωρινού χαρακτήρα: επιτροπή έκλογικού άγώνα, επιτροπή τύπου, επιτροπή τεχνικής ύποστήριξης των εκλογών και κάποιες μονιμότερες επιτροπές, όπως μία επιτροπή Διεθνών Σχέσεων, συντονισμού δραστηριοτήτων των περιφερειακών οργανώσεων μέ στόχο τήν ανάδειξη συγκεκριμένων θεμάτων και μετώπων για άγώνες, όπως «Όλυμπιακοί» τά δάση κ.λπ. Αυτές οι επιτροπές θά μπορούσε νά πει κανείς πώς είναι παρακλάδια τής Γραμματείας και λειτουργούν *ύπ' αυτήν* και *περι αυτήν*.

Βασίλης Ζουναλής: Μέχρι χθές ή δράση των οικολόγων ήταν περισσότερο πρωτοβουλακή, πρακτική και ιδεολογική μέσα από περιοδικά. Τό διάβημα, πάντως, νά κατεβεί κανείς στίς εκλογές, συνεπώς νά εκτεθεί στην κρίση του λαού, νά ζητήσει τήν ψήφο του λαού, νά εκπροσωπήσει τήν ύπόθεση πολιτικά, είναι ένα διάβημα που βρίσκεται ένα σκαλί παραπάνω. Θά 'λεγε, λοιπόν, κανείς ότι χρειάζεται κι ένα πρόγραμμα, πολιτικό πρόγραμμα ή έστω οικολογικό πρόγραμμα. "Υπάρχει τέτοιο πρόγραμμα; Συζητήθηκε αυτό τό θέμα;

Λεωνίδας Λουλούδης: Έγώ θά έλεγα ότι καταρχήν τό διάβημα των εκλογών ήταν, από μία άποψη, αναγκαίο, δεδομένων των δυσκολιών που υπήρχαν επί πολλά χρόνια στο οικολογικό κίνημα νά γίνει μαζικό κοινωνικό κίνημα. "Όλες αυτές οι οργανώσεις, οι μεγάλες σχετικά, προσπάθησαν κατά καιρούς νά πάρουν πρωτοβουλίες νά κάνουν καμπάνιες, νά κάνουν εκδηλώσεις. Δέν κατάφεραν όμως νά περάσουν ένα συγκεκριμένο κύκλο που είναι οι αναγνώστες τής *Νέας Οικολογίας* ή ό χώρος γύρω από τήν *Οικολογική Έφημερίδα*, τήν ΕΚΟ κ.λπ. Πράγματι δέν υπάρχει πρόγραμμα. Στίς Εύρωεκλογές υπήρχε τό πρόγραμμα των Πρασίνων τής Εύρώπης που κάλυπτε τό κενό, έδω τά πράγματα είναι διαφορετικά. "Εχεις νά κάνεις μέ εθνικές ιδιαιτερότητες, μέ εθνικά προβλήματα, για τά όποια δέν υπάρχουν αυτή τή στιγμή συμφωνημένες άρχές και προγράμματα, αλλά μία καταγραφή κάποιων θέσεων, οι όποιες ούτε έχουν συζητηθεί συστηματικά ούτε μπορεί νά πει κανείς ότι μέσα σ' αυτές έχουν εκφρασθεί τάσεις. Πισσότερο είναι μία διάθεση «νά τά βρούμε» για νά πᾶμε στίς εκλογές. Και όχι νά συγκροτήσουμε μία ιδεολογικοπολιτική φυσιογνωμία του Οικολογικού Κινήματος στην Έλλάδα. Κατά κάποιο τρόπο μπήκε τό «κάρο μπροστά από τό άλογο».

Μιχάλης Μοδινός: Πριν από τίσ εκλογές θά ύπάρξει κάποιο πρόγραμμα. Δέν θά είναι αυτό τό πρόγραμμα που όλοι θά θέλαμε νά είχαμε στά χέρια μας.

Αυτό που εγώ προβλέπω, επειδή δουλεύει ή επιτροπή προγράμματος, θα υπάρχει καταρχήν ένα καλό περιβαλλοντικό πρόγραμμα που θα πρέπει να το αντιδιαστείλουμε λίγο από το γενικό πρόγραμμα ενός κόμματος. Δηλαδή θα υπάρχει ένα πρόγραμμα που ενδεχομένως θα έχει αξιολογικά κεφάλαια για το νέφος της Αθήνας, για την αποδάσωση, για τη ρύπανση της θάλασσας, για τα προνομιακά θέματα με τα οποία ασχολείται το οικολογικό κίνημα. Δεν υπάρχουν ίσως επεξεργασμένες γενικότερες θέσεις που αφορούν το τι γίνεται σήμερα στην Ελλάδα, τα κεντρικά πολιτικά ζητήματα κ.λπ.

Λεωνίδας Λουλούδης: Παρότι στις εκλογές αυτές κατεβαίνει το σχήμα όπως κατεβαίνει, αυτές οι εκλογές θα παίξουν πολύ καθοριστικό ρόλο για τη μετέπειτα φυσιογνωμία του οικολογικού κινήματος και γιατί αυτή τη στιγμή μετά τις Ευρωεκλογές υπάρχει μία αίσθηση ότι θα υπάρξει επιτυχία και γιατί μέσα στο οικολογικό κίνημα, αυτή η πρωτοβουλία για τις εκλογές, θα δημιουργήσει συσχετισμούς υπέρ αυτών που την πρότειναν και ίσως εναντίον αυτών που δεν την πρότειναν. "Αν και νομίζω ότι θα υπάρξουν διαδικασίες μέσα από τις οποίες θα συζητηθούν πιο ψύχρα τα πράγματα δεν πρέπει να υποτιμούμε ότι αυτές οι εκλογές πολιτικοποιούν πολύ απότομα και ίσως ανορθόδοξα ένα χώρο που μόλις δημιουργήθηκε χθές.

Μιχάλης Μοδινός: Πράγματι, αυτό φαίνεται στο ότι πολλές ομάδες, περιφερειακές κυρίως, είναι άπροετοιμαστές να μπουν σε αυτό το σχήμα. Δηλαδή είναι πολύ χαρακτηριστικό ότι πολλά από τα μέλη τους, άνθρωποι ενεργοί και με τεράστια δράση και πείρα —ελάχιστοι γνωστοί ίσως γιατί δεν βρίσκονται στην Αθήνα— ενδεχομένως ανήκουν σε άλλα κόμματα ή θεωρούν ότι ανήκουν σε άλλα κόμματα ή τα ψηφίζουν εκ παραδόσεως —δλοι ψηφίζουμε κάτι ως γνωστόν— και δεν έχουν αποσυνδεθεί από τη συγκεκριμένη πολιτική τους κουλτούρα. Βεβαίως συχνά αυτοί είναι άριστης προελεύσεως, αλλά δεν είναι πάντα. Υπάρχουν και άλλοι που ανήκουν στο ΠΑΣΟΚ ή στη Ν.Δ. και εντούτοις κινούν μία περιβαλλοντική ομάδα στην Κέρκυρα, στην Κομοτινή, αξιολογη. Αυτοί οι άνθρωποι ενδεχομένως δεν έχουν συνειδητοποιήσει ακόμα ότι αποτελεί μία αντίφαση ή πολιτική τους ιδεολογία: αυτό που ψηφίζουν τελικά — συνήθως αυτό είναι ένα από τα υπαρκτά μεγάλα κόμματα— σε σχέση με την υπόλοιπη δράση τους. Και από εκεί ξεκινούν διάφορα προβλήματα. Πολλοί επιστήμονες της οικολογίας, πανεπιστημιακοί, ερευνητές, συγγραφείς, οι οποίοι δεν θέλουν να δουν τον εαυτό τους να συνδέεται με ένα πολιτικό κίνημα δρουν οικολογικά αλλά χω-

ρίς να είναι ενταγμένοι οργανικά σε μία οικολογική ομάδα. Αυτό συμβαίνει και στη Γερμανία. Είχα μία συζήτηση με ένα δασολόγο, καθηγητή στο Μόναχο, πολύ σημαντικό Σούλτς λέγεται, από τους πατέρες της έρευνας για την όξινη βροχή εκεί. Δεν ψηφίζει πράσινους. Και απ' ό,τι μου έλεγε κανένας από τους δασολόγους με τους οποίους βρίσκεται στα συνέδρια δεν ψηφίζει πράσινους. Βλέπει, λοιπόν, κανείς ότι αυτός ο χώρος —και όχι μόνο στην Ελλάδα— ανθρώπων που είτε έχουν επιστημονική σχέση με την οικολογία είτε ήδη έχουν μία δράση, ψηφίζουν άλλα κόμματα και δεν είναι προετοιμασμένοι για την είσοδο σας στην Όμοσπονδία. Πάντως αυτό που είπε ο Λεωνίδας, ότι ήταν μία απότομη εισδοχή στην κεντρική πολιτική σκηνή, έκανε ώστε να μην συζητηθούν όλα αυτά και να μην αμβλυθούν οι συνέπειες από τυχόν αντιδράσεις, κυρίως σε περιφερειακό επίπεδο όπως είπα.

Βασίλης Ζουναλής: Άλλα το εγχείρημα να κατέβουν οι οικολόγοι στις εκλογές τί θα προσφέρει επιπλέον; Το οικολογικό κίνημα έχει ήδη σήμερα μοιλάσει με την προβληματική του όλους τους πολιτικούς χώρους. Και όχι μόνο στην Ελλάδα, μιλάω κυρίως στην Ευρώπη τα τελευταία χρόνια. Το κατέβασμα στις εκλογές μου είναι

προβληματικό. Γιατί το κίνημα είναι κίνημα, μοιλάζει με το παράδειγμά του και δίνει αφορμές, γεννά προβληματικές, δίνει απαντήσεις σε όρισμένα θέματα, μοιλάζει τον πολιτικό χώρο γενικότερα. Άλλα το κατέβασμα του στις εκλογές σε τί παραπάνω αποσκοπεί; Αυτό είναι το ερώτημα —προβληματικό— μου.

Λεωνίδας Λουλούδης: Εγώ θα απαντήσω, νομίζω με σαφήνεια, όπως εγώ τουλάχιστον καταλαβαίνω τα πράγματα. Δεν κατεβαίνει το οικολογικό κίνημα, ή Οικολογική Όμοσπονδία, για να λύσει προβλήματα οικολογικά αυτή τη στιγμή. Ο λόγος που κατεβαίνει είναι να μαζικοποιηθεί το οικολογικό κίνημα στην Ελλάδα. Αυτό βρίσκεται πίσω από αυτή την απόφαση είτε ρητά είτε άρητα. Υπάρχει μία διαθεσιμότητα κοινωνική, υπάρχουν κάποιοι πυρήνες οργανωμένης οικολογικής δράσης. Το ζήτημα είναι πώς αυτά τα δύο θα έλθουν σε επαφή; Θα έλθουν σε επαφή λόγω ιδιαιτερότητας της πολιτικής ζωής στην Ελλάδα μέσα από μία συνάντησή τους στις εκλογές. Επομένως για αυτό δεν υπάρχει αυτή τη στιγμή, ούτε θεωρητικά, ούτε ιδεολογικά, πολιτική συζήτηση πολύ μεγάλη γύρω από το «τί» και το «πώς» για τη σχέση των οικολόγων με τα άλλα κόμματα, με την Αριστερά ή τη Δεξιά ή το ξεπέραςμα

των δύο. Βεβαίως έχουν προϋπάρξει άρθρογραφίες στά περιοδικά, συζητήσεις, διαμάχες. Δέν έχει όμως υπάρξει πολιτική αντιπαράθεση και έκδήλωση τάσεων μέσα σ' αυτό τό σχήμα.

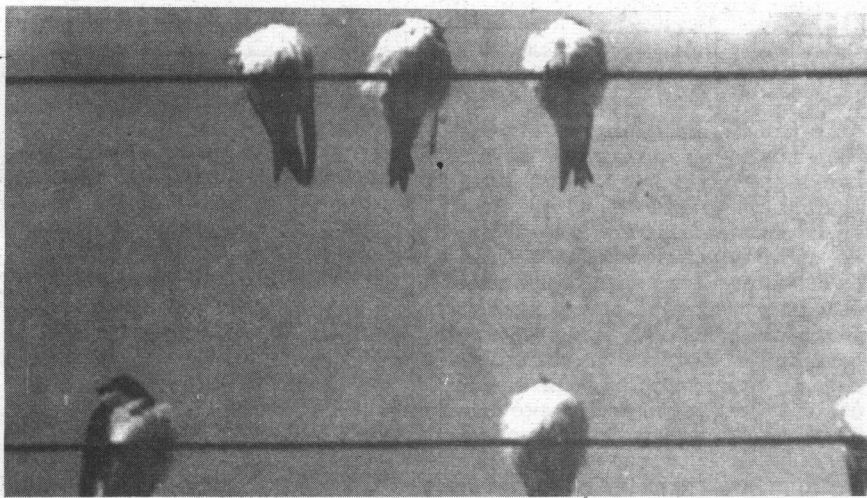
Μιχάλης Μοδινός: Τά κόμματα βιάζονται νά ενσωματώσουν τήν οικολογική προβληματική στό πρόγραμμά τους. Γιά παράδειγμα τό πρόγραμμα του Συνασπισμού, ό όποίος έχει ένα καλό περιβαλλοντικό κεφάλαιο. "Αν όμως διαβάσει κανείς μιά σελίδα πριν ή μιά σελίδα μετά, τίποτε δέν κολλάει. "Υπάρχει εκεί κι ένα «καλό» κεφάλαιο γιά τήν ανάπτυξη. Και γιά τήν εμπορική ναυτιλία, ένδεχομένως. Και ένώ στό περί περιβάλλοντος λένε ότι πρέπει νά έλεγχθουν τά απόβλητα από τά τάνκερ και λοιπά, στό κεφάλαιο περί "Εμπορικής Ναυτιλίας μιλούν γιά ανάπτυξη του όγκου των μεταφορών, γιά ανάπτυξη των συναλλαγών, γιά ανάπτυξη του ενεργειακού μοντέλου, δηλαδή μέσω αύξησης των εισαγωγών κ.λπ. "Επομένως αυτά αυτοαναιρούνται.

Δαμιανός Παπαδημητρόπουλος: Θεωρείτε ότι τό οικολογικό ζήτημα είναι ένα *οικουμενικό* ζήτημα. Κι εγώ συμφωνώ. Μέ τήν έννοια ότι αγαλιάζει κάθε πτυχή, κάθε έκφανση τής ανθρώπινης ζωής, τής καθημερινής ζωής. "Ωστόσο υπάρχει μιά διαφορά μεταξύ του *οικουμενικού* και του *καθολικού*. Δηλαδή ένώ τό οικολογικό ζήτημα είναι οικουμενικό δέν είναι καθολικό. "Η οικολογία δέν έχει ακόμη αναπτύξει διεθνώς εκείνη τήν ιδεολογία και εκείνη τήν πολιτική πού θά τήν έκανε καθολική: ίκανή νά πάρει τίς τύχες τής κοινωνίας στα χέρια της. "Έλέγετε νά ξυπνήσει συνειδήσεις, ή έχετε τό αίτημα νά γίνει κάποτε ή οικολογία μιά καθολική πολιτική κίνηση;

Λεωνίδας Λουλουδής: "Εγώ νομίζω ότι περνάμε μιά έποχή πού καμιά πολιτική ιδεολογία δέν μπορεί νά ισχυριστεί ότι είναι καθολική...

Δαμιανός Παπαδημητρόπουλος: "Ισχυρίζονται όρισμένοι.

Λεωνίδας Λουλουδής: Και δέν υπαινίσσομαι τό τέλος των ιδεολογιών, μέ τό όποιο διαφωνώ βαθύτατα, διότι πιστεύω ότι ποτέ άλλοτε δέν είμαστε βουτηγμένοι στην ιδεολογία όσο σήμερα. "Αρκεί μιά ματιά στη δορυφορική τηλεόραση, ή ένα άκουσμα στην «ελεύθερη ραδιοφωνία» γιά νά μάς πείσει. "Εννοώ ότι καμιά πολιτική πρόταση αυτή τή στιγμή δέν μπορεί νά διεκδικήσει *καθολικότητα* ως προς τή σύλληψη και τή λύση των προβλημάτων. Κι εδώ είναι χαρακτηριστικό ότι τό οικολογικό κίνημα πραγματικά έρχεται νά απαντήσει στις έλλείψεις πού παρουσιάζουν όλες οι άλλες πολιτικές προτάσεις, ως προς τό θέμα του περιβάλλοντος. "Εκεί τό κενό είναι έμφα-

νέστατο. Πώς μπορεί κανείς νά μιλήσει γιά καθολική πρόταση, όταν αφήνει απέξω όλόκληρη τή φύση και λύνει τά προβλήματα τής κοινωνίας σέ βάρος του φυσικού περιβάλλοντος και σέ βάρος τής ίδιας τής κοινωνίας έντέλει. "Εγώ σταματάω εκεί. Δέν πιστεύω ότι είμαστε σέ θέση νά προβλέψουμε ή νά προφητεύσουμε αυτή τή στιγμή μιά καθολική άπάντηση. Νομίζω ότι και τό οικολογικό, μολονότι βρίσκεται στά γεννοφάσκια του κάποια άλλα πολιτικά συστήματα βρίσκονται ένώπιον του γηροκομείου τους, άς πούμε, *και* τά μέν όμως *και* τά δέν δέν μπορούν νά διεκδικούν καθολικές λύσεις, σ' ένα κόσμο πού αλλάζει —όπως πάντα άλλωστε— δραματικά γρήγορα.

Δαμιανός Παπαδημητρόπουλος: Νά συμπεράνω, δηλαδή, ότι όπως άλλοι μιλούν γιά τήν κοινωνία άγνοώντας τή φύση ότι έσείς κάνετε τό άνάποδο, έστω και ως αντίδραση; Δηλαδή άποφασίσατε νά μιλήσετε γιά τή φύση, άγνοώντας τήν κοινωνία, πιστεύοντας ότι έτσι φτιάχνετε μιά ισορροπία;

Λεωνίδας Λουλουδής: "Εγώ θά 'λεγα εδώ μόνο μιά κουβέντα. "Ανάμεσα στους περιβαλλοντιστές και στους οικολόγους υπάρχει αυτή άκριβώς ή διαφορά. Νομίζω ότι στους περιβαλλοντιστές είναι έντονη ή τάση νά μείνουν και νά διασώσουν τό επιμέρους. Στους οικολόγους υπάρχει αυτό πού έσσύ είπε: ή ανάγκη τής καθολικότητας και τής σύλληψης όλόκληρου του προβλήματος τής κοινωνίας. "Επομένως αυτό πού μόνο λέμε είναι ότι δέν έχει προκύψει αυτή τή στιγμή ή καθολική άποψη. "Υπάρχει όμως στην πολιτική οικολογία αυτό τό αίτημα. Δέν υπάρχει όμως, πράγματι, ή *πραγματώσή του*. Και σέ διεθνές επίπεδο ακόμα δέν έχουμε δει τέτοιες προτάσεις όπως υπήρξε ό *μαρξισμός* μιά έποχή, ή ό *νεοφιλελευθερισμός* μιά άλλη έποχή. Τέτοιες προτάσεις συνολικές δέν βλέπω νά υπάρχουν πουθενά.

Μιχάλης Μοδινός: Μάλλον υπάρχει ή ύφέρπουσα υπόθεση στους οικολόγους νά τεθούν στό έπίκεντρο τά προβλήματα τής *σχέσης κοινωνίας — φύσης*. Θά όδηγηθούμε σέ μιά νέα κοινο-

νία, περισσότερο δίκαιη ένδεχομένως. Αυτό συνδέει άλλωστε και τήν Οικολογία μέ τήν "Αριστερά κατά τή γνώμη μου. Μόνο πού ή έκκίνηση είναι διαφορετική. Πάντως όσοι σκέφτονται τήν οικολογία μέ πολιτικούς όρους, χρησιμοποιούν κατά κάποιο τρόπο σέ εισαγωγικά τά οικολογικά προβλήματα γιά νά *καταβυθιστούν* (σύμφωνα μέ μιά γνωστή έκφραση) στό κοινωνικό ύλικό πού θά πραγματώσει αυτή τήν αλλαγή. Βλέπουμε μιά άμφίδρομη αντίδραση πού αναγκαστικά θά αλλάξει τήν κοινωνία. "Εκεί ίσως είναι και ή ρηχότητα τής σκέψης πολλών άμμιγών περιβαλλοντιστών. Δέν προστατεύεις τήν άτμόσφαιρα, τό στρώμα του όζοντος, δέν αντιμετώπιζεις τό φαινόμενο του θερμοκηπίου, άπλώς και μόνο βάζοντας πρόστιμα σέ κάποιες βιομηχανίες. Είσαι αναγκασμένος ν' αλλάξεις τόσο βαθιά τή βιομηχανική κοινωνία πού ένδεχομένας θά έπέλθουν ριζικές αλλαγές στην ίδια τήν εργασιακή διαδικασία, στις παραγωγικές σχέσεις. Νομίζω ότι εκεί είναι τό πιό πρόσφορο πεδίο συνάντησης, αλλά και συζήτησης μεταξύ άριστέρων και οικολόγων των δύο ρευμάτων.

Δαμιανός Παπαδημητρόπουλος: "Ωστόσο ή εμπειρία από τήν πορεία τής Οικολογίας στό έξωτερικό, τά τελευταία περίπου 15 χρόνια, έχει φέρι μάλλον τά αντίθετα άποτελέσματα. Στην Εύρώπη τουλάχιστον όλα αυτά πού έσύ ανέφερε ως πορεία προς μιά πιό δίκαιη κοινωνία, δέν νομίζω ότι αντικατοπτρίζουν τά άποτελέσματα τής οικολογικής δράσης. "Απλώς όρισμένα οικολογικά αίτήματα έχουν ένσωματωθεί στη διαχείριση του καπιταλισμού. Βλέπουμε, παραδείγματος χάριν, τώρα στην Γερμανία νά μπάνει πρόστιμο στην κατανάλωση δευγόνου. Πρόστιμο καύσης δηλαδή. Τό όποιο δέν είναι καν ιδεολογικό θέμα. Τό μετρώνε οικονομικά. "Ο κόσμος ξέρει ότι όπως πληρώνει ΟΓΑ στη βενζίνη πληρώνει και κάποιο τέλος καύσης άέρα. "Η κατεύθυνση είναι αυτή. Ποιά είναι, λοιπόν, τά όπλα πού έχει τό "Ελληνικό Οικολογικό Κίνημα πού θά τό προστάτευαν από τό νά γλι-

στρήσει προς μία τέτοια κατεύθυνση ενσωμάτωσης.

Λεωνίδας Λουλούδης: Έγώ νομίζω ότι περνάμε μία περίοδο που ή μόνη ορθολογική πρόταση που κυκλοφορεί είναι ή πρόταση του καπιταλισμού. Δηλαδή, αυτό που λέμε εκσυγχρονισμός και που δεν είναι παρά ή προσαρμογή των διαφόρων υπολλειμμάτων του παρελθόντος στις νέες συνθήκες. Είναι ή μόνη πρόταση που συνενώνει τους προοδευτικούς όλων των πολιτικών σχημάτων. Από εκεί και πέρα είναι ζήτημα, τό τί παραπάνω μπορεί νά πει κανείς πέρα απ' αυτούς τους αναγκαίους εκσυγχρονισμούς, δηλαδή τόν αναγκαίο εξορθολογισμό που πρέπει νά υπάρξει. Λοιπόν, εγώ εκεί νομίζω ότι σέ όλα τά σχήματα υπάρχει μία άμχανία και μία έλλειψη πίστης. Βλέπω παντού νά δημιουργούνται φυγόκεντρες τάσεις, νέες ευαισθησίες στους ανθρώπους, οι οποίες υπερβαίνουν τό πρόβλημα του εκσυγχρονισμού, που είναι «επί τάπητος» και είναι σωστό που είναι «επί τάπητος», και θέτουν γενικότερα προβλήματα, όπως προβλήματα υπαρξιακά προβλήματα στοχασμού, γύρω από τό τί είναι ελευθερία σήμερα, τί είναι δημοκρατία σήμερα, τί είναι συμμετοχή σήμερα, τί ζωή θέλουμε έντέλει. Νομίζω ότι αυτό είναι παρήγορο σημείο. Δεν είναι ούτε ή Άριστερά μία έλκυστική πρόταση, ούτε ο καπιταλισμός είναι αυτή τή στιγμή ένα ξένο πράγμα στό όποιο πάει κανείς και ενσωματώνεται. Θεωρώ σαν δεδομένο ότι αυτή τή στιγμή είναι ενσωματωμένο τό πών. Ούσιαστικά δεν άμφισβητείται τίποτε απ' αυτό που μās περιτριγυρίζει. Η μόνη περίπτωση είναι ή όργάνωση αυτών των νέων ευαισθησιών έτσι ώστε νά επικοινωνήσουν και ν' αρχίσουν νά δημιουργούν καινούργιες προτάσεις. Καινούργιες προτάσεις οι οποίες θά υπερβαίνουν τήν Οικολογία, θά υπερβαίνουν τήν Άριστερά, θά υπερβαίνουν ό,τιδήποτε άλλο έχει υπάρξει μέχρι στιγμής.

Βασίλης Ζουναλής: Η ενσωμάτωση όμως υπάρχει από μία άλλη σκοπιά και νομίζω ότι έδω είναι τό κύριο ζήτημα: ναι μέν έχουμε μία κυρίαρχη

δεολογία του εκσυγχρονισμού, μία πραγματικότητα που μās κανοναρχεί, μās καθοδηγεί, και από τήν άλλη μεριά ενός μαρξισμού και μιάς Άριστεράς που βρίσκονται σέ φοβερά άδιέξοδα, τέλος μιάς οικολογίας νεαρās, δεκαπέντε χρόνια, που δεν έχει δώσει κι αυτή, αυτό που θά μπορούσε ίσως νά δώσει. Ενσωμάτωση είναι και τό χάσιμο των ευκαιριών. Άν αυτή τήν ενιαία πραγματικότητα, ή μία και μοναδική πραγματικότητα που υπάρχει κάθε φορά και που είναι κοινωνία — φύση — ιδεολογίες και πρακτικές που υπάρχουν, άν τήν τραβάμε και τήν παρυσιαζουμε μέ μερικό τρόπο κάθε φορά, ούσιαστικά βοηθάμε τήν ενσωμάτωση, τήν κυρίαρχη τάση νά ζει και νά βασιλεύει.

Μιχάλης Μοδινός: Έγώ θά ήθελα νά κάνω δύο παρατηρήσεις σ' αυτά που ειπώθηκαν. Η πρώτη παρατήρηση είναι, ότι άν τό σύστημα όπως λέμε, ο καπιταλισμός, ή παγκόσμια οικονομία, νά ενσωματώσει τήν οικολογική προβληματική και συνεπώς τά οικολογικά αίτήματα νομίζω ότι θά τροποποιηθεί τόσο ριζικά, δηλαδή ή άλλαγή θά είναι όντως επαναστατική, δεν ξέρω προς ποιά κατεύθυνση, θά είναι όμως επαναστατική. Αυτή τή στιγμή βλέπουμε σέ διεθνείς όργανισμούς, σέ συμπόσια, τήν κα Θάτσερ ή τόν κ. Μπούς νά συζητάνε πώς θά αντιμετωπισθεί τό πρόβλημα των χλωροφθορανθράκων για ν' αντιμετωπισθούν οι τρύδες του όζοντος, ή τό φαινόμενο του θερμοκηπίου. Άλλά τό φαινόμενο του θερμοκηπίου άπαιτεί μία τέτοια άλλαγή στις παραγωγικές δομές που άπαιτείται μία παγκόσμια επανάσταση στην οικονομία. Πρέπει νά περιορισθούν π.χ. τόσο ριζικά οι εκλύσεις του διοξειδίου του άνθρακος από τή βιομηχανία που δεν θά μπορούσε κανείς νά φαντασθεί παρά μία έντελώς ριζική τροποποίηση τής βιομηχανικής βάσης. Η έπίσης νά φαντασθεί μία πλήρη άλλαγή στις χρήσεις γής, δηλαδή ένα σταμάτημα όμεσο τής άποδάσωσης. Αυτό σημαίνει δραματικές άλλαγές σέ μία σειρά οικονομικών και κοινωνιών. Δεν θέλω έδω νά τίς περι-

γράψω, αλλά είναι βέβαιο ότι θά υπάρξουν. Αυτό δεν τό έχει συνειδητοποιήσει τό κυρίαρχο σύστημα και πολύ περισσότερο δεν τόχει συνειδητοποιήσει στην Έλλάδα. Πώτση προηγουμένως ο Δαμιανός, ποιά είναι τά όπλα μας στην Έλλάδα. Τά όπλα μας στην Έλλάδα είναι ότι άν θεωρήσουμε ως φορείς του συστήματος τά δύο μεγάλα κόμματα, γιατί αυτά άλληλοδιαδέχονται τό ένα τό άλλο στην έξουσία και αυτά υποτίθεται ότι έχουν ένα πρόγραμμα διαχείρισης των κοινωνικών πραγμάτων στην Έλλάδα, αυτά λοιπόν τά κόμματα δεν έχουν καμία άπολύτως άποψη ούτε για τόν εκσυγχρονισμό, ούτε για τήν τεχνολογία που θά μπει στην Έλλάδα τό 1992 κι άκόμη δεν έχουν πάρει μυρουδιά τί θά σημαίνει μία συγκριμένη περιβαλλοντική. Τά όπλα του οικολογικού κινήματος είναι λοιπόν, ότι ο κύριος Έμπερτ μέ τόν δακτύλιο, ή αύριο ο κύριος Λαλιώτης μέ κάποιες έξορμήσεις ένός νέου όφουπουργείου «Νέας Γενιάς» δεν θίγουν καν τή βάση των οικολογικών ή και περιβαλλοντικών ζητημάτων και έπομένως δεν νομίζω ότι τό οικολογικό κίνημα θά φοβηθεί τόσο πολύ αυτού του τύπου τήν ενσωμάτωση, άρκει τό ίδιο νά διαμορφώσει μία πρόταση άξιόπιστη και συνολική, όπως ειπώθηκε ήδη, ή όποία θά γίνει και πειστική για τήν έλληνική κοινωνία. Πάντως, δεν νομίζω ότι σήμερα τά κόμματα στην Έλλάδα, τουλάχιστον τά μεγάλα, έχουν τίς δομές, τήν ικανότητα, τή διάθεση και τήν ιδεολογία που νά μπορέσουν νά ενσωματώσουν άκόμη και τά στοιχειωδέστερα οικολογικά αίτήματα.

Δαμιανός Παπαδημητρόπουλος: Είπες προηγουμένως ότι ή διάσταση των οικολογικών προβλημάτων είναι τέτοια που ή επίλυσή τους θά προϋπέθετε και μία ριζική άνατροπή του παραγωγικού συστήματος. Κι αυτό είναι άλήθεια. Όστόσο για νά άνατραπεί ένα παραγωγικό σύστημα πρέπει νά πάρει τή θέση του κάποιο άλλο. Δεν υπάρχει άνατροπή μόνο. Έκτός άν μιλάμε για μία οικολογική καταστροφή, άν μιλάμε μέ όρους καταστροφής.

Μιχάλης Μοδινός: Αυτό είναι όντως μία σοβαρή πιθανότητα σέ πολλά πεδία.

Δαμιανός Παπαδημητρόπουλος: Είναι πράγματι μία σοβαρή πιθανότητα. Άλλά άν δεν μιλάμε για καταστροφή και μιλάμε μέ τήν έννοια τής πρόληψης συνεπώς του άντικαταστήσου κάποιων δομών ώστε νά προληφθούν οι καταστροφές, τότε αυτός ο μετασχηματισμός προϋποθέτει και κάποιες δομές που θά άντικαταστήσουν τίς προηγούμενες. Η Άριστερά νομίζει ότι έχει άπαντήσει σ' αυτό τό θέμα, ή νόμιζε ότι έχει κάποιες άπαντήσεις. Σας ρωτώ ευθέως και προσωπικά, έ-

Μπροστά στις κάλπες τῆς 5ης Νοεμβρίου

Τὸν Ἰούνιο ἡ Ν.Δ. ἦρθε πρῶτο κόμμα, πολὺ κοντὰ στὴν αὐτοδυναμία. Πῶς ἐγίνε αὐτό; Πῶς ἀπὸ τοὺς «σκουπιδοντενεκέδες τῆς Ἰστορίας», τὸ 1981, οἱ δυνάμεις τῆς συντήρησης καὶ τοῦ νεοφιλελευθερισμοῦ φαύουν πάλι τὴν ἐξουσία, διεκδικώντας μάλιστα τὴν αὐτοδυναμία; Αὐτὸ ἦταν τὸ μεγάλο πολιτικὸ κατόρθωμα τοῦ ΠΑΣΟΚ. Ἐπεισε τὸν κόσμο ὅτι ὅταν ὑπάρχει μιὰ διακυβέρνηση σάν τὴ δική του, τόσο διεφθαρμένη κι ἀσυνάρτητη, ἀκόμη κι ὁ νεοφιλελευθερισμὸς εἶναι προτιμότερος. Γιατί ἡ προοδευτικότητά μιᾶς πολιτικῆς ἐξουσίας δέν ἐξαρτᾶται μόνο ἀπὸ τοὺς ἀνθηροὺς δείκτες τῆς οἰκονομίας πού ἄλλωστε ἐπὶ ΠΑΣΟΚ πῆραν τὸν κατήφορο. Ἐξαρτᾶται ἐπίσης καὶ ἀπὸ τὸ ἂν καταφέρει νὰ μειώσει τὴν δύναμη τῶν συντηρητικῶν. Συνέβη τὸ ἀντίθετο.

Ἔτσι εἶναι τουλάχιστο ἐξοργιστικὸ νὰ βλέπει καὶ ν' ἀκούει κανεὶς σήμερα, ἀκόμη κι ἀπὸ στελέχη τῆς ἀριστερᾶς, ὅτι πᾶνε στὸ ΠΑΣΟΚ γιὰ νὰ μὴν ξανάρθει δεξιά, ὅσο ἐξοργιστικὴ εἶναι ἡ στάση κι ἐκείνων πού πᾶνε στὴ Δεξιά γιὰ νὰ μὴν ξανάρθει τὸ ΠΑΣΟΚ. Ὁ Μπριλλάκης στὴν ΕΡΤ νὰ προπαγανδίζει τὸ ΠΑΣΟΚ κι ὁ Θεοδωράκης στὸ Ὀλυμπιακὸ Στάδιο νὰ τραγουδάει γιὰ τὴ Ν.Δ.: εἰκόνας ἐφιαλτικές.

Ὁ κόσμος, λοιπόν, τῆς Ἀριστερᾶς καλεῖται νὰ βολευτεῖ μέ τὸ Συνασπισμὸ καλεῖται νὰ διαπράξει δηλαδή, ἀθροιστικά, ὅ,τι πράττει καὶ ὁ Μπριλλάκης καὶ ὁ Θεοδωράκης, ἀφοῦ ὁ Συνασπισμὸς, ἀνάλογα μέ τὸ πῶς θὰ ῥθουν τὰ πράγματα, μπορεῖ μετεκλογικὰ νὰ εἶναι καὶ μέ τὸ ΠΑΣΟΚ καὶ μέ τὴ Ν.Δ. καὶ μέ τοὺς δυό. Εἶναι κι αὐτὸ μιὰ μορφή λαϊκῆς κυριαρχίας, ψηφίζεται. Οἱ ἐκτὸς Συνασπισμοῦ Ἀριστεροί, πού γίνονται ὄλο καὶ περισσότεροι, προσπαθοῦν γιὰ τὴν ὥρα ν' ἀποφύγουν αὐτὴ τὴ διελκυστίνδα, ἢ, τουλάχιστο, τὴ μοίρα τῆς ἐνσωμάτωσης. Σκόρπιοι. Ἄλλοι λευκοί, ἄλλοι οἰκολόγους, ἄλλοι τὴν Ἀριστερὴ Πρωτοβουλία, ἄλλοι καλύπτονται ἀπ' τὰ 200 χιλιόμετρα, ἄλλοι σέ ἀπεγνωσμένες ἀριστερές κινήσεις. Ἀνάμεσά τους κι οἱ κομμουνιστές τῆς ἀνανέωσης πού ἡ ἴττα τοῦ Ἰούνη δέν τοὺς ἐπέτρεψε νὰ συνεχίσουν μέ τὸ ὄνομά τους, τὸ πρόγραμμά τους, τὴν ἰδεολογία τους. Ἄλλὰ ἂν σήμερα δεσπάζει ὁ δι(τρι)κομματισμὸς τὰ μεγάλα προβλήματα εἶναι γιὰ αὔριο. Οἱ σημερινές ἐπιλογές τῶν ἀριστερῶν, ὅσο κι ἂν ἐπιβάλλονται ἀπὸ σκληρὰ διλήμματα, δέν θὰ ἀναιρέσουν οὔτε τίς ἰδέες τους οὔτε τὴν προσήλωσή τους στὴν ὑπόθεση τοῦ σοσιαλισμοῦ. Καλὸ βόλι παιδιά.

Ἄν τὸ κείμενο τοῦτο
βρίσκεται ἐδῶ κι ὄχι
στὴν ἀρχὴ τοῦ
περιοδικοῦ, ὡς
συνήθως, δέν
ὀφείλεται σέ κάποια
σκοπιμότητα. Λάθος
τῆς σελιδοποίησης.
Συμβαίνουν αὐτά.
Πάντως κι ἀπ' ἐδῶ
λέει αὐτὰ πού θέλει
νὰ πει.

Τό τέλος τῆς ἐπανάστασης πού δέν ἔγινε

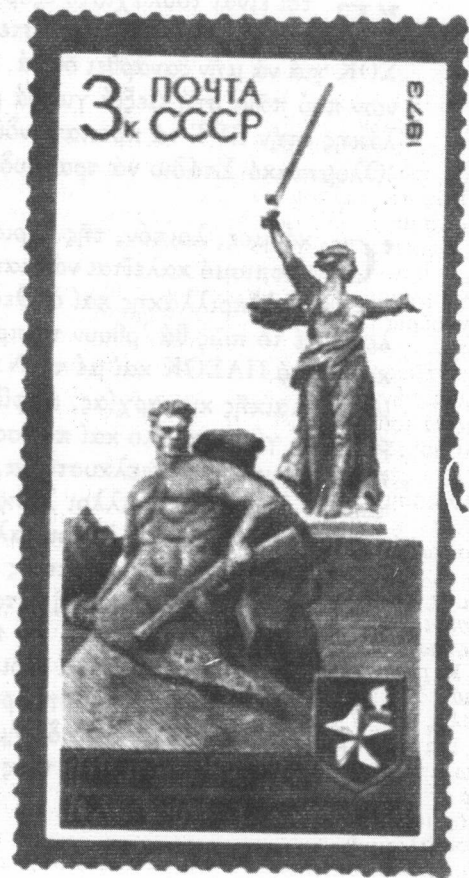
τοῦ Ἄγγελου Ἐλεφάντη

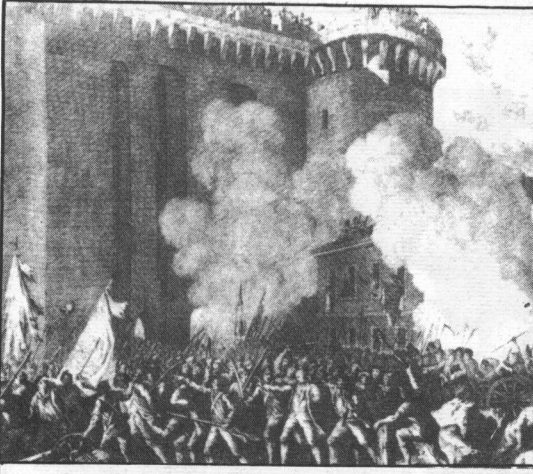
Ἡ ἐπαναστατική στρατηγική, σέ ὄλο τόν εἰκοστό αἰώνα, ἦταν ἡ θεωρητικοποίηση, ἡ προετοιμασία καί ἡ ἀναμονή τῆς ἐνοπλῆς ἐξέγερσης. Μετά τόν Β' παγκόσμιο πόλεμο ἡ ἐπανάσταση ταυτίστηκε μέ τήν προσδοκία τῆς ἐπέκτασης τοῦ σοσιαλιστικοῦ στρατοπέδου. Στή γιγαντιαία ὁμως σύγκρουση Ἀνατολῆς - Δύσης, στή διάρκεια τοῦ τεσσαρακοντοετοῦς ψυχροῦ πολέμου, ἡ ΕΣΣΔ ἔχασε. Ἡ Ἀριστερά κινεῖται μέσα σέ ἕνα κενό στρατηγικῆς πού προσπαθεῖ νά τό καλύψει μέ λέξεις...

Ερωτηθεῖς ὁ Ρόναλτ Ρήγκαν, ὅταν ἀποχωροῦσε ἀπό τόν Λευκό Οἶκο, ποῖο ἦταν κατά τή γνώμη του τό σημαντικότερο ἔργο τῆς ὀκτάχρονης προεδρίας του ἀπάντησε κυνικά: «*Κέρδισα τόν ψυχρό πόλεμο!*». Καί τόν Ἀπρίλιο τοῦ 1989, ὁ Τζώρτζ Κέναν διαβεβαίωσε τήν Ἐπιτροπή Ἐξωτερικῶν Σχέσεων τῆς Γερουσίας ὅτι ἡ ἐποχή τῆς Ρώσικης Ἐπανάστασης τελείωσε. Στά ὀγδονταπέντε του ὁ ἀμερικανός διπλωμάτης — ὁ ἴδιος πού τό 1946 ἔστειλε ἀπό τή Μόσχα στό Στέιτ Ντηπάρτμεντ ἐκεῖνο τό ἱστορικό μήνυμα γιά τήν ἀνάγκη ἐναρξῆς τοῦ «ψυχροῦ πολέμου» ὥστε νά προστατευθεῖ ὁ «ἐλεύθερος κόσμος» ἀπό τήν ἀπειλή τοῦ κομμουνισμοῦ— ἐπιβεβαίωσε τή ρήση τοῦ Ρήγκαν καί τούς μόχθους τῆς πολύχρονης σταδιοδρομίας του. Πράγματι, στόν πόλεμο αὐτόν, πού ὀνομάστηκε ψυχρός καί κράτησε πάνω ἀπό 40 χρόνια, νίκησαν κατά κράτος οἱ ΗΠΑ. Πιό σωστά, νίκησε ὁ συνασπισμός τῶν δυνάμεων τοῦ παγκόσμιου ἀστισμοῦ καί καπιταλισμοῦ. Ἡττημένοι ἦταν ἡ ΕΣΣΔ, τό κομμουνιστικό σύστημα πού αὐτή ἐνσάρκωσε καί ἡ Ἐπανάσταση πού τό γέννησε. Ἔτσι ὅπως, μέσα ἀπό μιά δραματική καί περίπλοκη ἱστορία, ταυτίστηκαν Ἐπανάσταση, Ρωσία καί κομμουνισμός, τό οἰκονομικό, πολιτικό καί κοινωνικό ἀδιέξοδο τῆς Σοβιετικῆς Ἐνώσεως θά συμπαρασύρει συνολικά τό Ἀνατολικό στρατόπεδο, καί τήν ὑπαρκτή μορφή σοσιαλισμοῦ. Ἀλλά καί τή ἴδια τήν ἐννοια τῆς ἐπανάστασης.

«Ἐλευθερία, ἰσότητα, ἀδελφότητα» ἦταν τά συνθήματα τῶν Γάλλων ἐπαναστατῶν τοῦ 1789. Στίς ἀρχές τοῦ 20οῦ αἰώνα ἡ σοσιαλιστική ἐπανάσταση ἔθεσε στήν ἡμερήσια διάταξη τοῦς ἀγῶνες τῶν καταπιεσμένων γιά μιά κοινωνία χωρίς τάξεις, χωρίς ἐκμεταλλευτές καί ἐκμεταλλεζόμενους, χωρίς πλούσιους καί φτωχοῦς, μιά κοινωνία ὅπου ἡ τυπική καί πολιτική ἐλευθερία θά ἐδράζονταν πάνω στήν οἰκονομική ἰσότητα, ὅπου ἡ κοινότητα τῶν ἐλεύθερων ἀνθρώπων θά διαχειριζόταν τόν πλοῦτο τῆς γῆς, τίς ὕλικές ἀξίες καί τίς ἀξίες τοῦ πολιτισμοῦ. Ἡ προλεταριακή δημοκρατία θά ἦταν «*χίλιες φορές πύο δημοκρατική ἀπό ὅποιαδήποτε ἀστική δημοκρατία*» προέβλεπε ὁ Λένιν. Ἐβδομήντα χρόνια ἀργότερα τό ὄραμα διαλύθηκε. Ἡ ἐπανάσταση μοιάζει πλέον μέ ἐνδοκόσμιο χλιασμό πού τροφοδοτεῖ νοσταλγίες ἢ φαντασιώσεις λιγιστῶν ἀναχωρητῶν, στό Γκντάνσκ ὄλοι πιστεύουν ὅτι ὁ «καλύτερος κομμουνιστής εἶναι νεκρός», στό Πεκίνο τά κομμουνιστικά τάνκς σφάζουν προλεταρίους ἡρωϊκοῦς, στή Δύση πρυτανεοῦν οἱ

ἀρετές τῆς συναίνεσης, συγκλίσεις καί συγχωνεύσεις βεβαιώνουν ὅτι ἡ πάλι τῶν τάξεων δίνει τή θέση της στήν κοινωνική εἰρήνευση. Αὐτά πού συμβαίνουν στή Σοβιετική Ἐνωση τοῦ Γκορμπατσῶφ «*βάζουν τό τελευταῖο καρφί στό φέρετρο τοῦ μαρξισμοῦ - λενινισμοῦ*» ἐπιλογίζει ὁ Φράνσις Φουκογιάμα, ἡγετικό στέλεχος τῆς «ὀμάδας ἐγκεφάλων» τοῦ Στέιτ Ντηπάρτμεντ καί τόν ἀπόηχο αὐτοῦ τοῦ ἀφορισμοῦ τόν συναντάει κανεῖς παντοῦ: «*Οἱ μεγάλες φιλοδοξίες τοῦ παρελθόντος ἀντικαθίστανται ἀπό τόν οἰκονομικό ὑπολογισμό, ἀπό τήν ἐπίλυση τῶν ἀτέρμωνων τεχνικῶν προβλημάτων, ἀπό τίς οἰκολογικές φροντίδες καί τήν ἱκανοποίηση ἐξεζητημένων ἀναγκῶν τῶν καταναλωτῶν*», θά συνεχίσει ὁ Φράνσις Φουκογιάμα μέ κάποια δόση θλίψης.

Τέλος, λοιπόν, μιάς εποχής που σφραγίστηκε από την προσδοκία της επανάστασης, από τις πολιτικές μορφές και τις ιδεολογίες που ή προσδοκία αυτή τροφοδότησε καθώς έπαιρνε οικουμενικές διαστάσεις στο πέρασμα του εικοστού αιώνα. Προπαγάνδα και ιδεολογικές προβολές, τομές ριζικές και αλλαγές αναντίστροφες, τεράστιες ανακατατάξεις κάτω από τον άστερισμό του μοντερνισμού, ή παλαιά ιστορία για τό τέλος της ιστορίας, νέες ευαισθησίες, νέες κοινωνικές πραγματικότητες, παλιοί πολιτισμοί σαρωμένοι απ' τή θύελλα της καταναλωτικής ομοιομορφίας, ο θρίαμβος της Εικόνας και του Σήματος, νέα κοινωνικά προβλήματα, ριζική αλλαγή στις νοοτροπίες και τις συμπεριφορές, ένας νέος παραγωγικός πολιτισμός βασισμένος στην έρευνα και την πληροφορία πάντα όμως με την απόλυτη επικράτηση της λογικής του κέρδους, τάξεις με νέες εσωτερικές διαστρωματώσεις, θεομοί διακρατικοί και υπερεθνικοί, χρεωκοπία πολιτικών μορφών που έμοιαζαν ισχυροί και άκλόνητοι, που ο μύθος, που ή πραγματικότητα, που έκλεισε ο κύκλος και ποιάς καινούριος ανοίγει, τί κρατάμε, τί πετάμε, πώς δένεται ή κλωστή με τά περασμένα ή μήπως τά περασμένα ξέπασαν όριστικά. Έτσι που να μή χρειάζεται καμιά κλωστή, τί νόημα έχουν έρωτήματα χωρίς άπαντήσεις, τί νόημα έχουν άπαντήσεις όταν κανείς δέν σέ ρωτάει; Πώς μπορούμε να συνοψίσουμε όλα αυτά τά καινούρια και τόσα άλλα πολύ παλιά που έπιμένουν, κι αυτά, να βρίσκονται ακόμα ανάμεσά μας; Πώς να συνοψίσουμε όλα αυτά όχι για να βρούμε ένα αναπαιτικό τέρμα αλλά μιά βάση για να μπορούμε να συνεχίζουμε τό ταξίδι στο άγνωστο;

Δέν ξέρω. Σκέφτομαι ώστόσο ότι, σ' αυτόν τόν κόσμο όπου μοιάζει να θριαμβεύει εφιαλτικά τό κεφάλαιο ως οργανώτρια δύναμη τών κοινωνιών, κάτω από τή γενική παραδοχή για τή χρεωκοπία του ύπαρκτου σοσιαλισμού ύποκρύπτεται μιά άλλη γενικότερης σημασίας: **τέλος στην επανάσταση, τέλος στην εποχή τών επαναστάσεων.**

Κι αυτή ή πεποίθηση μάς φέρνει σιμότερα σέ μιάν άλλη παραδοχή ακόμη σπουδαιότερη: **τό τέλος του μαρξισμού.**

Γιατί, να τί συνέβη, νομίζω, τό βαθύτερο, κάτω από τήν επιφάνεια τών πραγμάτων: Άφου τά επαναστατικά κινήματα, τά κομμουνιστικά κόμματα και κυρίως οι κοινωνίες του ύπαρκτου σοσιαλισμού εμφανίστηκαν ως πολιτική και κοινωνική ένσάρκωση του μαρξισμού εδλογο

μοιάζει τό συμπέρασμα ότι ήταν ο ίδιος ο μαρξισμός που χρεωκόπησε. Και πραγματικά, ο καλύτερος τρόπος να ξεπερδευεί κανείς «όριστικά» μέ τόν μαρξισμό είναι να διακηρύσει ότι όσα είχε μέσα του τούτο τό σύστημα σκέψης πραγματοποιήθηκαν. Νεκροθάφτης του μαρξισμού γίνεται ο πραγματωμένος έαυτός του. Οι άστικές τάξεις όλου του κόσμου βρήκαν. Έτσι τόν ανέλπιστο σύμμαχο στις νεογέννητες κρατικές άστικές τάξεις και τις γραφειοκρατίες που οργανώνουν τις χώρες του ύπαρκτου σοσιαλισμού: αν σοσιαλισμός είναι όντως αυτό τό σύστημα τότε ζήτω ο καπιταλισμός. Κι ακόμα, άφου ή *πολιτική* θεωρία του μαρξισμού βασίζεται στην επαναστατική ανατροπή του άστικού καθεστώτος, κι άφου οι επαναστάσεις του εικοστού αιώνα, εμπνευσμένες από τήν πολιτική θεωρία του επαναστατικού μαρξισμού, όδηγήσαν σέ καθεστώτα άνελεύθερα, όλοκληρωτικά, έκμεταλλευτικά, άρα τά δόγματα του γενειοφόρου Γεχωβά χρεωκόπησαν κι αυτά. Άπόδειξη ότι τά εγκαταλείπουν ακόμη κι εκείνοι που για πολλές δεκαετίες τά εφάρμοσαν μέ πάθος και συνέπεια.

Τό συμπέρασμα σέ τούτη τήν αλληλουχία εμπειρικών παραδοχών, που νομιμοποιούν τήν ύπάρχουσα κατάσταση πραγμάτων αντί να έξηγούν, «έρχεται μόνο του»: ο κομμουνισμός είναι μιά παρωχημένη ούτοπία του 19ου αιώνα, ή κριτική του Μάρξ στον καπιταλισμό είναι μιά ούτοπική κριτική γιατί γίνεται από μιά σκοπιά όλοσδιόλου άνεδαφική. Κατά συνέπεια ή καπιταλιστική κοινωνία εμφανίζεται ως άξέπερατος όρίζοντας της ανθρωπότητας, όπου ώστόσο, πολλά χρειάζονται για να γίνει βιώσιμη, πιά ανθρωπινή, πιά δίκαιη. Και για να μή χάσει τό δυναμισμό της και τή δυναμικότητά της, όπως συνέβη όπου επιδιώχθηκε ή κομμουνιστική χίμαιρα, πρέπει να διατηρηθούν οι άρχές της ελεύθερης επιχείρησης και της οικονομίας της αγοράς, συνδυασμένες με λίγο «κοινωνική ιδιοκτησία», λίγο άνωθεν ρυθμίσεις, λίγο προγραμματισμό, λίγο κοινωνικό κράτος ώστε τά προβλήματα να επιλύονται με τή συνδιαλλαγή, τή διαπραγμάτευση, τούς άμοιβαίους συμβιβασμούς.

Τελευταίος, και πιά άποφασιστικός λοιπόν, αναβαθμός στον κυρίαρχο λόγο που νομιμοποιεί τις μεγάλες, κοσμοϊστορικές όπως λέγεται, αλλαγές του καιρού μας είναι ο λόγος περί χρεωκοπίας του μαρξισμού. Είναι στοιχείο πιά της κυρίαρχης ιδεολογίας της δεξιάς, από τις νεοφιλελεύθερες και νεοσυντηρητικές εκδοχές της ως τις πιά μετριοπαθείς. Και λέγοντας κυρίαρχη ιδεολογία έννοώ ότι πράγματι κυριαρχεί. Ίδια είναι ή ιδεολογία που κυριαρχεί και σέ πολλές τάσεις της σύγχρονης άριστερας. Γιατί συναντιέται πρακτικά με τήν κυρίαρχη άστική ιδεολογία στο ίδιο σημείο. Έκεί, δηλαδή, που χώρισαν στις άρχές του αιώνα τά επαναστατικά και τά ρεφορμιστικά ρεύματα του μαρξισμού: **πάνω στο ζήτημα της επανάστασης.** Σήμερα, έναν αιώνα μετά, για καμιάν από τις τάσεις της εδρωπαϊκής άριστερας — πρώην εδρωκομμουνιστικής, φιλοσοβιετικής σοσιαλιστικής, σοσιαλδημοκρατικής ή ό,τι άλλο— *δέν εκκρεμεί καμιά επανάσταση.* Και νομίζω ότι δέν παραποιώ κανένα. Άλλά αν δέν εκκρεμεί καμιά επανάσταση, ή μόνη τροχιά που μπορούν να διαγράψουν οι άριστερές στην επικράτεια ενός άδιαφιλονίκητου καπιταλισμού είναι τό έξελικτι-

Σέ ένα κόσμο όπου μοιάζει να θριαμβεύει εφιαλτικά τό κεφάλαιο ως οργανώτρια δύναμη τών σύγχρονων κοινωνιών, κάτω από τή γενική παραδοχή για τή χρεωκοπία του «ύπαρκτου σοσιαλισμού» ύποκρύπτεται ή πεποίθηση για τό τέλος της εποχής της επαναστάσεως και για τήν όριστική χρεωκοπία του μαρξισμού.

κό παιχνίδι της φιλοπρόδοου σοσιαλδημοκρατίας. Δέν έκκρεμει επομένως και κανένας σοσιαλιστικός μετασχηματισμός. Γιατί, στο κάτω κάτω της γραφής δέν ζούμε κι άσχημα μέσα στο καπιταλιστικό σύστημα. Κάπως έτσι κλείνει τόν κύκλο ό σύγχρονος «ρεαλισμός».

Αυτό τό μακρινό και όδυνηρό ταξίδι της εργαζόμενης άνθρωπότητας από τήν προσδοκία γιά τήν πανανθρώπινη επικράτηση του σοσιαλισμού (τό πέρασμα από τήν προϊστορία στην ιστορία πού έλεγε ό Μάρξ) στην προσαρμογή μέσα στο καπιταλιστικό σύστημα πραγματοποιήθηκε μέσα σε μιάν εμπόλεμη ατμόσφαιρα. Οί πόλεμοι, θερμοί, ψυχροί, παγκόσμιοι ή τοπικοί ήταν ό γενικός διάκοσμος. Τώρα μόλις τέλειωσε κι ό τρίτος παγκόσμιος πόλεμος, ό ψυχρός τεσσαρακονταετής πόλεμος, χωρίς τό τέλος του νά δίνει στους εμπόλεμους τή λύτρωση τής ειρήνης. Θά μās χρειασθεί πιά κάτω ή διαπίστωση αυτή. Πρέπει όμως νά λογαριάσουμε στά σοβαρά ότι όταν τά κοινωνικά κινήματα του 19ου αιώνα, και κυρίως τό Έργατικό, εδγάγγιζονταν τήν κοινωνική άπελευθέρωση δέν θεωρούσαν ότι μόνο με τόν πόλεμο, τόν ένοπλο άγώνα, θά πραγματοποιούσαν τό σκοπό τους. Βέβαια πίστευαν στην επανάσταση, δηλαδή τήν ανατροπή τής καπιταλιστικής τάξης και τήν εγκαθίδρυση τής εξουσίας των εργαζομένων. “Ομως ό εμπόλεμος διάκοσμος τής εποχής του ιμπεριαλισμού επέβαλε στο σοσιαλιστικό κίνημα ένα άσχημο παιχνίδι: Τό ανάγκασε κι αυτό νά γίνει εμπόλεμο, νά βλέπει τή νίκη του σαν αποτέλεσμα μιάς ένοπλης επαναστατικής εξέγερσης ή ενός μακρόχρονου επαναστατικού πολέμου.

Άφου ό πόλεμος, καθώς θεωρητικοποιούσε τό ζήτημα ό Κλαούζεβιτς, ήταν ή συνέχιση τής πολιτικής με άλλα μέσα, άφου κάθε τόσο, είτε σε επιμέρους συρράξεις είτε σε παγκόσμιες, τά αστικά κράτη έκαναν πολιτική με τά δπλα και χρησιμοποιούσαν τήν ειρήνη προετοιμαζόμενα γιά ένα νέο πόλεμο, οί σοσιαλιστές, οί κομμουνιστές, οί επαναστάτες, ήθελαν δέν ήθελαν πολεμούσαν κι αυτοί. Τελικά, πεμπτουσία τής πολιτικής τους, άνώτερο στάδιο τής επαναστατικής πολιτικής θά λέγαμε, ήταν ή μετατροπή ενός πολιτικού και κοινωνικού κινήματος σε ένοπλο ή όπως θεωρητικοποίησε τό ζήτημα ό Λένιν ή μετατροπή του ένδοϊμπεριαλιστικού πολέμου σε έμφύλιο, ή μετατροπή του πολέμου μεταξύ των αστικών κρατών και αστικών τάξεων, πού άλεθαν τίς εργαζόμενες μάζες γιά τή διεύρυνση τής δικής τους επικράτειας, σε επαναστατικό πόλεμο πού θά έβαζε τέρμα και στον πόλεμο και στην αστική κυριαρχία. Γιά τους κομμουνιστές, ή επανάσταση θά βιωθεί ως ή άλλη όψη του πολέμου.

Βέβαια στον Μάρξ και τόν Ένγκελς δέν υπάρχει μιά τέτοια θεωρητικοποίηση, παρόλο πού δέν ήταν άνυποψίαστοι πασιφιστές. “Ο Ένγκελς μάλιστα είχε ιδιαίτερη εδαισθησία στα πολεμικά - στρατιωτικά ζητήματα, γι’ αυτό και ή έπωνυμία του στους κύκλους τής δευτεροδιεθνίτικης σοσιαλδημοκρατίας «στρατηγός». Γιά τόν Μάρξ τό κεντρικό ζήτημα ήταν ή επανάσταση. *“Η συγκρότηση του προλεταριάτου σε κόμμα, ή ιδεολογική, πολιτική και οργανωτική αυτόνομήσή του.*

“Ομως επανάσταση γιά τόν Μάρξ δέν ήταν ύ-

ποχρωτικά συνώνυμη με τήν ένοπλη εξέγερση ούτε έβλεπε τήν ώριμανση τής επανάστασης ως άπόρροια στρατιωτικής προετοιμασίας των προλεταρίων. “Ωστόσο, μέσα σε συγκεκριμένες συνθήκες, όπως π.χ. στην Παρισινή Κομμούνα, όταν τό προλεταριάτο δεχόταν τή στρατιωτική επίθεση των αστικών δυνάμεων, μιά επίθεση πού θά τό συνέτριβε στρατιωτικά, ό Μάρξ τόνισε κατηγορηματικά ότι μόνο με τήν αποφασιστική άντεπίθεση του ένοπλου λαού θά μπορούσε νά τελεσφορήσει τό έργο τής επανάστασης. Γι’ αυτό και οί κριτικές του γιά τους ήγέτες τής Κομμούνας πού, παραγνωρίζοντας τήν κρίσιμη σημασία των στρατιωτικών ζητημάτων τής εξέγερσης, άφέθηκαν σχεδόν άνυπεράσπιστοι στην επέλαση των Βερσαγιέζων του Θιέρσου και των Πρώσων συμμάχων τους του Μπίσμαρκ.

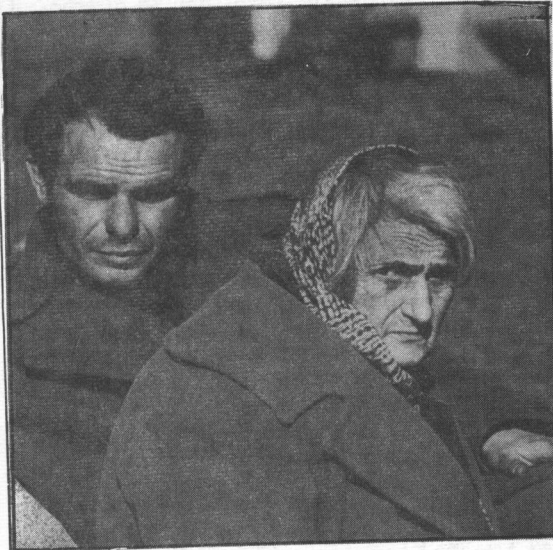
“Ο Ένγκελς πάλι στο τέλος τής ζωής του καταλαβαίνει ότι ή νέα τεχνολογία του πολέμου έχει αλλάξει ριζικά σε σχέση με τήν εποχή των επαναστάσεων του ‘40 όταν ένοπλοι εργάτες και στρατιώτες ντουπεκίζονταν άπ’ τίς δυό μεριές του όδοφράγματος. Τώρα, έλεγε στο τέλος του περασμένου αιώνα, τά πολυβόλα, τά επαναληπτικά όπλα, τά κανόνια πού έγιναν πραγματικά τηλεβόλα, τά θωρηκτά, ό δυναμίτης, ό τηλεγράφος, τό τηλεφώνο, μιά γιγαντιαία στρατιωτική έπιμελητεία — μέσα πού τό προλεταριάτο δέν διαθέτει και δέν μπορεί ν’ άποκτήσει— επιβάλλουν στην σοσιαλδημοκρατία μιά πολύ πιά σύνθετη στρατηγική, εκείνη άκριβώς πού ρίχνει τό βάρος στην όργάνωση των μαζών, τόν πολιτικό άγώνα, τήν κοινωνική πάλη, τή διεθνική του άλληλεγγύη.

“Όπως και νά ‘χει τό πράγμα οί θεωρητικοποιήσεις των προβλημάτων στρατηγικής στους κλασικούς παραμένουν άνολοκλήρωτες. “Ετσι, ενώ κεντρικό στοιχείο τής πολιτικής τους θεωρίας είναι ή επανάσταση, ενώ είναι βέβαιο ότι δέν υπάρχει καμιά λαβή στο έργο τους πού νά δείχνει ότι έννοούσαν τή μετάβαση στο σοσιαλισμό χωρίς τήν επαναστατική πράξη, άλλο τόσο είναι βέβαιο ότι δέν μπορούμε νά βρούμε στα έργα τους τή θεματοποίηση και τήν θεωρητικοποίηση στρατηγικών έννοιών πού θά καθιστούσαν συγκεκριμένη τή διαδικασία πού οδηγεί στην επαναστατική ρήξη και τή νικηφόρα έκβαση της.¹ Ούτε στους άλλους θεωρητικούς τής

1. “Ο Μάρξ στα έργα του *Ταξικοί άγώνες στην Γαλλία και Έμφύλιος Πόλεμος στην Γαλλία* αναλύει διεξοδικά τή σχέση πόλεμος-τάξεις τονίζοντας ότι οί κυρίαρχες τάξεις χρησιμοποιούν τό κράτος ως έφαλτήριο των πολέμων του κεφαλαίου κατά τής εργασίας. Στα έργα αυτά επίσης υπάρχουν σποραδικές έπεξεργασίες έννοιών στρατηγικής και υιοθετείται στρατιωτική όρολογία όπως: στρατηγική / τακτική, πολιορκία / έφοδος, επίθεση / άμυνα, σύγκρουση, νίκη / ήττα, άμυντικός πόλεμος / κατακτητικός πόλεμος, πρωτοπορία κ.λπ.

2. Λένιν, *Σοσιαλισμός και Πόλεμος*, 1915.

3. Οί θέσεις αυτές διακρούχθηκαν και στις συνδιασκέψεις του Κιένταλ και του Τσίμερβαλντ, 1915 και 1916 αντίστοιχα.

Β' Διεθνούς υπάρχουν ανάλογες επεξεργασίες, εκτός από εκείνες που διαμορφώνονται στο ρεφορμιστικό - άναθεωρητικό της ρεύμα και υποδεικνύουν τή γραμμή ενός προοδευτικού εξελικτισμού.

Τό πρόβλημα της στρατηγικής, του κατάλληλου δηλαδή συνδυασμού μέσων και σκοπών, τίθεται για πρώτη φορά σέ ολοκληρωμένη μορφή στή διάρκεια του Α' Παγκοσμίου πολέμου. Είναι ή πρώτη φορά που επαναστάτες μαρξιστές και ιδιαίτερα ο Λένιν² βλέπουν ότι ή επανάσταση ή θά είναι ένοπλη ή δέν θά υπάρξει καθόλου, γιατί ή πάλη των τάξεων συνεχίζεται και μέσα στον πόλεμο, πράγμα που υποχρεώνει τους επαναστάτες σοσιαλιστές νά μίν ένδώσουν ούτε στον πασιφισμό ούτε στον σοσιαλατριωτικό σοβινισμό.³

Οι αντίληψεις αυτές βέβαια δέν ταυτίζουν τή επαναστατική διαδικασία μέ μιάν πραξικοπηματική κατάληψη της εξουσίας από κάποια πρωτοπόρα άγήματα της έργατικής τάξης. Η επανάσταση του 'Οκτώβρη άποτελεί πιστή άπεικόνιση αúτης της πεποίθησης που έχει διαμορφωθεί και δλοκληρωθεί μέσα στον πόλεμο, έναν πόλεμο δλοκληρωτικό, παγκόσμιο, που καταργεί κάθε άλλη διάσταση της πολιτικής εκτός από εκείνη των στρατιωτικών επιχειρήσεων. Η 'Οκτωβριανή επανάσταση, ως στρατηγική σύλληψη και πράξη, — μιά σύλληψη και πράξη που δέν υπάρχει προκαταβολικά σέ δλοκληρωμένη μορφή αλλά διαμορφώνεται μέσα στην εξέλιξη των γεγονότων αποβαίνοντας και ή ίδια γεγονός κορυφαίο που ανατρέπει τή συγκυρία— ήταν έγγεγραμμένη στή λογική του «πολέμου κινήσεων». Οι συνθήκες της τσαρικής Ρωσίας και ή κατάρρευση του τσαρικού στρατού στο 'Ανατολικό μέτωπο επέτρεψαν μιά γενική και κατά μέτωπο επίθεση του ένοπλου προλεταριάτου που μπόρεσε όχι μόνο νά καταβάλει τον αντίπαλο τήν ώρα της ρήξης αλλά και νά διατηρήσει τήν εξουσία. Αúτη ή προσχώρηση των μαζών στην επανάσταση έχει ιδιαίτερη σημασία νά τονισθεί γιατί τά τελευταία χρόνια αναπτύχθηκε μιά δλόκληρη φιλολογία σχετικά μέ τήν 'Οκτωβριανή 'Επανάσταση που τήν παρουσιάζει σαν στρατηγική καθαρά πραξικοπηματικού χαρακτήρα. Μοιραίο ήταν, οι

αντιλήψεις αυτές, μέ διάφανες τής σημερινές πολιτικές σκοπιμότητες όρισμένων τάσεων της άριστερας στον τόπο μας και διεθνώς (βλ. ΕΑΡ και όλη ή ιδεολογική προετοιμασία της «μετεξέλιξης»), νά βλέπουν τελικά ως ρίζα των μετεπαναστατικών αντίδημοκρατικών έκτροπων στην ΕΣΣΔ και ως πηγή του σταλινισμού τον «πραξικοπηματικό» - στρατιωτικό χαρακτήρα της 'Οκτωβριανής 'Επανάστασης και τήν στρατηγική της έξ εφόδου κατάληψης της εξουσίας.⁴

Ωστόσο, μετά τήν 'Οκτωβριανή 'Επανάσταση τό ζήτημα της στρατηγικής φωτίζεται μέ έντελώς νέο τρόπο: ως επαναστατική στρατηγική για τήν άνατροπή του καπιταλισμού θεωρητικοποιείται ή περίπλοκη διαλεκτική μέσων / στόχου, ώριμανσης ύποκειμενικών συνθηκών και ευνόικων αντικειμενικών συνθηκών, μέ κορυφαία τήν έννοια της συγκυρίας, τή θεωρία του άδύνατου κρίκου στην ιμπεριαλιστική άλυσίδα, ανάπτυξη της δργάνωσης των μαζών, των συμμαχιών, και ανάπτυξη του επαναστατικού (κομμουνιστικού) κόμματος. 'Εξάλλου δέν νομίζω ότι ή Διεθνής προέβαλε άρχικά κάποιο «μοντέλο» προς μίμηση, εκείνο δηλαδή της 'Οκτωβριανής 'Επανάστασης που θά 'πρεπε νά υιοθετήσουν τά κομμουνιστικά κόμματα παρά μόνο κατά τοúτο: ότι τελικά ή επαναστατική στιγμή είναι ένοπλη, ότι ή άποφασιστική στιγμή της επίθεσης της έργατικής τάξης παίρνει τή μορφή της ένοπλης εξέγερσης. Καμιά ύπαρκτή θεωρητικοποίηση στα Κ.Κ. και τήν 3η Διεθνή δέν μάς επιτρέπει νά δούμε διαφορετικά τό ζήτημα. 'Επανάσταση σημαίνει ένοπλη εξέγερση. 'Από τήν άλλη μεριά ή επανάσταση όντας έμ-πόλεμη πράξη, νοείται ως «πόλεμος κινήσεων» και όχι ως «πόλεμος θέσεων». Διότι, ναι μέν τό III συνέδριο της Κομιντέρν άποφάσισε τή στροφή του «'Ενιαίο Μετώπου», εγκαταλείποντας τής άμεσες επαναστατικές έξορμήσεις, πολιτική που θά μπορούσε νά εξελιχθεί σέ μιά στρατηγική «πολέμων θέσεων», ώστόσο τό «'Ενιαίο Μέτωπο» εγκαταλείφθηκε γρήγορα και υιοθετήθηκε ή ύπεραριστεριστική πολιτική του «σοσιαλφασισμού» και της «τάξης έναντίον τάξης». Οι επεξεργασίες του Α. Γκράμσι στα «Τετράδια της Φυλακής», όπου δείχνει μέ ένάργεια για ποιους λόγους ή στρατηγική του «πολέμου θέσεων» είναι εκείνη που ταιριάζει στή Δύση, σ' αντίθεση μέ τήν 'Ανατολή όπου προσιδιάζει ό «πόλεμος κινήσεων»⁵ έρχονται πολύ άργότερα και έν πάση περιπτώσει δέν θά έπηρεάσουν τής στρατηγικές έπιλογές της Διεθνούς στο μεσοπόλεμο. Τό έργο του Γκράμσι θά γίνει εύρύτερα γνωστό, άκόμη και στην 'Ιταλία, μετά τή δεκαετία του '60 όταν ή δλη προβληματική έχει αλλάξει. Τό έργο του Γκράμσι θά δεχθεί μιά τέτοια άνάγνωση που στή πράξη θά στηρίξει αυτό που όνομάστηκε στρατηγική των «διαρθρωτικών αλλαγών» και γενικότερα τήν εϋρωκομμουνιστική στρατηγική από τήν όποία έχει αποβληθεί ή επαναστατική ρήξη.

Δέν είναι δυνατό έδω νά μπουμε σέ λεπτομέρειες σχετικά μέ τή θεωρητικοποίηση των προβλημάτων της επανάστασης επί Γ' Διεθνούς ούτε στο έξαιρετικά περίπλοκο και δραματικό ζήτημα της πορείας των Κ.Κ. μέ βάση τής στρατηγικές έπιλογές της Κομιντέρν και της

4. "Άπειρες είναι οι σχετικές καθημερινές νύξεις προς αúτη τήν κατεύθυνση και οι πολεμικοί χαρακτήρα άφορισμοί που άγγίζουν τά όρια μιάς άνιστόρητης ιδεοληψίας. 'Ο κατάλογος θά ήταν πραγματικά τεράστιος, αλλά όσο μεγαλώνει τόσο άπομακρύνεται από τή συγκεκριμένη πραγματικότητα και της ιστορικής πραγματικότητας της 'Οκτωβριανής 'Επανάστασης. 'Υπενθυμίζω άπλώς έδω τήν πολεμική του Λένιν στο III Συνέδριο της Διεθνούς, τον 'Ιούλιο του 1921, έναντίον άπόφσεων του Γερμανικού και 'Ιταλικού Κ.Κ. που είχαν υιοθετήσει τή «θεωρία της επίθεσης» και ή όποια μέ τή μορφή της Teilactionen δδήγησε στην καταστροφική για τή γερμανική έργατική τάξη εξέγερση στην περιοχή Μάνσελντ-Μέρσεμπουργκ, τον Μάρτη του 1921:

«Νικήσαμε στή Ρωσία, λέει ό Λένιν, όχι μόνο γιατί ή άναμφισβήτητη πλειοψηφία της έργατικής τάξης (στις εκλογές του 1917 ή συντριπτική πλειοψηφία των έργατών ήταν μαζί μας έναντια στους μενσεβίκους) ήταν μέ τό μέρος μας, αλλά επίσης γιατί ό μισός στρατός, άμέ-

ως μόλις καταλάβαμε την εξουσία και τα έννέα δέκατα των χωρικών, στο διάστημα μερικτών εβδομάδων, ήρθαν με το μέρος μας νικήσαμε γιατί πήραμε, όχι το δικό μας αγροτικό πρόγραμμα, αλλά αυτό των σοσιαλεπαναστατών και το εφαρμόσαμε. Η νίκη μας οφείλεται στο γεγονός ότι πραγματοποιήσαμε το πρόγραμμα των σοσιαλεπαναστατών. Αυτός ήταν ο λόγος που ήταν τόσο εύκολη η νίκη μας. Είναι δυνατόν εσείς στη Δύση (άπευθύνεται κυρίως στον Τερατούλη εκπρόσωπο της μαξιμαλιστικής τάσης του Ιταλικού Κ.Κ. σημ. δική μου) να έχετε τέτοιες αυταπάτες, για τη δυνατότητα επανάληψης αυτού του προτού; Είναι γελοίο. Άρκει να συγκρίνετε τις οικονομικές συνθήκες! Είμασταν ένα μικρό κόμμα στη Ρωσία αλλά είχαμε μαζί μας την πλειοψηφία των αντιπροσώπων των εργατών και αγροτών σε όλη την χώρα. Πού τό έχετε έσεις αυτό; Εμείς είχαμε μαζί μας τό μισό περίπου στρατό, που αριθμούσε τουλάχιστον δέκα εκατομμύρια άντρες. Έσεις έχετε πράγματι την πλειοψηφία του στρατού; Δείξτε μου μιά τέτοια χώρα. Μπορείτε να δείξετε κάποια χώρα στην Εύρώπη όπου θά μπορούσατε να κερδίσετε την πλειοψηφία των άρχοντων σε διάστημα μερικτών εβδομάδων; Μήπως στην Ιταλία;». Λένιν, "Απαντα, τόμ. 32, σελ. 474-75.

ΕΣΣΔ. Τό γενικό σχήμα, πάντως, είναι τό ακόλουθο: Τά ΚΚ φτιάχνονται και «μπολσεβικοποιούνται» για νά ύπηρετήσουν την προοπτική της επανάστασης. 'Επανάσταση γι' αυτά είναι ή βίαιη άνατροπή της άστικής εξουσίας όταν θά συγκεντρωθούν οι κατάλληλες άντικειμενικές και ύποκειμενικές συνθήκες: Κρίση δηλαδή του συστήματος τέτοια που «οι επάνω νά μñ μπορουν νά διοικήσουν όπως πριν και οι κάτω νά μñ θέλουν νά διοικηθούν όπως πριν» (Λένιν), όργάνωση των μαζών, προετοιμασία του κόμματος της πρωτοπορίας, ένοπλη εξέγερση και κατάληψη της εξουσίας.

Σ' αυτή τή στρατηγική ύπάρχει ένα κρίσιμο σημείο: ώρμες, για τά Κ.Κ., είναι οι συνθήκες όταν ύπάρχει ή άκτινοβολία των κατακτήσεων του σοσιαλιστικού στρατοπέδου, όταν ή ίδια ή ΕΣΣΔ θά έχει τή δυνατότητα νά δράσει ως δύναμη άποτροπής της ιμπεριαλιστικής επέμβασης όταν δηλαδή τό σοσιαλιστικό στρατόπεδο θά μπορεί νά επεκταθεί. Τούτο άλλωστε συνέβη με τό τέλος του Β' παγκοσμίου πολέμου όταν τό σοσιαλιστικό στρατόπεδο έφθασε μέχρις εκεί που άντεχε ό Κόκκινος Στρατός.

Έδώ δηλαδή ύπάρχει μιά ριζική —άν και άφατη εν πολλοίς— άλλαγή: ή επανάσταση ταυτίζεται με την επέκταση του σοσιαλιστικού στρατοπέδου. Έπομένως τά ΚΚ, από όργανα της επαναστατικής διαδικασίας στον έθνικό τους χώρο, άποβαίνουν δυνάμεις ύποστήριξης της ΕΣΣΔ, ή κατά τή διάρκεια της Άντίστασης στον Β' παγκόσμιο πόλεμο, καθώς άποτέλεσαν τή κύρια δύναμη ανάπτυξης μαζικών ένοπλων άντιστασιακών κινημάτων, άποβαίνουν δυνάμεις αντιπερισπασμού στά μετόπισθεν των κατεχομένων έδαφών της Εύρώπης που καλούνταν νά δράσουν για τήν άνακούφιση του άγώνα της ΕΣΣΔ στά κύρια μέτωπα.

Αυτή ή λογική της ύπαγωγής της επαναστατικής στρατηγικής των ΚΚ στον κύριο έκφραστή της επανάστασης, τήν ΕΣΣΔ, πρυτάνευσε άπολύτως και σε όλη τή διάρκεια του «ψυχρού πολέμου». Συγκεκριμένες έκφράσεις αυτής της ύπαγωγής ήταν ή δημιουργία της Κομμινφόρμ, τό δόγμα του κόμματος όδηγοϋ, ή τό μπρεζνιεφικό δόγμα της «περιορισμένης κυριαρχίας» με βάση τήν όποία δικαιολογήθηκε ή επέμβαση στην Τσεχοσλοβακία τό 1968, και γενικά ή έξάρτηση των ΚΚ από τό ΚΚΣΕ. 'Ο ψυχρός πόλεμος, μετά τό 1946, και τή δημιουργία των δύο στρατιωτικών συνασπισμών ΝΑΤΟ και Συμφώνου της Βαρσοβίας, καθώς και ό διπολισμός των υπερδυνάμεων που υπερχαθόριζε τις διεθνείς σχέσεις, άπομάκρυνε άκόμη περισσότερο τά επί μέρους ΚΚ από τον άρχικό λόγο συγκρότησής τους: τήν μετατροπή του ταξικού άγώνα στις χώρες τους σε επαναστατική εξέγερση. Άκόμη και στην περίπτωση του Ιταλικού ΚΚ, όπου ό Τολιάτι έπέδειξε τή μέγιστη άνεξαρτήσια και κριτική στάση απέναντι στο ΚΚΣΕ, ή επαναστατική στρατηγική είναι συναρτημένη με τήν ισχυροποίηση της ΕΣΣΔ και του σοσιαλιστικού στρατοπέδου. Έτσι τά ΚΚ, ενώ φτιάχτηκαν ως επαναστατικά κόμματα, ενώ όλη ή κατασκευή

τους και ό ιδεολογικός λόγος που τά συγκροτούσε έμπνέονταν από τήν προοπτική της επανάστασης, καθώς άντιμετωπίζονταν από τό επαναστατικό κέντρο, τήν ΕΣΣΔ, ως προχωρημένα φυλάκια του σοσιαλιστικού στρατοπέδου στο χώρο του ιμπεριαλισμού, καθώς και τά ίδια ένσωμάτωσαν αυτή τήν ύπαγωγή ως ύψιστη επαναστατική άρετή, περιέπεσαν σε μιά κατάσταση επαναστατικής άναμονής που νέκρωνε τις έσωτερικές τους ένέργειες. Έτοιμάζονταν για μιά επανάσταση στην όποία δέν θά μειέχαν ποτέ, για μιά επανάσταση που όλο και χάνονταν σε κάποιο άπώτατο μέλλον.

Σοβαρή κάμψη του κανόνα αυτού, σύμφωνα με τον όποιο επανάσταση σημαίνει επικράτηση του σοσιαλιστικού στρατοπέδου, παρατηρείται μόνο τή δεκαετία του '70, με τήν ανάπτυξη του Εύρωκομμουνισμού. 'Ωστόσο άν και ό εύρωκομμουνισμός προήγαγε τήν ιδέα της άνεξαρτησίας των κομμάτων που τον υιοθέτησαν απέναντι στο ΚΚΣΕ, ώστόσο δέν διαμόρφωσε κάποια συγκεκριμένη στρατηγική. Στις χώρες της Δυτικής Εύρώπης κατέστη σαφές ότι ούτε ή τριτοδιεθντική στρατηγική (επανάσταση = ένοπλη εξέγερση) ούτε ή στρατηγική της έποχής του «ψυχρού πολέμου» (επανάσταση = επικράτηση της ΕΣΣΔ σε βάρος του ιμπεριαλισμού) μπορεί, πλέον, νά ισχύσει. 'Υπήρξε κατά συνέπεια μιά πλήρης μετατόπιση από τή στρατιωτική έννοια της επανάστασης σε μιά πολιτική προοδευτικών άλλαγών διαρθρωτικού χαρακτήρα με βάση τις όποιες εικάζονταν ότι, αντιστοίχως, θά μειωνόταν ή δύναμη του άστικού κράτους και του καπιταλισμού. 'Αν αυτή ή μετατόπιση ήταν σαφέστατη για εκείνα τά κομμουνιστικά κόμματα που διακήρυξαν τήν πίστη τους στο δημοκρατικό δρόμο στο σοσιαλισμό, τό ίδιο μπορούμε νά διαπιστώσουμε και για τά όνομαζόμενα φιλοσοβιετικά (ΚΚΕ, Πορτογαλικό ΚΚ, Γαλλικό ΚΚ). 'Απλώς στην περίπτωση τους παρέμεινε ή ιδεολογία για τήν πρωτοκαθεδρία της ΕΣΣΔ, χωρίς ώστόσο τούτο νά μεταφράζεται πιά σε συγκεκριμένες, στρατηγικού χαρακτήρα, διεργασίες. 'Ωχρο άπείκασμα της παλιάς στρατηγικής τους ήταν ή «πάλη για τήν ειρήνη», τά συνθήματά τους εναντίον του ΝΑΤΟ και των στρατιωτικών βάσεων, ενώ κατά τά άλλα, και σε γενικές γραμμές, όχυρώθηκαν στην τακτική της άναμονής.

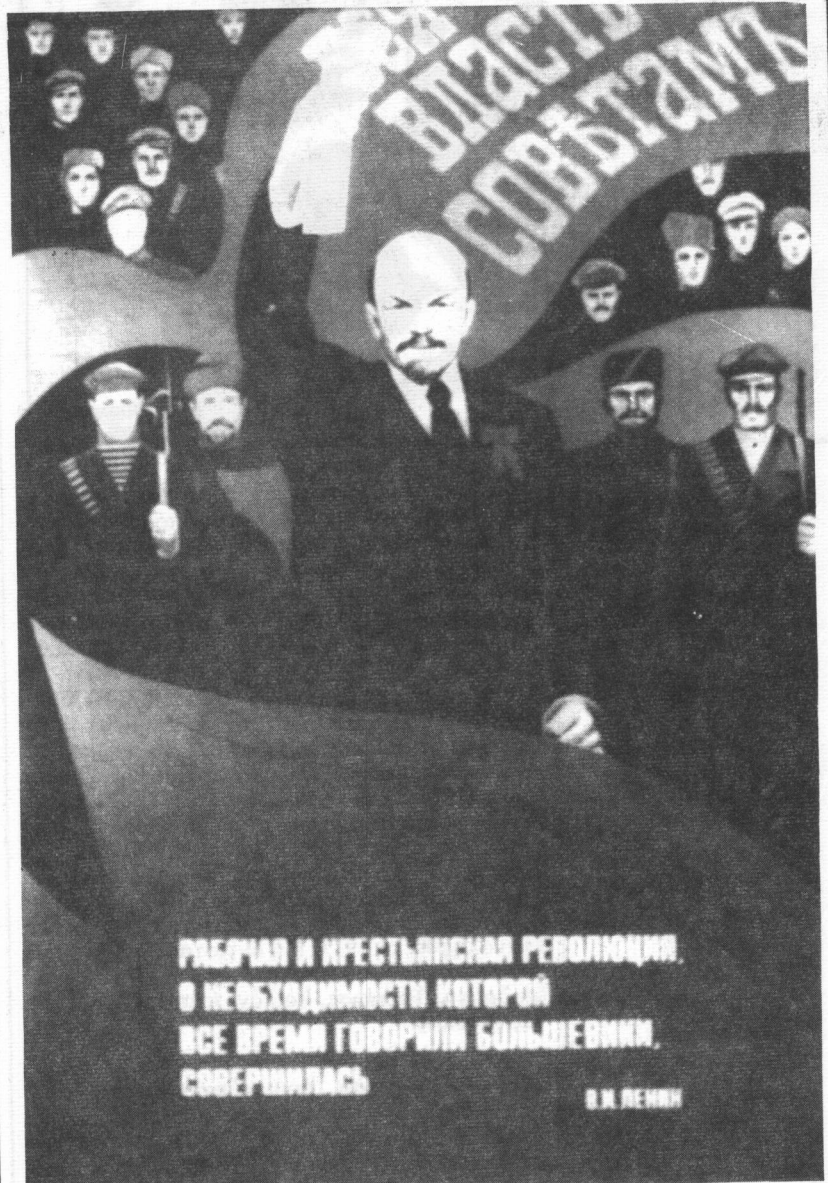
Στήν πραγματικότητα δηλαδή και στην περίπτωση των εύρωκομμουνιστικών κομμάτων και στην περίπτωση των φιλοσοβιετικών υπήρχε και ύπάρχει ένα κενό στρατηγικής. Ένα κενό που δέν ήταν ώστόσο συνειδητοποιημένο ως τέτοιο, δηλαδή ως άπορία. Γι' αυτό και ή βιαστική συγκάλυψη του με λέξεις όπως «ειρηνικό πέρασμα», «σοσιαλισμός με άνθρώπινο πρόσωπο», «δημοκρατικός δρόμος», «άντιιμπεριαλιστική επανάσταση», «τρίτος δρόμος», «ιστορικός συμβιβασμός», «κοινοβουλευτικός δρόμος στο σοσιαλισμό», «προοδευτικές τομές και ρήξεις». Σε όλες αυτές τις περιπτώσεις, ενώ παρέχεται αναμφισβήτητα ένα πλαίσιο για τήν άσκηση της πολιτικής, σε καμιά περίπτωση ή πολιτική και κοινωνική δραστηριότητα των ΚΚ δέν κατατείνει προς τήν έπικαιροποίηση της επανάστασης για τήν άνατροπή του καπιταλιστικού συστήματος.

Ο ψυχρός πόλεμος που «κηρύχτηκε» τό 1946 ήταν ό τρίτος παγκόσμιος πόλεμος.

Οι εμπόλεμοι συνδύασαν όλα τα κλασικά μέσα που χρησιμοποιούνται στις πολεμικές συρράξεις: έξοπλισμοί, προπαγάνδα, ψυχολογικά μέσα, μαζικές κινητοποιήσεις, κατασκοπεία, οικονομικοί ανταγωνισμοί, διπλωματία, στρατιωτικές συμμαχίες, τοπικοί θερμοί πολέμοι μεγάλης έκτασης όπως στην Κορέα ή τη Μέση Ανατολή κ.λπ. Ένα πράγμα απέφυγαν: την άμεση στρατιωτική αντιπαράθεση ΗΠΑ-ΕΣΣΔ (παρόλο που με την κρίση της Κούβας το 1962 το μοιραίο έμοιαζε για λίγες ώρες αναπόφευκτο). Οι τεράστιες καταστροφές πάνω στο ευρωπαϊκό έδαφος κατά τη διάρκεια του Β' παγκοσμίου πολέμου είχαν πείσει το Δυτικό στρατόπεδο ότι μία νέα στρατιωτική εμπλοκή πάνω σε ευρωπαϊκό έδαφος, που θα έφερνε αντιμετώπιση το σοβιετικό στρατό με τους στρατούς των δυτικών χωρών, θα ήταν ακόμη πιο καταστροφική: τα όσα θα κέρδιζαν σε περίπτωση νίκης θα ήταν άχρηστα μπροστά στα όσα θα έχαναν στη διάρκεια του πολέμου. Το ίδιο ίσχυε και για τους Σοβιετικούς. Και οι μόνιμοι και οι δέ είχαν αποφασίσει να μην πολεμήσουν στο έδαφος της Ευρώπης. Αυτή η στρατηγική του «μή-πολέμου» που αντανακλάται άλλωστε στη συμφωνία της Γιάλτας και επαληθεύεται στη σαραντάχρονη ιστορία του «ψυχρού πολέμου» έγινε απόλυτη με την ανάπτυξη των πυρηνικών εξοπλισμών και από τις δύο μεριές. Η στρατηγική της αποτροπής θα βάλει τη σφραγίδα της στις σχέσεις των δύο συνασπισμών. Η ίδια όμως στρατηγική της αποτροπής εξώθησε και τους δύο συνασπισμούς στον έξωφρενικό ανταγωνισμό των πυρηνικών εξοπλισμών που έφθασε σε παροξυσμό.

Η ειρηνική συνύπαρξη για την οποία ο Λένιν προέβλεπε ότι ο οικονομικός ανταγωνισμός θα υποκαθιστούσε τον πόλεμο των τάνκς και των χαρακωμάτων, πράγματι επαληθεύτηκε στη διάρκεια του ψυχρού πολέμου. Αντί όμως να οδηγήσει στην επικράτηση του σοσιαλισμού έφερε το αντίθετο αποτέλεσμα, παρά τις επιμέρους νίκες αντιιμπεριαλιστικών δυνάμεων στους πολέμους εθνικής ανεξαρτησίας και εθνικής απελευθέρωσης (Κίνα, Αλγερία, Αφρική, Βιετνάμ κ.λπ.). Γιατί η προσπάθεια για την υπεράσπιση των εκατέρωθεν στρατηγικών συμφερόντων, ο αγώνας μετά τη Γιάλτα για την κατάκτηση ζωνών επιρροής μεταξύ των υπερδυνάμεων και οι πυρηνικοί εξοπλισμοί έφεραν σε οικονομική απόγνωση και κοινωνική καθυστέρηση τις χώρες του σοσιαλιστικού στρατοπέδου. Ο σοσιαλισμός, έτσι όπως «περπάτησε» στις χώρες του Ανατολικού μπλόκ όχι μόνο δεν ανέδειξε τα συγκριτικά του πλεονεκτήματα έναντι του καπιταλιστικού συστήματος αλλά, σήμερα, βουλιάζει μέσα στη χρεωκοπία. Όχι μόνο δεν έφερε την κοινωνική δικαιοσύνη, την ισότητα, την απελευθέρωση που επαγγέλλονταν οι σοσιαλιστικές επαναστάσεις των αρχών του αιώνα αλλά, στο όνομά του, αναδείχθηκαν καθεστώτα καταπιεστικά, ανελεύθερα και εκμεταλλευτικά. Τα όποια επιπλέον δεν άντεξαν στον ανταγωνισμό με τα καπιταλιστικά καθεστώτα. Μη-πως ή «περεστρόικα» είναι τίποτε άλλο από την αντίδραση σε αυτή τη γενική χρεωκοπία;

Είχε όμως και μία δεύτερη συνέπεια αυτή η χρεωκοπία. Την ήττα των κομμουνιστικών κομμάτων. Επειδή τα ΚΚ της Ανατολικής Ευρώπης ήταν αυτά που διαχειρίστηκαν, τις περιπέτειες της μεγάλης διάψευσης κατέστησαν αφερέγγυα καταρχήν στα μάτια των δικών τους

λαών. Επειδή η ΕΣΣΔ, ύστερα από ένα ορισμένο σημείο δεν πάλευε για την επικράτηση της παγκόσμιας επανάστασης αλλά της δικιάς της, τα ΚΚ που ταυτίστηκαν μαζί της ιδεολογικά και πολιτικά καταδικάστηκαν σε ρόλους βοηθητικούς, σε μία στάση στήριξης της ΕΣΣΔ στην τιτανομαχία του ανταγωνισμού των υπερδυνάμεων, παραγνωρίζοντας έτσι τον λόγο ύπαρξής τους: την σοσιαλιστική επανάσταση στο χώρο εθώνης τους. Αλλά και τα ΚΚ που ανεξαρτητοποιήθηκαν σε σχέση με την ΕΣΣΔ εγκατέλειψαν το μεγάλο πρόβλημα: πώς ή πάλη των τάξεων μετατρέπεται σε επανάσταση, σε ανατροπή του καπιταλιστικού συστήματος; Αρνούμενα τις μορφές με τις οποίες εμφανίστηκε το σοσιαλιστικό επαναστατικό φαινόμενο στις αρχές του αιώνα, δηλαδή την ένοπλη εξέγερση, εγκατέλειψαν την ίδια την επαναστατική προοπτική.

5. Α. Γκράμσι, *Τετράδια της Φυλακής*. Βλέπε επίσης το εξαιρετικό έργο του Πέρι Άντερσον *Αντινομίες του Άντονιο Γκράμσι* (έλ. μετάφρ. 1985, εκδ. Μαρξιστική Συσπείρωση).

6. Άγγελου Έλεφάντη, «Για τη στρατηγική της εφόδου» *Πολίτης*, τεύχ. 33, Μαρτ. 1980.

«Η ο πόλεμος θά φέρει τήν επανάσταση ή ή επανάσταση θά σταματήσει τόν πόλεμο» έλεγε ό Μάο. Στίς χώρες του ανεπτυγμένου καπιταλισμού έγινε τό αντίθετο: οί πόλεμοι, θερμοί και ψυχροί σταμάτησαν τήν επανάσταση και τά μέσα πού τήν έφερναν στόν κόσμο: τήν επαναστατική ιδεολογία, τήν επαναστατική προσδοκία, τό επαναστατικό κόμμα...

Γιατί, πράγματι, οί επαναστάσεις ήταν άποτοκες τών πολέμων, αναπτύχθηκαν μέσα στην έμπόλεμη άτμόσφαιρα, θεωρητικοποιήθηκαν μέ τά έννοιολογικά εργαλεία τής στρατιωτικής τέχνης, προετοιμάστηκαν σάν μορφές ένοπλης εξέγερσης, υπήρξαν ως ένοπλες άπόπειρες, βιώθηκαν, γιά δεκαετίες, ως άναμονή τής ένοπλης εξέγερσης, ό επαναστατικός μύθος ήρωοποιούσε τό ένοπλο προλεταριάτο, τόν έγοπλο λαό.

Άλλά πόλεμος τέτοιος, όπου θά μπορούσε νά επαναληφθεί τό 1917, ή ή αντίστασιακή έκρηξη του 41-44, δέν υπήρξε στην Εύρώπη. Ούτε μοιάζει όρατή. Τέλειωσε, λοιπόν, ή εποχή τών επαναστάσεων;

Η επανάσταση πού ευαγγελίζονταν τά κομμουνιστικά κόμματα δέν έγινε ποτέ, τελείωσε από καιρό. Είναι τελειωμένο ιστορικό σχήμα ό επαναστατικός πόλεμος κινήσεων και ή μετατροπή του ένδοίμπεριαλιστικού πολέμου σε έμφύλιο. Όπως επίσης είναι τελειωμένο σχήμα ή επανάσταση ως επέκταση του «σοσιαλιστικού στρατοπέδου» όχι μόνο γιατί δέν έχει καμιά έλκτική δύναμη αλλά γιατί τό ίδιο δέν έχει πιά καμιά δυνατότητα νά επεκταθεί. Έτσι όλα όσα προϋπέθεταν και συνεπάγονταν οί βασικές επαναστατικές στρατηγικές του είκοστού αιώνα ως ιδεολογία, θεωρία, τρόπο όργάνωσης και μορφές πρακτικής άνήκουν στα παραχημένα ιστορικά σχήματα. Είναι τό πρώτο συμπέρασμα στο όποιο πρέπει νά καταλήξουν όσοι πιστεύουν ότι δέν τελείωσε ή εποχή τών επαναστάσεων.

Στό ίδιο συμπέρασμα κατέληξαν πρώτες οί σημαντικότερες δυνάμεις τής άριστερας στόν τόπο μας και διεθνώς, αλλά, άρνούμενες ταυτόχρονα τήν έννοια τής επανάστασης ένγένε. Δέν προσδοκούν πιά ούτε στην παλιά επανάσταση πού τίς έφερε στόν κόσμο ούτε κάποια άλλη. Καί συμμορφώθηκαν μέ τό παλιό τροπάρι του σύγχρονου έξελικτισμού. Γιά τό ζήτημα αυτό δέν νομίζω ότι χρειάζεται μεγάλη συζήτηση. Άλλωστε οί ίδιες οί φερώνυμες άριστερες θά

άποποιούνταν μετά βδελυγμίας τήν επαναστατική προοπτική καθώς γι' αυτές επαναστάτης είναι όποιος συμμαχεί μέ τή Ν.Δ., όταν δέν μπορεί νά συμμαχήσει μέ τό ΠΑΣΟΚ.

Έτσι βρισκόμαστε όχι μόνο μπροστά σε ένα κενό στρατηγικής αλλά και σε μιά άπουσία πολιτικών δυνάμεων τής επανάστασης. Κανείς δέν φοβάται ότι τό όποιο, μικρό ή μεγάλο, εκλογικό ποσοστό τής Άριστερας θά μεγαλώσει τόσο πού θά τή φέρει στην έξουσία μαζί μέ τό σοσιαλιστικό της σχέδιο. Έπειδή, λοιπόν, δέν υπάρχουν ούτε επαναστατικές δυνάμεις ούτε επαναστατική έπιστράτευση ψυχών και σωμάτων ούτε τό παλιό επαναστατικό σχέδιο είναι χρησιμοποιήσιμο, κάθε συζήτηση σήμερα γιά επαναστατική στρατηγική είναι μιά συζήτηση στο κενό, είναι μιά συζήτηση πού κινείται πραγματικά στο χώρο τής ουτοπίας. Ξαναγυρίσαμε στα προπαιτούμενα.

Ζούμε ώστόσο σε κοινωνίες άβιώτες. Σε κοινωνίες όπου συνυπάρχει πλούτος και φτώχεια, χλιδή και μιζέρια, τεχνολογικά θαύματα πού άνοίγουν τό δρόμο γιά μιά ίλιγγώδη παραγωγικότητα ενώ τά δύο τρίτα τής ανθρώπινης σαπίζου μέσα στην ύπανάπτυξη, τήν πείνα και τήν άρρώστεια, ζούμε σε κοινωνίες πού κατάφεραν νά κατακτήσουν ύψηλά επίπεδα ευμάρειας και ταυτόχρονα νά θέσουν σε άμφισβήτηση, μέσα από τήν όξυτάτη και σε παγκόσμιο επίπεδο έκτεινόμενη οικολογική κρίση, τούς ίδιους τούς όρους ύπαρξής τους.

Οί αναπτυγμένες δημοκρατίες άνέχονται άνεrubρίαστα 35 εκατομμύρια φτωχούς στις ΗΠΑ, 40 εκατομμύρια στις χώρες τής ΕΟΚ, 20 εκατομμύρια άνέργους πάλι στις χώρες τής ΕΟΚ. Ό ήπιος αύταρχισμός και ό πολιτικός άποκλεισμός εκατομμυρίων ανθρώπων σαρκάζουν τίς επετείους και τίς δοξολογίες γιά τά δικαιώματα του ανθρώπου και του πολίτη πού διακηρύχθηκαν πριν διακόσια χρόνια.

Άν οί άνθρωποι τών καπιταλιστικών χωρών ζούν καλύτερα από τούς ανθρώπους τών χωρών του «ύπαρκτου σοσιαλισμού», δέν έπαψαν νά έχουν λιγότερο σοβαρούς λόγους νά μή βολεύονται μέ τήν άδικία, τήν άνισότητα, τήν ανασφάλεια, τήν έκμετάλλευση, τήν καταπίεση. Δέν τελείωσαν τά προβλήματα πού γεννούν στους ανθρώπους τήν άνάγκη ν' αλλάξουν τή ζωή τους. Η ιστορία συνεχίζεται. Δέν έχει τελειώσει, αλλά, μέσα στην άσυνέχεια. Άν ή επανάσταση είναι ή καθαρότερη μορφή τής ιστορικής άσυνέχειας ύπόκειται κι αυτή στόν κανόνα τής άσυνέχειας. Οί επαναστάσεις πού τελείωσαν ή πού δέν άρχισαν έδωσαν, τι ήταν νά δώσουν, χλώμισαν οί μορφές τους. Άλλες τώρα άχνοφάνονται κάτω από τήν επιφάνεια τών πραγμάτων όταν, άκριβώς,

«φθάσει σε ένα όρισμένο βαθμό ή ανάπτυξη τών παραγωγικών δυνάμεων τής κοινωνίας τότε έρχονται σε αντίθεση οί δυνάμεις αυτές μέ τίς ύπάρχουσες παραγωγικές σχέσεις, ή γιά νά χρησιμοποιήσουμε τή νομική γλώσσα, μέ τίς σχέσεις ιδιοκτησίας, πού μέσα σ' αυτές είχαν ως τότε κινηθεί. Οί σχέσεις παραγωγής (τόρα) από μορφές ανάπτυξης τών παραγωγικών δυνάμεων γίνονται φραγμοί τους. Τότε άρχίζει μιά περίοδος κοινωνικών επαναστάσεων».⁷

7. Κ. Μάρξ, *Εισαγωγή στην Κριτική τής Πολιτικής Οικονομίας*.

8. Κ. Μάρξ περιλαμβάνεται στο J. Grandjonc, *Marx et les communistes allemands à Paris*, Παρίσι, Μασπερό 1974, σ. 162.

9. Περιέχεται στο *Ils ont pensé les droits de l'homme*, Ligue de droits de l'homme, Παρίσι 1989, σ. 153.

Βρισκόμαστε σ' αυτό τό σημείο; Μπορεί π.χ. ή οικολογική κρίση πού καταστρέφει τίς ίδιες τίς παραγωγικές δυνάμεις νά ξεπερασθεί ενώ θά διατηρηται τό καθεστώς τής άτομικής ιδιοκτησίας; Φθάσαμε σ' αυτό τό «μή περαιτέρω» σημείο; Κι αν όχι τότε; Αδριο, τήν επόμενη εικοσαετία, είμαστε εκεί γενικά και ανά πάσα στιγμή στήν παρούσα ιστορική φάση, τή φάση τής χρεωκοπίας του «ύπαρκτου σοσιαλισμού», τής ύφεσης του εργατικού κινήματος, του τέλους του ψυχρού πολέμου, στή φάση τής γιγαντιαίας ανασυγκρότησης σέ παγκόσμιο επίπεδο του καπιταλισμού; Μπορούμε νά έχουμε μία τεκμηριωμένη απάντηση στο έρώτημα αυτό χωρίς νά παίρνουμε τήν επιθυμία γιά πραγματικότητα; Παραπέμπουμε τήν απάντηση στο άπωτερο μέλλον ή καταργούμε τό έρώτημα; Από τήν απάντηση στο έρώτημα αυτό, τή θεωρητική, τήν κοινωνική και τήν πολιτική, εξαρτάται ή οικονομική τών νέων επαναστατικών δυνάμεων, τών δυνάμεων του σοσιαλισμού.

“Ας πούμε κατ' αρχήν, γιατί είναι τό περισσότερο και τό λιγότερο πού μπορούμε νά πούμε, ότι κάθε επανάσταση προϋποθέτει ένα επαναστατικό σχέδιο, ένα γενικό στόχο πού ανατρέπει τήν ύπάρχουσα κατάσταση πραγμάτων.

«Κάθε επανάσταση διαλύει τήν παλιά κοινωνία· μ' αυτήν τήν έννοια είναι κοινωνική. Κάθε επανάσταση καταργεί τήν παλιά έξουσία μ' αυτή τήν έννοια είναι πολιτική».⁸

Πρός τά πού πρέπει νά κινηθούν οι πολίτες-προλετάριοι τών σύγχρονων κοινωνιών πού δέν τούς προσφέρεται άλλη επιλογή από εκείνη τής ύποταξης;

Δύο είναι οι ιδέες πού πρέπει νά φύγουν από τή μέση γιατί είναι αυτές ακριβώς πού επιβάλλουν τήν ύποταξη ως επιλογή, και τήν εγκαρτέρηση ως άρετή:

- “Οτι τά πολιτικά δικαιώματα του ανθρώπου βρίσκονται στο ίδιο επίπεδο μέ τό δικαίωμα τής άτομικής ιδιοκτησίας. Δύο αιώνες, μετά τή Γαλλική και τήν Αμερικανική Έπανάσταση, ή ιστορία δέν ήταν παρά ή ακατάπαυστη σύγκρουση ανάμεσα στίς άτομικές-πολιτικές ελευθερίες από τή μία μεριά, πού άφορούσαν τήν τεράστια πλειοψηφία τών ανθρώπων, και τά φερόμενα ως άπαράγραπτα, «φυσικά», δικαιώματα ιδιοκτησίας μιάς μικρής μειοψηφίας πού νέμονταν τό πλούτο τής γής, τά μέσα παραγωγής και τό μόχθο τών ανθρώπων.
- ότι οι έξουσίες είναι υπερβατικές ότι τά πολιτικά δικαιώματα ύπάρχουν γιά νά νομιμοποιούν τούς άσκούντες τήν έξουσία κι όχι γιά νά τήν ελέγχουν. Γιατί, πάλι επί δύο αιώνες, ο άγώνας γιά τά πολιτικά δικαιώματα περνούσε μέσα από τή σύγκρουση μέ και γιά τήν έξουσία. Έξουσία γιά τή διάθεση τών φυσικών πόρων, γιά τή νομή τών μέσων παραγωγής, τούς προσανατολισμούς τών επενδύσεων, τό είδος τής παραγωγής, τήν οργάνωση έν γένει τής κοινωνικής ζωής.

Σήμερα, περισσότερο από κάθε άλλη φορά, όλη ή πολιτική σκέψη τής άριστερας και τής δεξιάς, πού τροφοδοτεί τά τρέχοντα πολιτικά προγράμματα, βασίζεται πάνω στα «άπαρά-

γραπτα» δικαιώματα τής άτομικής ιδιοκτησίας γιατί θεωρείται εγγυήτρια τής εύδαιμονίας τών ανθρώπων. Οι επαναστατικές άπόπειρες δύο αιώνων δέν κατάργησαν ούτε τήν ιδιοκτησία (άτομική ή κρατική) ούτε τήν έξουσία τών λίγων πού νομιμοποιούν ώστόσο οι πολλοί. Οι παλαιοί στόχοι τής πολιτικής και κοινωνικής επανάστασης κάτου λησμονήθηκαν. Αυτούς τούς λησμονημένους στόχους φέρνει πάλι στο έπίκεντρο τής μνήμης ή επανάσταση πού κυφορείται κάτω από τήν επιφάνεια τών πραγμάτων. Δύο «ξεχασμένοι» στόχοι πού στή συνάρθρωσή τους επικαιροποιούν τό επαναστατικό σχέδιο, δίνουν σάρκα και όστά στήν επικαιρότητα του σοσιαλισμού. Δύο ξεχασμένοι στόχοι πού ή επικαιροποίησή τους ξαναφτιάχνει τίς πολιτικές δυνάμεις του σοσιαλισμού και τήν προσδοκία τής επανάστασης. Δύο στόχοι πού όλα τά φερόφωνα του κεφαλαίου και του άστισμού, μέ τίς πίο βάνουσες και τίς πίο καλλιεργημένες μεθόδους, πασχίζουν νά τούς άποσιωπήσουν, νά τούς άπωθήσουν στήν άφερεγγυότητα τής ουτοπίας. “Ενας παλιός επαναστάτης, ο Ροβεσπιέρος, πού τόν κατέταξαν στήν κατηγορία τών όλοκληρωτικών και αίμοσταγών, εξακολουθεί άκόμη νά φωνάζει από τά βάθη του χρόνου.

«Δέν θά χρειαζόταν μία όλόκληρη επανάσταση γιά νά μάθει ο κόσμος ότι ή άκραία άνισότητα ανάμεσα στίς περιουσίες είναι ή πηγή τών δεινών και τών εγκλημάτων. Πολλαπλασιάσατε τούς νόμους γιά νά εξασφαλίσετε τήν πίο μεγάλη ελευθερία στήν άσκηση τής άτομικής ιδιοκτησίας και δέν είπατε λέξη γιά νά προσδιορίσετε τή φύση τής και τή νομιμότητά της έτσι πού οι διακηρύξεις σας φαίνεται ότι γίνονται όχι γιά τούς ανθρώπους αλλά γιά τούς πλούσιους, γιά τούς σφετεριστές, τούς τοκογλύφους, τούς τυράννους».⁹

Οι σημερινοί άριστεροί, οι σημερινοί κομμουνιστές, —κομμουνιστές κι άριστεροί χωρίς τά κόμματα τους— βρίσκονται μπροστά στον κόμπο τής ιδιοκτησίας και τής έξουσίας. Δέν έχει σημασία νά διακηρύξουν άλλη μία φορά ότι πρέπει νά ξαναπάρουν τά πράγματα από τήν αρχή. Σημασία έχει νά ξέρουμε ότι πάνω σ' αυτόν τόν κόμπο δοκιμαζόμαστε.

Οι επαναστατικές δυνάμεις σήμερα, περισσότερο από κάθε άλλη φορά, δοκιμάζονται πάνω στο πρόβλημα τής άτομικής ιδιοκτησίας και τής δημοκρατικής έξουσίας.

‘Ο Φράνσις Φουκουγιάμα καί ἡ Καρέτα – Καρέτα

τοῦ Ἀριστείδη Μπαλιᾶ

Τό *Βῆμα*, πάντοτε ἀριστα ἐνημερωμένο γιά ὅσα σημαντικά καί ἀσήμαντα κατά καιρούς ἀναταράζουν τὸ στρατόπεδο στό ὁποῖο τό ἴδιο δέν ἐκρυψε ποτέ ὅτι ἀνήκει, μᾶς ἔδωσε πρόσφατα (24/9/89) τήν εὐκαιρία νά γνωρίσουμε καί ἐμεῖς, στήν ἐπαρχιακή Ἑλλάδα, τό τελευταῖο μανιφέστο τοῦ φιλελευθερισμοῦ. Πρόκειται γιά τό ἤδη περίφημο κείμενο τοῦ Φράνσις Φουκουγιάμα τό ὁποῖο ἔπιασε ἀπ’ ὅτι φαίνεται τό σφυγμό τῆς ἐποχῆς καί συζητεῖται, ἐδῶ καί λίγους μῆνες, μέ πραγματικό πάθος καί στίς δύο ὄψεις τοῦ Ἀτλαντικοῦ. Ἡ καλή ἐφημερίδα μάλιστα δέν ἀρκέστηκε νά μεταφράσει καί νά παρουσιάσει στό σαλόνι τῆς τό μεγαλύτερο μέρος τοῦ κειμένου τοῦ ἴδιου τοῦ Φουκουγιάμα. Μέ τήν «ἀντικειμενικότητα» πού πάντοτε τή διακρίνει, αὐτή φρόντισε νά τό πλαισιώσει μέ μιά ἐπιλογή ἀπό κείμενα Ἀμερικανῶν καί Εὐρωπαϊῶν ἐπιστημόνων καί πολιτικῶν τά ὁποῖα σχολιάζουν κριτικά διάφορες πτυχές του. Ἀκόμη, γιά νά δείξει, φαντάζομαι, πῶς ἡ ἑλληνική σκέψη δέν ἔχει τίποτα νά ζηλέψει σχετικά, τό *Βῆμα* ἀπευθύνθηκε ἐπιπλέον καί σέ δύο πολλά ὑποσχόμενους πολιτικούς μας τῆς νεότερης γενιάς —τόν Ἀντώνη Σαμαρᾶ καί τόν Γ. Α. Παπανδρέου— ζητώντας τους νά τοποθετηθοῦν ἀπέναντι στό ἴδιο κείμενο. Οἱ συμβολές τους κοσμοῦν καί αὐτές τό ἴδιο σαλόνι.

Ἡ «ἀντικειμενικότητα» τοῦ *Βῆματος* δέν τίθεται ἐδῶ ἐντός εἰσαγωγικῶν ἐπειδή τό παρὸν περιοδικό διατηρεῖ ἀπό τή γεννησή του ἀνοικτό τό μέτωπο τῆς πολεμικῆς μέ τήν ἐγκυρη ἐφημερίδα οὔτε γιὰτί ὁ γράφων διαπνέεται γενικά ἀπό πολεμοχαρή διάθεση. Ἀπλῶς, διαβάζοντας τά διάφορα κείμενα τοῦ ἀφιερώματος, εἶχα τήν αἴσθηση ὅτι παρακολουθοῦσα —ὡς μὴ ὄφειλα— μιά κυριολεκτικά ἐσωκομματική συζήτηση: Ἡ κριτική πού ἀπευθύνουν στό κείμενο τοῦ Φουκουγιάμα ὄλοι ἀνεξαιρέτως οἱ σχολιαστές πού ἔχει ἐπιλέξει τό *Βῆμα* ἀποδέχεται πλήρως τόν καμβά τῆς συλλογιστικῆς του καί ἔχει ἀπλῶς κάποιες ἐνστάσεις σέ ἐπιμέρους σημεία ἢ συμπεράσματα. Γιά ὅσους δέ ἐνδεχομένως θά ἐκφράσουν ἀντιρρήσεις ἢ ἐπιφυλάξεις γιά τήν τοποθέτηση ἀπό μέρους μου καί τοῦ Γ. Α. Παπανδρέου στό κόμμα τοῦ ἀπανταχοῦ φιλελευθερισμοῦ (ἐντασσομένου, βέβαια, ἐκεῖ κατά τή δική του περισσότερο «μετριοπαθῆ» τάση), τό ἀκόλουθο ἀπόσπασμα ἀπό τή συμβολή του στό ἐνλόγο ἀφιέρωμα εἶναι, πιστεῦω, ἀρκετά εὐγλω-

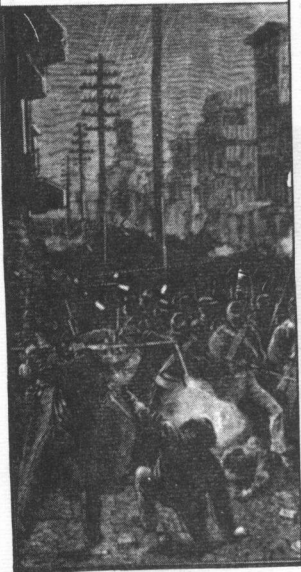
Προσωπικά βλέπω μιά ἀμοιβαία(!) ἐστὼ καί προσωρινή(;) σύγκλιση τῶν συστημάτων τοῦ ὑπαρκτοῦ σοσιαλισμοῦ καί τῶν καπιταλιστικῶν χωρῶν πρὸς τήν ἀνάπτυξη θεσμῶν δημοκρατίας, διαφάνειας καί συμμε-

*τοχῆς τοῦ πολίτη. Θεσμῶν πού ἔχουν τή δυνατότητα(;) νά παρεμβαίνουν ὑπὲρ τοῦ πολίτη στήν κατάχρηση τῶν ἐξουσιῶν, εἴτε τοῦ κράτους εἴτε τῆς ἐλεύθερης ἀγορᾶς (δηλ. συγκεκριμένων ιδιωτῶν καί οικονομικῶν τράστ) ἀλλά καί παράλληλα νά ἀξιοποιοῦν καί τόν δυναμισμό τῆς ιδιωτικῆς πρωτοβουλίας, τῆς ἀγορᾶς καί τούς μηχανισμούς τοῦ κράτους ὑπέρ(!) μιᾶς συλλογικῆς(;) κοινωνικῆς(!) πολιτικῆς.» (Ἐπιγραμματικές καί παρενθέςεις δικές μου). Ὅμως τό θέμα μας δέν εἶναι οὔτε τό κόμμα τοῦ ἀπανταχοῦ φιλελευθερισμοῦ μέ τίς διαφορές φάσεις του οὔτε ὁ χαρακτήρας τοῦ *Βῆματος* ὡς τό ἐν Ἑλλάδι (μαζί μέ τήν *Καθημερινή*) ἐπίσημος ἐκφραστής τοῦ κόμματος αὐτοῦ. Ἄς ξαναγυρίσουμε λοιπόν, μετά ἀπό αὐτήν τήν ἀχρηστη ἴσως παρέκκλιση, στόν Φουκουγιάμα καί τό κείμενο του.*

Ο ΦΟΥΚΟΓΙΑΜΑ ΚΑΙ ΤΟ ΝΕΟ ΜΑΝΙΦΕΣΤΟ ΤΟΥ ΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΙΣΜΟΥ

Ἄς ἴσως Φουκουγιάμα, πρῶτα ἀπ’ ὅλα, εἶναι ἓνας ἰαπωνικῆς καταγωγῆς ἐρευνητής-στέλεχος τῆς πασίγνωστης ἀπό τόν πόλεμο τοῦ Βιετνάμ RAND Corporation. Ὁ ιδιωτικός αὐτός ὀργανισμός ἀναλαμβάνει ἐπί παραγγελία νά ἀναλύσει τίς μακροχρόνιες, κυρίως, τάσεις τῶν διεθνῶν ἐξελίξεων καί νά προτείνει τά κατάλληλα κάθε φορά μέτρα. Αὐτός ἀποτελεῖ τόν κυριότερο ἴσως σύμβουλο τοῦ Ἀμερικανικοῦ Στέιτ Νηπάρτμεντ συνιστώντας ἔτσι ἕναν καθοριστικό παράγοντα τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς τῶν ΗΠΑ. Κατά συνέπεια, ἕνα ἰδεολογικό-πολιτικό κείμενο πού ὑπογράφεται ἀπό ἕναν σημαῖνον στέλεχος αὐτοῦ τοῦ ὀργανισμοῦ κατ’ ἀρχήν ἀποτελεῖ, καί ὄχι μόνο γιά τά δεδομένα τῶν ΗΠΑ, κείμενο πού δέν μπορεῖ νά περάσει ἀπαρατήρητο.

Τό κείμενο τοῦ Φουκουγιάμα μέ δύο λόγια λέει τά ἑξῆς: Πρῶτον, ὅτι αὐτά πού συμβαίνουν σήμερα στήν ΕΕΣΔ καρφώνουν τό τελευταῖο καρφί στό φέρετρο τοῦ μαρξισμοῦ-λενινισμοῦ. Δεύτερον, ὅτι ἔτσι ἐξαφανίζεται ὀριστικά ἡ ἐναπομείνουσα, μετά τόν φασισμό, μείζων πρόκληση πρὸς τόν φιλελευθερισμό. Τρίτον, ὅτι οὔτε ἡ θρησκεία οὔτε ὁ ἐθνικισμός δέν συνιστοῦν οὔτε μποροῦν νά συστήσουν μέγεθος τό ὁποῖο εἶναι σήμερα σέ θέση ἢ μπορεῖ στό μέλλον νά βρεθεῖ σέ θέση νά ἀπειλεῖ τήν κυριαρχία τοῦ φιλελευθερισμοῦ. Τέταρτον, ὅτι, κατά συνέπεια, ἡ νίκη τῆς Δημοκρατίας εἶναι ἐξασφαλισμένη μέχρι τήν αἰωνιότητα. Πέμπτον καί κατακλείδα, ὅτι μέ βάση τά παραπάνω, εἴμαστε

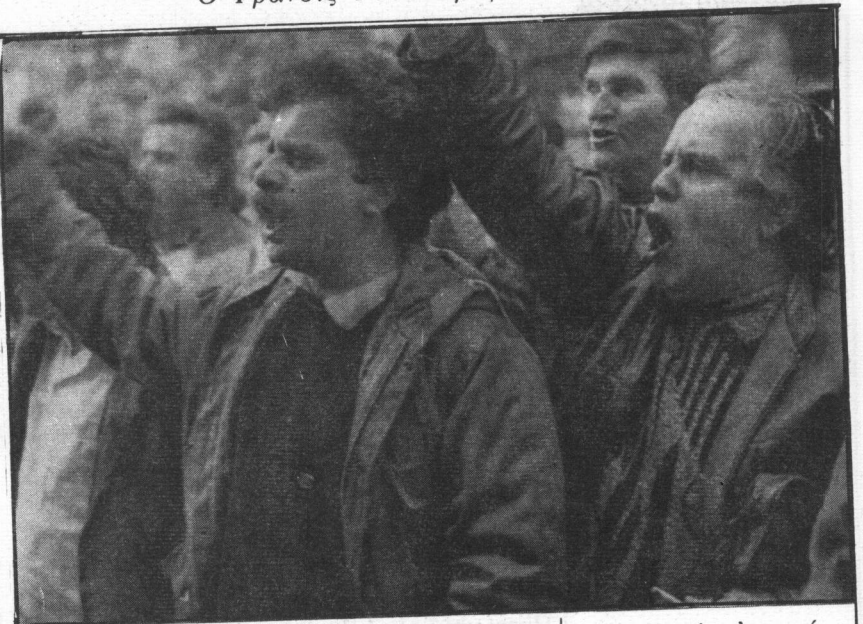

σήμερα μάρτυρες τοῦ τέλους τῆς Ἱστορίας ἐξοῦ καὶ ὁ τίτλος τοῦ ἄρθρου.

Βλέπουμε λοιπὸν ὅτι πρόκειται γιὰ κείμενο κυριολεκτικὰ οἰκουμενικῆς ἐμβέλειας καὶ μακρᾶς πνοῆς —κάτι στὸ ὁποῖο οἱ Ἀμερικανοὶ καὶ γενικότερα οἱ Ἀγγλοσάξωνες ἰδεολόγοι δὲν μᾶς ἔχουν συνηθίσει— κείμενο πού δὲν μπορεῖ δίκαια νὰ χαρακτηριστεῖ «μανιφέστο». Ἐπιπλέον αὐτὸ εἶναι κατανοητό, ἀπλὸ ἀλλὰ ὄχι ἀπλοϊκό, γραμμένο μὲ ἓναν τρόπο πού κατορθώνει νὰ συσχετίσει, πειστικὰ γιὰ τοὺς Ἀμερικανούς ἀναγνώστες του, τὰ αὐτονόητα τοῦ τρέχοντος ἀγγλοσαξωνικοῦ ἐμπειρισμοῦ ὄχι μόνον μὲ τίς στερεότυπες ἀναφορὲς στὸν Μάρξ ἀλλὰ καὶ μὲ μιά γνώση τοῦ Χέγγελ καὶ τῶν σχολιαστῶν του ἢ ὁποῖα, ὅσο κι ἂν διαστρεβλώνει τὴ σκέψη τοῦ κορυφαίου ἐκπροσώπου τοῦ Γερμανικοῦ ἰδεαλισμοῦ, δὲν μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ὅτι ἀπλῶς ἀναμασᾷ τίς κοινοτυπίες τῶν σχετικῶν ἐισαγωγικῶν ἐγχειριδίων — ἀκόμη κάτι πού κατὰ κανόνα δὲν περιέχεται στὸ ἀγγλοσαξωνικὸ θεωρητικὸ ὄπλοστάσιο. Τέλος, τὸ κείμενο δὲν διστάζει νὰ υἱοθετηθεῖ τόνους σχεδὸν ποιητικὸς γιὰ νὰ ἐκφράσει μιά βαθιὰ θλίψη γιὰ τὸ ἐπερχόμενο τέλος τῆς Ἱστορίας καὶ γιὰ νὰ μιλήσει ἀνοιχτὰ καὶ εὐγλωττα γιὰ τὴν ἀνία πού ἀναπόφευκτα θὰ κυριαρχήσει ὅταν ὅλες οἱ μεγάλες ἰδέες γιὰ τίς ὁποῖες οἱ ἄνθρωποι διακινδύνευαν τὴ ζωὴ τους θὰ ἔχουν ἐξαφανιστεῖ καὶ δὲν θὰ μένει πλέον παρά ἡ ἀπλὴ διαχείριση τῶν οἰκολογικῶν καὶ τῶν ἄλλων κοινωνικῶν προβλημάτων τὰ ὁποῖα, προφανῶς, δὲν θὰ μπορέσουν νὰ ἐξαφανιστοῦν ἀμέσως. Ὁ γενέθλιος τόπος τοῦ κειμένου μαζί μὲ αὐτὰ του τὰ χαρακτηριστικὰ καὶ τὰ περσόντα, τοῦ προσδίδουν μιά σημασία πού ὑπερβαίνει τὰ σύνορα τῶν ΗΠΑ καὶ τὸ καθιστοῦν ἀναγνώσιμο ἀπὸ τοὺς ἐγκυροτέρους πολιτικούς σχολιαστὲς τοῦ κόσμου ὁλόκληρου. Ἦδη ὁ Ἄντρέ Φονταίν ἀσχολεῖται ἐκτενῶς μὲ αὐτὸ στὴν πρώτη σελίδα τοῦ φύλλου τῆς 27/9 τῆς γαλλικῆς *Le Monde* ἐνῶ, ὅπως σπεύδει νὰ μᾶς ἐνημερώσει τὸ *Βήμα* τὸ Νοέμβριο θὰ δεῖ τὸ φῶς καὶ ἡ μετάφρασή του γιὰ κάποιον ρωσικὸ περιοδικό.

ΠΕΡΙ ΠΡΟΑΝΑΓΓΕΛΟΜΕΝΩΝ ΘΑΝΑΤΩΝ

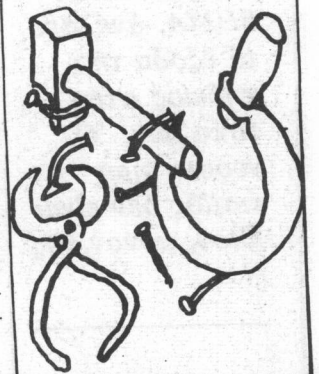
Ἄς διατηρήσουμε ὅμως τὴν ψυχραιμία μας. Ἦδη ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Μάρξ κείμενα σάν αὐτὸ τοῦ Φουκουγιάμα ἔχουν ἐμφανιστεῖ ἀμέτρητες φορές στὸ διάβα τῶν καιρῶν. Ὁ ὀριστικός καὶ ἀμετάκλητος θάνατος τοῦ πολέμου, τῶν τάξεων καὶ τῆς πάλης τους, τοῦ Θεοῦ τοῦ ἴδιου τοῦ Μάρξ καὶ τοῦ μαρξισμοῦ, τῆς φυσικῆς ὡς ἐπιστήμης, τῆς φιλοσοφίας, τῆς πολιτικῆς, τῶν ἐπιμέρους τῶν ἰδεολογιῶν καὶ τῆς ἰδεολογίας γενικῶς ἀλλὰ καὶ τῆς Ἱστορίας στὸ σύνολό της ἀναγγέλληκαν πολλές φορές στὸ παρελθόν καὶ ἐξακολουθοῦν, περιοδικὰ, νὰ ἀναγγέλλονται μὲ τὴν πρέπουσα κάθε φορὰ σοβαρότητα. Μάλιστα τὰ προσκλητήρια γιὰ τίς ἀντίστοιχες κηδεῖες συχνὰ ἔχουν κοινοποιηθεῖ πλατιά καὶ ἔχουν θυροκολληθεῖ μὲ ἐπισημότητα, ἐνῶ τὰ πλήθη τῶν τεθλιμένων συγγενῶν ἔχουν ἀντίστοιχα ὑποβληθεῖ στὸν κόπο νὰ μεταβοῦν στὸν τόπο τῆς τελετῆς. Ὅμως ἡ προαναγγελθεῖσα κηδεῖα, τελικὰ, δὲν ἔγινε ποτέ. Οἱ θεωρηθέντες

ἐπισημῶς ὡς νεκροὶ φαίνεται πὼς ἐξακολουθοῦν νὰ ἀγνοοῦν τὸ θάνατό τους καὶ ἐπιμένουν πεισματικὰ νὰ συνεχίζουν τὴ ζωὴ τους ἀνάμεσά μας.

Ἐχοντας τὴν ἐμπειρία τῶσων πρόωρα — τουλάχιστον— ἀναγγελθέντων θανάτων, τὰ ἀνανακλαστικά μας μᾶς προτρέπουν καταρχὴν νὰ ἀγνοήσουμε ἀπόλυτα ἓνα κείμενο πού ἐκδίδει γιὰ μιά ἀκόμη φορά, ἤδη μὲ τὸν τίτλο του, τὸ πιστοποιητικὸ ἑνὸς ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς πασίγνωστους «θανάτους». Ἀλλὰ ἀκόμη κι ἂν δὲν ὑποκύψουμε σὲ αὐτὰ τὰ ἀνανακλαστικά, ἂν ὑπερικήσουμε τὴν συνακόλουθη ἀνία μας καὶ προχωρήσουμε στὴν ἀνάγνωση τοῦ ἄρθρου τοῦ Φουκουγιάμα, δὲν πρόκειται νὰ κερδίσουμε πολλά πράγματα. Παρὰ τὰ προτερήματά του, τὸ κείμενο δὲν διακρίνεται γιὰ καμία νέα θεωρητικὴ σύλληψη, γιὰ καμία οὐσιαστικὰ καινούρια ἰδέα πού θὰ μᾶς ἐπέβαλε νὰ ἐπανεξετάσουμε σοβαρὰ κάποιες ἀπὸ ἐκείνες τίς ἐλάχιστες θεωρητικὲς βεβαιότητες πού μᾶς ἔχουν ἀπομείνει — π.χ. ὅτι ἡ ταξικὴ πάλη συνεχίζει νὰ καθορίζει τὴν πορεία τῶν κοινωνιῶν ἢ ὅτι ἡ Ἱστορία δὲν μπορεῖ νὰ ἔχει τέλος. Ὑπὸ αὐτὸ τὸ πρίσμα, θὰ ἦταν ἰδιαίτερα ἀνιάρῳ ὄχι μόνον γιὰ τὸν γράφοντα ἀλλὰ καὶ γιὰ τοὺς ἀναγνώστες τοῦ *Πολίτη*, ἡ ἀναλυτικὴ ἐπισημάνση τῶν θεωρητικῶν λαθροχειριῶν τοῦ κειμένου, ὁ ἐντοπισμὸς τῶν στρεβλώσεων καὶ τῶν ἀνακολουθιῶν του, ἡ ἀντίκρουση τοῦ ἄκρατου καὶ ἰδιαίτερα ἀφελοῦς ἐμπειρισμοῦ του. Γιατί, ἀπὸ θεωρητικὴ ἀποψη, τὸ κείμενο τοῦ Φουκουγιάμα συνοψίζεται στὸ ἐξῆς «ἐπιχείρημα» τὸ ὁποῖο οὐσιαστικὰ εἶναι ἀνάξιο κάθε προσπάθειας σοβαρῆς θεωρητικῆς ἀνασκευῆς: Μὲ βάση τὴν ἀπλή, σχεδὸν δημοσιογραφικὴ, παρατήρηση τῶν ὄσων σήμερα φαίνεται νὰ συμβαίνουν στὸν Ἀνατολικὸ Συναπισμὸ —ἀπὸ τὴν ΕΣΣΔ μέχρι τὴν Κίνα καὶ ἀπὸ τὴν Πολωνία μέχρι τὴν Οὐγγαρία— συνάγεται «ἐμπειρικὰ», μὲ τὴ βοήθεια μιᾶς ἀκράϊας μορφῆς ἐπαγωγικοῦ συλλογισμοῦ, ὅτι ὁ μαρξισμὸς, ὁ τελευταῖος ἀξιόλογος ἀντίπαλος τοῦ φιλελευθερισμοῦ, πέθανε ὀριστικὰ ὡς ἰδεολογία. Καθὼς δὲ ἡ Ἱστορία —τουλάχιστον ἢ σύγχρονη— τελικὰ ἀνάγεται ἀπλῶς στὴ σύγκρουση τοῦ φιλελευθερισμοῦ μὲ τίς ἀντίπαλες σ' αὐτὸν ἰδεολογίες (ἐδῶ βρίσκονται τὰ ψήγματα τοῦ στρεβλοῦ ἐγελιανισμοῦ τοῦ συγγραφέα), αὐτὸς ὁ θάνατος συνεπάγεται εὐθέως καὶ τὸ τέλος τῆς Ἱστορίας.

Ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Μάρξ ἀναγγέλλεται περιοδικὰ ὁ θάνατος τοῦ μαρξισμοῦ, ὁ θάνατος τῆς πάλης τῶν τάξεων, ὁ θάνατος τῶν ἰδεολογιῶν, τὸ τέλος τῆς ἱστορίας. Ὅμως ἡ προαναγγελθεῖσα κηδεῖα, τελικὰ δὲν ἔγινε ποτέ.

Η ΚΑΡΕΤΑ – ΚΑΡΕΤΑ ΚΑΙ ΕΜΕΙΣ

Ἐστόσο, παρά τὰ παραπάνω, τό κείμενο τοῦ Φουκουγιάμα, μέσα στό συγκεκριμένο πλαίσιο ὅπου αὐτό ἐγγράφεται, ἐνσαρκώνει μέ ὑποδειγματικό σχεδόν τρόπο τόν σημερινό κύριο ἰδεολογικό ἀντίπαλο αὐτῶν πού ἐξακολουθοῦν νά δεσμεύονται ἀπό τό θεωρητικό σύστημα τοῦ μαρξισμού καί ἐπιμένουν νά ἀναφέρονται πολιτικά στήν προοπτική τοῦ κομμουνισμού. Κι αὐτό γιά ἓνα πολύ ἀπλό λόγο: Τό ἐν λόγω κείμενο διαπιστώνει μιάν ἀλήθεια — ἀδιάφορο πῶς τήν διατυπώνει ἢ πού τή στηρίζει— ἀλήθεια τήν ὁποία δέν μπορούμε παρά νά ἀναγνωρίσουμε: Ναι, οἱ ἐξελίξεις στό Ἐνατολικό στρατόπεδο ὄντως πιστοποιοῦν τήν στρατηγική ἥττα τῆς κομμουνιστικῆς πολιτικῆς προοπτικῆς, ὅπως αὐτή ὄνοιξε μέ τήν ἐπανάσταση τοῦ Ὀκτώβρη. Ἀπό τόν Γκορπατσώφ μέχρι τόν Τένγκ Χσιάο Πίνγκ καί ἀπό τό Ἰταλικό μέχρι τό Πορτογαλικό ΚΚ ἢ τό ΚΚΕ αὐτό πού οἱ φερώνυμοι πολιτικοί ἡγέτες τοῦ κομμουνισμού ὄχι μόνον διαπιστώνουν μέ τά λόγια τους ἀλλά καί σφραγίζουν μέ τήν πράξη τους εἶναι τό συνολικό ἀδιέξοδο αὐτοῦ πού οἱ ἴδιοι θεωροῦν ὅτι συνιστᾷ τή λενινιστική παρακαταθήκη. Καθώς δέ εἶναι αὐτή ἀκριβῶς ἡ παρακαταθήκη πού ἀποτελεῖ τήν μόνη δοκιμασία *στήν πράξη* τῆς κομμουνιστικῆς ἐπαγγελίας, τό ἀδιέξοδο τῆς ἐμφανίζεται καί ὡς ἀδιέξοδο τῆς κομμουνιστικῆς προοπτικῆς στό σύνολό τῆς. Ἔτσι μέ τήν ρητή σχεδόν ὁμολογία τῶν ἡγετῶν αὐτοῦ πού γιά τόν περισσότερο κόσμο ἀποτελεῖ τόν μόνο δυνατό κομμουνισμό, ὁ ἴδιος ὁ κομμουνισμός γίνεται πολιτικά ἀκίνδυνος καί ὁ φιλελευθερισμός ἀναδεικνύεται στή μόνη βιώσιμη ἐκδοχή κοινωνικῆς ὀργάνωσης.

Σέ αὐτές τίς συνθήκες, ἀκόμη καί οἱ σκληρότεροι ἐκφραστῆς τοῦ ἀστισμοῦ αἰσθάνονται τήν ἀνεση νά ἐκφράζουν ἐλεύθερα τή «λύπη» τους γιά τό «θάνατο» τῆς γενναιόδωρης οὐτοπίας πού σφράγισε τόν αἰῶνα πού διανύουμε. Καθώς δέ σήμερα, ὅπως καί πάντα, αὐτά πού ἐν προκειμένῳ φαίνονται εἶναι αὐτά πού λένε καί κάνουν οἱ ἡγέτες τῶν χωρῶν τοῦ «ὑπαρκτοῦ σοσιαλισμοῦ» καί τῶν ΚΚ τῆς Δύσης, ὅσοι ἐξακολουθοῦν νά μιλάνε πολιτικά στό ὄνομα τοῦ κομμουνισμού, κινδυνεύουν πλέον σήμερα νά περιέλθουν στή δικαιοδοσία τῶν οἰκολόγων. Κι αὐτό ὄχι γιά νά πραγματοποιήσουν μαζί τους τή στρατηγική τῆς «σύγκλισης τοῦ κόκκινου μέ τό πράσινο» ἀλλά ὡς εἶδος ἱστορικά ξεπερασμένο καί ἄρα συμπαθές πού χρειάζεται προστασία γιὰ κινδυνεύει μέ ἐξαφάνιση. Δηλαδή κάτι σάν τήν Καρέτα-Καρέτα.

Μέ ἄλλα λόγια, σήμερα κατά βάση δέν κινδυνεύουμε ἀπό τήν Ἀσφάλεια, τό ἠλεκτρονικό φακέλλωμα ἢ τὰ ξερονήσια. Μέσα στό ἰδεολογικό κλίμα πού ἔχει ἐπικρατήσει, ὁ κύριος κίνδυνος πού ἀντιμετωπίζουμε εἶναι ἡ γελοιοποίησή μας. Ὅσο κι ἂν ἡ θεωρία μας παραμένει ἀξεπέραστη ὡς ἡ μόνη οἰκονομική, πολιτική, ἱστορική καί κοινωνική θεωρία μέ ἐπιστημονική βάση καί προοπτική, ὅσο κι ἂν αὐτά πού λέμε ἐμεῖς εἶναι ἀλήθειες, καί αὐτά πού λένε οἱ ἀντίπαλοι εἶναι ἰδεολογήματα πού δέν ἀντέχουν σέ στοιχειώδη κριτική, ὅσο κι ἂν οἱ θέσεις μας, οἱ ἐκτιμήσεις μας, οἱ προτάσεις μας εἶναι, παρ' ὅλες τίς συγγνωστές ἀδυναμίες τους, οἱ μόνες πού μποροῦν, ἔστω δυνάμει, νά δώσουν διέξοδο

στό συνολικό κοινωνικό καί ἱστορικό ἀδιέξοδο σέ Ἐνατολή καί Δύση, ἡ ἐκφορά τοῦ λόγου μας σήμερα δέν εἶναι σχεδόν πουθενά σέ θέση νά συναντήσει τίποτε καλύτερο ἀπό συγκατάβαση καί εἰρωνία. Τό ἄρθρο τοῦ Φουκουγιάμα εἶναι σημαντικό γιὰ παρουσιάζει ἀνάγλυφα αὐτήν ἀκριβῶς τήν κατάσταση: Ὁ συγγραφέας τοῦ ἔχει τήν πολυτέλεια νά αἰσθάνεται θλίψη γιά τό κατάντημά μας καί ἀνία στήν προοπτική τῆς ἐξαφάνισής μας ἀπό τό προσκήνιο. Καί ἔχει μάλιστα τήν ἀνεση νά μᾶς κάνει μιὰ χειρονομία φιλοφρόνησης παραδεχόμενος ὅτι μόνο ἡ δική μας, οὐσιαστικά, παρουσία καθιστοῦσε τήν τρέχουσα ἱστορία πραγματική ἱστορία.

Πῶς λοιπόν μπορούμε νά ἀπαντήσουμε στήν πρόκληση τοῦ Φουκουγιάμα καί τῶν ὁμοίων του; Σίγουρα τά ἐφόδιά μας εἶναι ἀρκετά γιά νά ἀνασκευάσουμε χωρῆ: Ἐυκολία τὰ ἀσθενέστατα ἄλλωστε ἐπιχειρηματά του. Ὅμως στίς παροῦσες συνθήκες αὐτό δέν φτάνει. Ὁ ἀντίπαλος μπορεῖ κάθε στιγμή νά μᾶς ἀποστομώσει λέγοντάς μας ὅτι αὐτά πού ὑποστηρίζουμε εἶναι, στήν καλύτερη περίπτωση, ἀνέφικτα. Καί πρὸς ἐπίρρωσιν τοῦ ἰσχυρισμοῦ του δέν διαθέτει πλέον μόνον τίς μονόπλευρες καί ἐμπαθεῖς περιγραφές τῶν φερώνυμων κομμουνιστικῶν κοινωνιῶν ἀπό τόν «ἀστικό» τύπο καί ἀπό τούς ἐπίσημους ἰδεολόγους τοῦ ἀστισμοῦ ἀλλά καί τίς δηλώσεις ὄλων σχεδόν τῶν ὑπεύθυνων ἡγετῶν τοῦ κομμουνιστικοῦ, λεγομένου, στρατοπέδου. Ἄν δέ μέ τή σειρά μας ἀπαντήσουμε ὅτι ἐδῶ καί ἀρκετά χρόνια ἐμεῖς, οἱ κομμουνιστές τῆς ἀνανέωσης, καταγγείλαμε ἀπερίφραστα αὐτά τὰ καθεστῶτα ὡς μὴ κομμουνιστικά καί πολεμήσαμε πολιτικά τόσο αὐτά ὅσο καί τούς ἐκφραστῆς τους στή χώρα μας, θά μᾶς ἀντιτείνει ὅτι σύμφωνα μέ τή δική μας, τή μαρξιστική, *vulgata*, κριτήριο τῆς θεωρίας εἶναι ἡ πράξη καί ἀφοῦ ἡ πράξη, κατά κοινή ὁμολογία, ἀπέτυχε, ἡ ἀντίστοιχη θεωρία δέν μπορεῖ νά στέκει καί τόσο καλά στά πόδια τῆς. Ἄλλωστε ὁ ἀντίπαλος μπορεῖ πάντα νά μᾶς ἀναγνωρίσει τό ἀγαθόν τῶν προθέσεών μας καί τό ἀνιδιοτελές τῆς πίστεως μας. Εἶπαμε: τό πολιτικῶς ἐπιμαχο εἶναι τό κατά πόσον ὁ κομμουνισμός εἶναι ἢ δέν εἶναι οὐτοπία. Καί αὐτοῖ πού ὑποστηρίζουν ὅτι εἶναι πραγματοποιήσιμη πολιτική στρατηγική εἶναι σήμερα τόσο λίγοι ὥστε, ἀνεξάρτητα ἀπό τήν ἀξία τῶν ἐπιχειρημάτων τους, νά θεωροῦνται ἀπό τούς πάντες ὄχι βέβαια ἐπικίνδυνοι γιά τό καθεστῶς ἀλλά συμπαθεῖς καθότι γραφικοί.

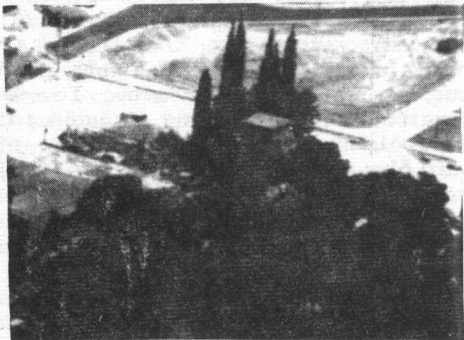
Μέ αὐτά τὰ δεδομένα, καί γιά νά μπορέσει ἡ θεωρία μας νά ξαναμπολιάσει τούς ἀγῶνες πού, σέ πείσμα τοῦ κάθε Φουκουγιάμα, δέν πρόκειται νά ἐκλείψουν οὔτε στό ἐγγύς οὔτε στό προσεχές μέλλον, ἀπαιτεῖται ἀπό μέρους μας περισυλλογή. Ὅχι μόνον ἡ μαρξιστική *vulgata* ἔχει πλέον ἀποδειχθεῖ ἐντελῶς ἀνεπαρκῆς (καί δυστυχῶς σήμερα εἶναι μόνον αὐτή ἡ *vulgata* πού λειτουργεῖ, ὅσο λειτουργεῖ, πολιτικά τόσο γιά μᾶς ὅσο καί γιά τόν ἀντίπαλό μας) καί ἄρα χρειάζεται νά ξαναδοῦμε συνολικά τόν μαρξισμό μας ἀλλά εἴμαστε ἐπιπλέον χρεωμένοι μέ τήν ἀνάγκη νά ἐξηγήσουμε ἐπιστημονικά — δηλαδή πειστικά γιά ὅσους ἀγωνίζονται— τόσο τήν ἀποτυχία τῶν χωρῶν τοῦ «ὑπαρκτοῦ σοσιαλισμοῦ» ὅσο καί τήν ἀποτυχία ὄλων τῶν μέχρι σήμερα προσπαθειῶν «ἀνανέωσης» τῆς κομμουνιστικῆς προοπτικῆς. Ὅπως καί, ἀκόμη πῶς σημαντικό, νά δεῖξουμε ὅτι, παρά αὐτήν τήν

Ὁ Φράνσις Φουκουγιάμα, γιά λογαριασμό τοῦ Στέητ Ντηπάρτμεντ, ἀναγγέλλει τό θάνατο τοῦ μαρξισμού. Τό ΒΗΜΑ, ἀνέλαβε τά ἐξοδα τῆς κηδεῖας στόν τόπο μας. Ὁ νεοσυντηρητισμός δέν εἶναι ἴδιον, μόνον, τῆς Ν.Δ.

άποτυχία, ή κομμουνιστική προοπτική παραμένει ή μόνη *έφικτή* προοπτική άπελευθέρωσης γιά όλες τίς κοινωνίες του πλανήτη.

Ή άναγκαία ατή περισυλλογή δεν πρέπει, βέβαια, νά μάς άποξενώσει από τήν πάλη που συνεχίζει νά διεξάγεται καί χωρίς έμάς ούτε νά μάς ύποχρεώσει σέ κάποια νοσηρή έσωστρέφεια. Αντίθετα, ή θεωρία που άπαιτούμε δεν μπορεί νά αναπτυχθεί ούτε ανεξάρτητα από τή δοκιμασία της μέσα στους κοινωνικούς καί τούς πολιτικούς άγώνες που συνεχίζουν τή σισύφεια τίς πίο πολλές φορές πορεία τους χωρίς νά ύπολογίζουν τίς έπιθυμίες μας ούτε ανεξάρτητα από τήν άναμέτρησή της μέ τίς ιδέες που κάθε στιγμή άναδεικνύονται στην έπικαιρότητα καί διεκδικούν τήν προσοχή μας. "Όμως αὐτές οί ιδιότητες τής θεωρίας που όφείλουμε —έπί ποινη πραγματικού πιά καί μακρόχρονιου ένταφιασμού κάθε προοπτικής κοινωνικής άπελευθέρωσης— νά αναπτύξουμε δεν πρέπει νά άποπάσουν τήν προσοχή μας από αυτό που στην παρούσα συγκυρία είναι τό κύριο. Κι αυτό τό κύριο δεν έχει ανάγκη νά έκφραστεί μέ τίποτε πίο πρωτότυπο από τήν πασίγνωστη κάποτε άλλα ξεχασμένη σήμερα καί έτσι ή άλλως σίγουρα μονόπλευρη θέση —όπως άλλωστε είναι έγγενώς μονόπλευρη κάθε γνήσια μαρξιστική θέση— του άναθεματισμένου Βλαδίμηρου Ίλιτς: χωρίς έπαναστατική θεωρία δεν ύπάρχει έπαναστατικό κίνημα.

Ή θέση ατή είναι, πιστεύω, ή θέση που εκφράζει καλύτερα τίς σημερινές μας άνάγκες γιατί ή θεωρία μας, όσο κι αν μένει έπιστημονικά άξεπέραστη, δεν λειτουργεί πιά ως θεωρία έπαναστατική. Στο σημείο του κόσμου όπου έχει μεταφερθεί σήμερα —καί γιά άρκετό ίσως άκόμη καιρό στό μέλλον— τό έπίκεντρο του άγώνα των εργαζομένων —οί χώρες του λεγόμενου «ύπαρκτου σοσιαλισμού»— ή μαρξιστική θεωρία λειτουργεί ως ιδεολογία καταστολής. Σέ τελευταία άνάλυση κι όσο κι αν δεν αναφέρεται ρητά εκεί, αυτό είναι τό μόνο πραγματικό έπιχείρημα του κειμένου του Φουκουγιάμα. Καί αν ό μαρξισμός, ως ή μόνη έπιστημονική καί έπαναστατική θεωρία του κοινωνικού, δεν αναπτυχθεί μέ εκκείνους τούς τρόπους καί δεν πάρει εκκείνη τή μορφή που θά του επιτρέψουν νά μπολιάσει πραγματικά καί σέ βάθος αυτούς τούς άγώνες, τότε αυτοί είναι καταδικασμένοι νά χαλκεύσουν μελλοντικά δεσμά. Καί αυτό δεν είναι άπλώς έπαγωγική γενίκευση μέ βάση τά δεδομένα τής μέχρι σήμερα εμπειρίας. Είναι τό άκόμη άκλόνητο έπιστημονικό συμπέρασμα τής μόνης έπιστημονικής θεωρίας που στοχεύει ρητά στην κοινωνική άπελευθέρωση.

Εκδόσεις ΔΩΡΙΚΟΣ - ΑΠΟΣΠΕΡΙΤΗΣ

Μαυρομιάλη 64 τηλ. 3629675

Φθινόπωρο 1989

Αννέτ Λεθί-Βιλάρ,
ΕΓΩ, ΤΖΕΗΝ, ΖΗΤΩ ΤΑΡΖΑΝ
Ένα ειρωνικό ταξίδι στον κόσμο του σήμερα από μια γυναίκα του σήμερα που σαρκάζει όλους τους «ισμούς».

Φρανσουάζ Ντορέν,
ΚΟΡΑΚΕΣ ΚΑΙ ΑΛΕΠΟΥΔΕΣ
Έπρεπε να βρουν ένα πλούσιο σύζυγο: αυτή ήταν ή συμβουλή της μητέρας τους. Να εκμεταλλευτούν την αντρική ματαιοδοξία.

Κάρλο Συγκορλόν,
Η ΤΕΛΕΥΤΑΙΑ ΚΟΙΛΑΔΑ
Ένα οικολογικό μυθιστόρημα-έκκληση για να σεβαστούμε τους απαραβίαστους νόμους της φύσης.

Τζιάνι Ροντάρι,
Ο ΤΖΙΠ ΜΕΣΑ ΣΤΗΝ
ΤΗΛΕΟΡΑΣΗ
Η διασκεδαστική ιστορία ενός παιδιού, παθιασμένου με την τηλεόραση, που αιχμαλωτίζεται από την ίδια τη συσκευή του.

Πέτερ Χάντικε,
Η ΑΠΟΥΣΙΑ
Ένα ρεαλιστικό παραμύθι, ένα παραμύθι της πραγματικότητας, μια ερμηνεία της πραγματικότητας με μορφή παραμυθιού.

Ιουλίου Βερν,
ΒΟΡΡΑΣ ΕΝΑΝΤΙΟΝ ΝΟΤΟΥ
Η συναρπαστική ιστορία μιας οικογένειας στα ταράγματα χρόνια του αμερικανικού εμφύλιου πολέμου.

Ιουλίου Βερν,
ΧΩΡΙΣ ΠΑΝΩ ΚΑΙ ΚΑΤΩ
Μπορούν οι κάτοικοι της γης να αισθάνονται ασφαλείς, όταν ένας φιλόδοξος επιστήμονας θέλει να μετακινήσει τους πόλους της;

Ραντγιάρντ Κίπλινγκ,
ΙΣΤΟΡΙΕΣ ΟΠΩΣ ΤΙΣ ΕΙΠΑ
Καταπληκτικές και διασκεδαστικές ιστορίες που ο συγγραφέας τους τις διηγήθηκε πρώτα στα παιδιά του.

Δέσποινα Φωτεινού,
ΤΟ ΖΕΪΜΠΕΚΙΚΟ ΤΗΣ
ΑΝΟΙΞΗΣ
Οι ξεριζωμένοι της Μικρασίας στις πίκρες καί τις χαρές της καινούριας τους ζωής.

Τέα Μπέκμαν,
ΣΤΑΥΡΟΦΟΡΙΑ ΤΩΝ ΠΑΙΔΙΩΝ
Οι περιπέτειες μιας στρατιάς παιδιών που θέλουν ν' αγγίξουν το λαμπρό όραμα της πολιτείας των ανδρών τους: την Ιερουσαλήμ.

Ηλίας Λεφούσης,
ΑΣΗΜΙΝΑ ΛΑΪΟΥ
Το αληθινό πορτρέτο μιας απλής κοπέλας του λαού, αλλά και η εικόνα της πιο φουρτουνιασμένης εποχής του εθνικού μας βίου.

Παναγιώτης Ιωργιάτι,
ΚΥΡΑ ΚΥΡΑΛΙΝΑ
Η ιστορία του Αντριανού Ζωγράφου, ενός ανθρώπου που ξέρει να ζει, να ονειρεύεται και να επιθυμεί.

Ίον Λούκα Καρατζιάλε,
ΕΥΘΥΜΟΓΡΑΦΗΜΑΤΑ
Καυστικές κωμωδίες ηθών, χαρακτήρων και καταστάσεων από ένα ξακουστό εκπρόσωπο της ρουμανικής λογοτεχνίας.

Ἡ νέα μικροαστική τάξη

τοῦ Νίκου Πουλαντζᾶ

Δέκα χρόνια πέρασαν ἀπὸ τὸ θάνατο τοῦ Νίκου Πουλαντζᾶ καὶ οἱ σκέψεις του πεθαίνουν καθημερινά γύρω μας. Ἄς τὸν ἀφήσουμε νὰ μιλήσει σὲ πρῶτο πρόσωπο στὸ κείμενο πού ἀκολουθεῖ, ἄς ἀφήσουμε τὸν ἴδιο νὰ ἀνδείξει τοὺς πολιτικούς προσδιορισμούς τῶν θεωρητικῶν του ἀναζητήσεων.

Ἡ ΝΕΑ ΜΙΚΡΟΑΣΤΙΚΗ ΤΑΞΗ

Θέλω νὰ ἐπικεντρώσω τὴν προσοχή μου στὸ ζήτημα τῆς «νέας μικροαστικῆς τάξης» γιὰ τὴν ὁποία ἔχω ἤδη γράψει στὸ «*Τάσεις στὸν Σύγχρονο Καπιταλισμό*» (Θεμέλιο, 19). Θέλω νὰ ἀπαντήσω σὲ μερικές κριτικές πού μοῦ ἔχουν γίνει καὶ σ' αὐτὴ ἐδῶ τῆ συνδιάσκεψη καὶ ἀλλοῦ. Ἔχει σημασία νὰ σημειώσω ὅτι οἱ ἐπικρίσεις πού μοῦ ἔχουν γίνει δέν συμβιβάζονται ἢ μιά μὲ τὴν ἄλλη. Π.χ. ὁ Ἄλαν Χάντ μὲ ἐπικρίνει γιὰ τὴν υιοθετῶ μιά οικονομιστική θέση, ἐνῶ ὁ Στιούαρτ Χῶλ ἰσχυρίζεται ὅτι δέν δείχνω τὴν ἀναγκαία προσοχή στὸ οικονομικὸ ἐπίπεδο.

Τὸ πρόβλημα πού τίθεται μὲ τὴ ζήτηση γύρω ἀπὸ τὴ μικροαστικὴ τάξη εἶναι ἓνα πρόβλημα ὁρισμῶν τῶν ὁρίων τῆς ἐργατικῆς τάξης. Δέν εἶναι ἀπλᾶ ἓνα θεωρητικὸ πρόβλημα. Περικλείει πολιτικὰ ζητήματα τεράστιας σημασίας πού ἀφοροῦν τὸν ρόλο τῆς ἐργατικῆς τάξης καὶ τῶν συμμαχιῶν της κατὰ τὴ μετάβαση στὸ σοσιαλισμὸ. Μὲ ἄμεσο τρόπο θὰ ἤθελα νὰ ἀποσαφηνίσω ποιές εἶναι οἱ πολιτικὲς ἐπιλογές πού ἀντιμετωπίζουμε. Ἄν ἡ ἐργατικὴ τάξη ὁριθεῖ ὅτι ἀποτελεῖται ὅλους ἐκείνους πού πωλοῦν τὴν ἐργατικὴ τους δύναμη τότε πρέπει νὰ εἴμαστε καθαροὶ ὡς πρὸς τίς συνεπαγωγές αὐτοῦ τοῦ ὁρισμοῦ. Χωρὶς νὰ εἶμαι ἰδιαίτερα ἐπιθετικὸς θέλω νὰ ἐπιμείνω στὴν ἄποψη ὅτι αὐτὸς ὁ ὁρισμὸς τῆς ἐργατικῆς τάξης πρέπει νὰ εἰδωθεῖ μέσα ἀπὸ τὴν ἱστορία του στὸ ἐργατικὸ κίνημα. Αὐτὸς ὁ ὁρισμὸς ἐμφανίσθηκε πρῶτα στὴν κλασικὴ σοσιαλδημοκρατία καὶ ἔχει παραμένει ὁ σημαντικότερος ὁρισμὸς τῆς ἐργατικῆς τάξης στὸν ὁποῖο, βασίσθηκε αὐτή. Μποροῦμε νὰ κλωθογυρίζουμε τὸ ζήτημα ὅσο θέλουμε ἀλλὰ τὸ γεγονός εἶναι αὐτό. Ἡ σοσιαλδημοκρατικὴ θέση εἶναι αὐτὴ πού ὁρισε τὴν ἐργατικὴ τάξη ὡς τάξη πού ἀποτελεῖται ἀπὸ ἄτομα-ιδιώτες πού εἶναι μισθωτοί, μὲ ἄλλα λόγια μιά ἀντίληψη τῆς «τάξης τῶν μισθωτῶν». Αὐτὸς ὁ ὁρισμὸς μπορεῖ νὰ ἀναζητηθεῖ στὸν Μπερστάιν καὶ στὸν Κάουτσκι.

Ἡ αἰτιολόγηση τοῦ ὁρισμοῦ αὐτοῦ παρουσιάζεται ὡς ἐξῆς: Ἡ ἐργατικὴ τάξη γιὰ τὴν ὁποία ἔγραψε ὁ Μάρξ ἦταν τὸ «βιομηχανικὸ προλεταριάτο», ἀλλὰ ἐπιβάλλεται νὰ λάβουμε ὑπόψη τοὺς πραγματικούς οικονομικούς καὶ κοινωνικούς μετασχηματισμούς πού ἔχουν συμβεῖ ἀπὸ

τότε. Αὐτοὶ οἱ μετασχηματισμοὶ ἐπιβάλλουν, ὑποστηρίζεται, νὰ ἀναγνωρίσουμε ὅτι τὰ ὄρια τῆς ἐργατικῆς τάξης ἔχουν ἐπίσης μεταβληθεῖ. Ὅποτεδήποτε οἱ σοσιαλδημοκράτες θέλουν νὰ χρησιμοποιήσουν τὸν μαρξισμό, ἀλλὰ, ταυτοχρόνως, νὰ τὸν «ἀναθεωρήσουν», πάντα προσφεύγουν στοὺς μετασχηματισμούς πού ἔχουν συμβεῖ στὸν καπιταλισμὸ γιὰ νὰ δικαιολογήσουν τὴ θέση τους. Ἔτσι ὁ Κάουτσκι ὑποστήριξε ὅτι, ἐξ αἰτίας τῶν πραγματικῶν μεταβολῶν πού ὑπέστη ὁ καπιταλισμὸς, ἡ ἐργατικὴ τάξη δέν εἶναι πιά ἡ στενὴ τάξη γιὰ τὴν ὁποία ἔγραψε ὁ Μάρξ καὶ ὅτι τώρα ἀποτελεῖται ἀπὸ δλόκληρη τὴν «τάξη τῶν μισθωτῶν». Τὸ νὰ ὁρίσουμε τὴν ἐργατικὴ τάξη σὰν τὸ σύνολο τῆς «τάξης τῶν μισθωτῶν» ἔχει ὡς συνέπεια νὰ ἀναγάγουμε τίς ταξικὲς διακρίσεις τῆς κοινωνίας στὴ διακρίση ἀνάμεσα σὲ πλοῦσιους καὶ πτωχοὺς. Τὰ ταξικὰ χαρακτηριστικὰ τῆς ἐργατικῆς τάξης δέν εἶναι πιά τίποτε περισσότερο ἀπὸ τοὺς οικονομικὰ πτωχοὺς πολίτες. Ἡ τάξη γίνεται ἀπλᾶ καὶ μόνο ἓνα ζήτημα ἀνισότητας.

Τὸ σημαντικότερο στοιχεῖο τοῦ προβλήματος στὸ ὁποῖο ἐπιζητῶ νὰ ἐπιστήσω τὴν προσοχή σας ἀφορᾷ τὸ πρόβλημα τῶν συμμαχιῶν καὶ τῆς ἡγεμονίας τῆς ἐργατικῆς τάξης κατὰ τὴ μετάβαση στὸν σοσιαλισμὸ. Αὐτό εἶναι, ὅπως τὸ ἀποσαφηνίσει ὁ Ἄλαν Χάντ, καὶ ἐδῶ θὰ συμφωνήσω μαζί του, τὸ σημαντικότερο πρόβλημα. Τὸ σημαντικότερο πρόβλημα εἶναι τί εἶδους ἡγεμονία πρέπει νὰ κατακτήσει ἡ ἐργατικὴ τάξη ὥστε νὰ ἐπιτύχει τὴ μετάβαση στὸν σοσιαλισμὸ. Ἀλλὰ χρειάζεται νὰ ἐξετάσουμε ποιές εἶναι οἱ συνέπειες τοῦ νὰ ἀποδεχθοῦμε τὸν «εὐρύ» ὁρισμὸ τῆς ἐργατικῆς τάξης. Ἡ ἀποδοχὴ τοῦ «εὐρέως» ὁρισμοῦ ἐξαφανίζει τὸ πρόβλημα τῶν συμμαχιῶν. τὸ πρόβλημα δέν ὑπάρχει γιὰ τὴν καθεὺνα εἶχε γίνει ἐργάτης. Ὁλόκληρος ὁ πληθυσμὸς, μὲ τὴν ἐξαίρεση μιᾶς μικρῆς μειονότητας, ἀποτελεῖται ἀπὸ μισθωτοὺς. Συνεπῶς, ἡ ἐργατικὴ τάξη δέν ἔχει πιά νὰ διαδραματίσει ἓνα ρόλο ἡγετικὸ σὲ σχέση μὲ τίς ἄλλες τάξεις, γιὰ τὴν ὁποία οἱ ἄλλες τάξεις ἔχουν περιληφθεῖ μέσα στὴν ἐργατικὴ τάξη. Σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο ἐγκρίεται ἡ πιὸ σημαντικὴ διαφορά μεταξὺ τῆς μαρξιστικῆς θεωρίας γιὰ τὸ κόμμα, ὄχι μόνο τῆς θεωρίας τοῦ Λένιν, ἀλλὰ καὶ αὐτῆς τοῦ Γκράμσι, μὲ τὴ θεωρία σοσιαλδημοκρατικῆς τύπου πού βασίζεται στὴν ἀντίληψη τῆς μεγάλης τάξης τῶν μισθωτῶν.

Μετάφραση:
Λάκης
Δεδουσόπουλος

Τὸ κείμενο αὐτὸ εἶναι μιά παρέμβαση τοῦ Ν. Πουλαντζᾶ σὲ μιά διάσκεψη πού εἶχε ὁργανωθεί τὸ 1976 στὴν Ἀγγλία ἀπὸ τὸ Τμήμα Κοινωνιολογίας τοῦ Βρετανικοῦ ΚΚ. Ὁ Πουλαντζᾶς μίλησε σὰν μέλος τοῦ ΚΚΕ ἔσωτ. καὶ ἡ παρέμβαση του ἦταν προφορικὴ. Δημοσιεύθηκε μαζί μὲ τίς λοιπὲς εισηγήσεις τῆς συνδιάσκεψης στὸ Α. Hunt (ed.) *Class and Class Structure*, Lawrence and Wishart, 1977.

“Ας πάμε στο δεύτερο πρόβλημα έπειδή δεν γνωρίζω έπακριβώς τις θέσεις του Βρετανικού Κομμουνιστικού Κόμματος για τό ζήτημα αυτό, θά έπικεντρώσω τήν έπιχειρηματολογία μου στις θέσεις του Γαλλικού και Ίταλικού Κομμουνιστικού Κόμματος. Αυτά τά κομμουνιστικά κόμματα έχουν ένα σχετικά περιοριστικό όρισμό τής εργατικής τάξης, μέ τήν έννοια ότι όρίζουν τά όρια της ως τιθέμενα από τήν εϋθέως ή άμέσως παραγωγική εργασία. Στίς λεπτομέρειες υπάρχουν διαφορές πού διαφοροποιούν τις θέσεις των δύο κομμάτων. Διαφέρουν όντως στό πού ακριβώς είναι τά όρια τής εργατικής τάξης. Π.χ. ή μεγαλύτερη διαφορά άφορά τό ζήτημα των τεχνικών άνωτέρου επιπέδου. Πράγματι, οι θέσεις τους διαφέρουν κατά κάποιον τρόπο ως προς τόν βαθμό στόν όποιο οι τεχνικοί θά πρέπει νά θεωρούνται τμήμα τής εργατικής τάξης, αλλά δεν είναι ένα σημαντικό πρόβλημα γι' αυτά τά κόμματα, έπειδή οι θεωρητικές τους θέσεις αποκλείουν από τήν εργατική τάξη τό σύνολο σχεδόν των μισθωτών μη παραγωγικών εργαζομένων. ‘Απ’ αυτή τήν σκοπιά ή θέση τους διαφέρει από εκείνη πού προτείνει ό ‘Αλαν Χάντ, ότι είναι λάθος νά πιστεύουμε ότι μπορούν νά υπάρξουν στρώματα έξω από τις τάξεις και τήν ταξική δομή, στρώματα πού παρ’ όλα αυτά θεωρούνται ότι συμμετέχουν στην ταξική πάλη. Τά στρώματα προσδιορίζουν διαφοροποιήσεις μέσα στις τάξεις, δεν είναι κατηγορίες πού μπορούν νά υπάρχουν έξω από τις τάξεις. Ένώ ό ‘Αλαν Χάντ προχωρά από τό σημείο αυτό και ύποστηρίζει ότι αυτά τά τμήματα ή «μερίδες» αποτελούν τμήμα τής εργατικής τάξης, έχω ύποστηρίξει ότι ανήκουν σέ μία συγκεκριμένη τάξη, δηλαδή τή «νέα μικροαστική τάξη».

Γιατί έχω ύποστηρίξει ότι ή νέα μικροαστική τάξη αποτελεί μία ξεχωριστή τάξη; Θέλω, ιδιαίτερα, νά τονίσω τις πολιτικές συνέπειες τής θέσης μου. ‘Ακόμα και άν μιλήσουμε για κάποια ενδιάμεσα στρώματα και όχι για τήν τάξη των μισθωτών, υπάρχει πάντα ό κίνδυνος νά μήν διακρίνουμε μέ σαφήνεια τό κεντρικό πρόβλημα τής επαναστατικής στρατηγικής, πού είναι βέβαια τό πρόβλημα τής ήγεμονίας τής εργατικής τάξης μέσα στη λαϊκή συμμαχία στη διαδικασία τής μετάβασης στόν σοσιαλισμό.

Ποιά είναι ή διαφορά του νά θεωρούμε τούς μισθωτούς ως ενδιάμεσα στρώματα παρά ως ξεχωριστή τάξη; Τό καθοριστικό χαρακτηριστικό του στρώματος, σέ αντίθεση μέ τις τάξεις, είναι ότι τά στρώματα δεν έχουν ιδιαίτερα και σχετικά αυτόνομα ταξικά συμφέροντα. Αυτό σημαίνει ότι άκόμα και άν αποκλείσουμε τούς μισθωτούς από τήν εργατική τάξη τούς θεωρούμε σάν νά πολώνονται αυτόματα στό πλευρό τής εργατικής τάξης. Κατά συνέπεια τούς μεταχειριζόμαστε σάν νά μήν είχαν ιδιαίτερα δικά τους συμφέροντα. Ένώ άν τούς δοϋμε ως συγκεκριμένη τάξη, διαφορετική από τήν εργατική τάξη, πρέπει νά αναγνωρίσουμε αναλόγως και νά προσέξουμε τά ειδικότερα και διακεκριμένα ταξικά τους συμφέροντα. Έτσι τό πρόβλημα τής ήγεμονίας τής εργατικής τάξης παρουσιάζεται μέ ποιόν τρόπο ακριβώς θά οργανωθεί ό λαός, ή λαϊκή συμμαχία. Αυτή ή λαϊκή συμμαχία αποτελείται από διαφορετικές τάξεις μέ ειδικά συμφέροντα. ‘Αν τά πράγματα δεν ήταν έτσι, τότε τό πρόβλημα θά ήταν εξαιρετικά άπλό.

Οι μισθωτοί μη παραγωγικοί εργαζόμενοι έχουν συγκεκριμένη ταξική ένταξη. ‘Ακόμα και άν αναγνωρίσουμε ότι ως συνέπεια των μετασχηματισμών του σύγχρονου καπιταλισμού αντικειμενικά πολώνονται στό πλευρό τής εργατικής τάξης, είναι ανάγκη νά κατανοήσουμε ότι αυτή δεν είναι μία αυτόματη ή αναπόφευκτη διαδικασία. Καί αυτό άληθεύει μέ δύο έννοιες: Πρώτον ότι πρέπει νά κερδηθούν σέ μία συμμαχία μέ τήν εργατική τάξη, και ύστερα, μέ τή δεύτερη έννοια, άκόμα και όταν έχουν κερδηθεί, μπορεί ή συμμαχία τους νά χαθεί και νά στραφούν προς τήν άλλη πλευρά. Αυτό είναι πού έγινε στη Χιλή του ‘Αλιέντε και στην Πορτογαλία. ‘Αν οι μισθωτοί μη παραγωγικοί εργαζόμενοι μπορούν νά μετακινηθούν από μία συμμαχία μέ τήν εργατική τάξη σέ μία συμμαχία μέ τήν άστική είναι άποτέλεσμα ακριβώς του γεγονότος ότι δεν πολώνονται αυτόματα στό πλευρό τής εργατικής τάξης. Αυτό δεν γίνεται έπειδή δεν έχουν ιδιαίτερα ταξικά συμφέροντα, αλλά γιατί έχουν μία πολύ διφορούμενη ταξική ιδιαιτερότητα.

Καί τώρα μία ή δύο θεωρητικές παρατηρήσεις σχετικά μέ τήν αντίληψη των ενδιάμεσων μισθωτών στρωμάτων. Πρώτα, δεν είναι δυνατόν νά μιλάμε για μισθωτά στρώματα πού δεν έχουν ταξική ένταξη; Η παρατήρηση αυτή άφορά ένα από τά ειδικά χαρακτηριστικά τής ταξικής θεωρίας του Μάρξ πού τήν διακρίνουν από άλλες

θεωρίες για τις τάξεις. "Όλοι οι άστοι κοινωνιολόγοι μιλούν για τάξεις σήμερα, αλλά οι τάξεις γι' αυτούς είναι μόνο ιδιαίτεροι διαχωρισμοί μέσα σε μία γενικότερη κοινωνική διαστρωμάτωση στην οποία συναντάμε όχι μόνο τάξεις, αλλά και έλίτ (μέ την πολιτική έννοια), ομάδες συμπερόντων (status groups) κ.λπ. Βέβαια, ο μαρξισμός αναγνωρίζει την ύπαρξη ταξικών μερίδων και ειδικών ταξικών κατηγοριών, αλλά όλ' αυτά είναι τμήματα τάξεων. Π.χ. η έμπορική αστική τάξη είναι τμήμα της αστικής τάξης και η έργατική άριστοκρατία είναι ειδική μερίδα της έργατικής τάξης. Στόν μαρξισμό δέν μπορούμε νά αποδεχθούμε την ύπαρξη στρωμάτων, μερίδων και σημαντικών ομαδοποιήσεων έξω από τις τάξεις. Ούτε μπορούμε νά πούμε ότι, σάν αποτέλεσμα της ανάπτυξης του τρόπου παραγωγής (δηλαδή του καθαρού τρόπου παραγωγής που έχει δύο τάξεις, την αστική και την έργατική) έντοπίζεται μία τάση μέσα στόν κοινωνικό σχηματισμό σύμφωνα μέ την όποια όλα τά άτομα, όλοι οι παράγοντες, εμφανίζονται ως τμήματα είτε της αστικής τάξης είτε της έργατικής τάξης. Μία τέτοια θέση είναι έσφαλμένη γιατί προϋποθέτει ότι ο τρόπος παραγωγής είναι μία άφηρημένη έννοια, ένω ο «κοινωνικός σχηματισμός» είναι μία μή-άφηρημένη έννοια. Διάκριση ανάμεσα σε άφηρημένες και μή άφηρημένες έννοιες δέ ύπάρχει. Ή έννοια «σκύλος» δέν γαυγίζει. "Όλες οι έννοιες είναι άφηρημένες στόν έναν ή τόν άλλο βαθμό. Ή διάκριση ανάμεσα στις έννοιες «κοινωνικός σχηματισμός» και «τρόπος παραγωγής» περιστρέφεται γύρω από τή φύση του αντικειμένου. Ο τρόπος παραγωγής είναι ένα άφηρημένο τυπικό αντικείμενο και ο κοινωνικός σχηματισμός ένα συγκεκριμένο πραγματικό αντικείμενο. Έτσι αυτή ή αντίληψη προϋποθέτει ότι οι τρόποι παραγωγής ύπάρχουν και αυτοαναπαράγονται ως τέτοιοι, ότι οι τρόποι παραγωγής δέν είναι τίποτε περισσότερο παρά ένας γεωγραφικός τοπογραφικός χώρος όπου ύλοποιούνται άφηρημένα στή διαδικασία αναπαραγωγής τους. Έτσι ο καθαρός τρόπος παραγωγής (αστική και έργατική τάξη) αναπαράγοντας τόν εαυτό του μέσα σε μιάν άφαίρεση, θά καταλήξει νά «αυτοαποκαλυφθεί» σάν τόν Χριστό, θριαμβικά μέσα στόν κοινωνικό σχηματισμό όπου τελικά θά έχουμε μόνο την αστική και την έργατική τάξη.

Αυτή ή θέση είναι έσφαλμένη γιατί όπως έχει δείξει ο Λένιν στό «*Η ανάπτυξη του καπιταλισμού στην Ρωσία*» ή διάκριση ανάμεσα σε τρόπους παραγωγής και κοινωνικούς σχηματισμούς δέν άφορά την έρμηνεία του Μάρξ, τόν «νεαρό» ή τόν «ώριμο» Μάρξ, ή μέ την λογική του Κομμουνιστικού Μανιφέστου, άφορά τά κείμενα του Λένιν, κι επίσης την φύση του ιμπεριαλισμού. Δέν μπορούμε νά κατανοήσουμε τόν ιμπεριαλισμό χωρίς την διάκριση ανάμεσα σε τρόπους παραγωγής και κοινωνικό σχηματισμό. Δέν είναι δυνατόν νά συνάγουμε τόν ιμπεριαλισμό από τόν ίδιο τόν καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής. Ο ιμπεριαλισμός είναι ένα αναγκαίο αποτέλεσμα της αναπαραγωγής και της ύπαρξης του τρόπου παραγωγής σε συγκεκριμένους κοινωνικούς σχηματισμούς. Ή άνιση ανταλλαγή δέν είναι αποτέλεσμα της άπλης συγκεκριμενοποίησης του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής που γίνεται αντίληπτή ως πραγματικό γεγονός και που αναπτύσσεται προς τόν ιμπεριαλι-

σμό. Αντίθετα, είναι ένα δομικό στοιχείο του ίδιου του ιμπεριαλισμού. Γι' αυτόν τόν λόγο ή δυαδική αντίληψη της κοινωνίας δέν μπορεί νά γίνει άποδεκτή.

Έχοντας αναπτύξει αυτά τά θεωρητικά και πολιτικά θέματα, θέλω νά αναφερθώ στις κύριες προτάσεις που αναπτύσσω στό έργο μου. «*Τάξεις στόν σύγχρονο καπιταλισμό*». Αυτές οι προτάσεις έχουν ως έξής:

1) Ύπάρχει μία ειδική ταξική θέση των μισθωτών μή παραγωγικών έργαζομένων που τους έχω άποκαλέσει «νεά μικροαστική τάξη».

2) Ύπάρχουν μεταβολές στην αναπαραγωγή του καπιταλισμού που έχουν νά κάνουν μέ επέκτασεις των ορίων της έργατικής τάξης, αλλά, παρ' όλα αυτά, αυτές οι μεταβολές δέν μεταβάλλουν τις ειδικές ταξικές θέσεις της νέας μικροαστικής τάξης.

3) Οι μεταβολές αυτές επηρεάζουν τή νέα μικροαστική τάξη μέ την έννοια ότι όλο και περισσότερο πολώνεται αντικειμενικά στό πλευρό της έργατικής τάξης σάν διακεκριμένη τάξη, αλλά έπειδή ή νέα μικροαστική τάξη έχει μία ειδική ταξική θέση αυτή ή αντικειμενική πόλωση δέν άφορά τό σύνολο της τάξης αυτής στόν ίδιο βαθμό. Άφορά όρισμένα τμήματα της νέας μικροαστικής τάξης που άποτελούν τή μεγάλη της πλειοψηφία.

Θά πρέπει πρώτα νά εξετάσουμε αν θά ήταν μία λύση στό πρόβλημα αν μιλούσαμε για «αντιφατικές ταξικές θέσεις»; Θέλω νά εξετάσω τή θέση που προτείνει ο Έρικ Ράιτ στό άρθρο του "Class Boundaries in Advanced Capitalist Societies" (*New Left Review*, τ. 98). Μπορούμε νά λύσουμε τό θεωρητικό πρόβλημα λέγοντας ότι κάποιιοι παράγοντες έχουν μία αντιφατική ταξική θέση; Αυτό σημαίνει ότι οι παράγοντες μπορούν νά καταλαμβάνουν διαφορετικές και μεταβαλλόμενες ταξικές θέσεις. Ύπονοεί ότι μπορούν νά καταλαμβάνουν ένα κενό, μία έρημιά μεταξύ της αστικής και της έργατικής τάξης.

Μπορούμε νά προσεγγίσουμε αυτό τό θεωρητικό πρόβλημα εξετάζοντας τή φύση της έποπτικής έργασίας στην καπιταλιστική διαδικασία παραγωγής. Όταν ο Μάρξ αναφέρθηκε στην έργασία των έποπτών και τή διεύθυνση της διαδικασίας παραγωγής επέμενε ιδιαίτερα πάνω στή διπλή φύση αυτής της έργασίας. Πράγματι, πάντα χρησιμοποιούσε την έκφραση, λέγοντας ότι από τή μία μεριά, στό βαθμό που ή έποπτική έργασία είναι αναγκαία σε κάθε διαδικασία παραγωγής, στην παραγωγή γενικά, τότε, μέ αυτή την έννοια, άποτελεί τμήμα της παραγωγικής έργασίας. Από την άλλη πλευρά, και στό βαθμό που άφορά την πραγμάτωση της υπεραξίας και όχι την παραγωγή της, άποτελεί έναν πολιτικό έλεγχο πάνω στην έργατική τάξη και, συνεπώς, δέν είναι παραγωγική έργασία. Πιστεύω ότι αυτός ο τρόπος έπιχειρηματολογίας σχετίζεται μ' αυτό που λέει ο Μάρξ μέ σαφήνεια στό τμήματα του ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ στό όποια αναπτύσσει την «παραγωγή ως έχει», αλλά πάλι ο Μάρξ λέει πάντα ότι ή «παραγωγή γενικά» δέν ύπάρχει ποτέ στην πραγματικότητα. Αυτό που πράγματι ύπάρχει είναι ή διαδικασία παραγωγής κάτω από δοσμένες σχέσεις παραγωγής και κάτω από τις συνθήκες της ταξικής πάλης. Οι τάξεις δέν ύπάρχουν πρώτα σάν τέτοιες και στή συνέχεια εμπλέκονται στην ταξική

Οι τάξεις δέν ύπάρχουν ανεξάρτητα από την ταξική πάλη. Οι τάξεις ύπάρχουν μόνο όσο αντιμάχονται ή μία την άλλη.

πάλι. Οί τάξεις υπάρχουν μόνο όσο αντιπαλεύουν ή μία την άλλη.

Λαμβάνοντας υπόψη αυτά τὰ επιχειρήματα, θεωρώ ότι είναι αδύνατο νά ισχυρισθούμε πώς μερικοί παράγοντες μπορούν νά έχουν, σ' έναν συγκεκριμένο κοινωνικό σχηματισμό, και μέ δοσμένες κοινωνικές σχέσεις, και σέ μία συγκεκριμένη ταξική πάλη, αντιφατικές ταξικές θέσεις. 'Ο Μάρξ, στό κάτω κάτω, έκανε μία σημαντική δήλωση, σέ σχέση μέ τή διπλή φύση τής διαδικασίας παραγωγής, γιά τήν εργασία του ίδιου του καπιταλιστή: λέει ότι στό βαθμό πού ή δραστηριότητα του καπιταλιστή άφορά τή διεύθυνση και τόν συντονισμό πού είναι άναγκαίος γιά κάθε διαδικασία παραγωγής και γιά τήν «παραγωγή ώς έχει», μπορούμε νά πούμε ότι ή καπιταλιστής έπιτελεί παραγωγική εργασία. 'Αλλά μπορούμε, άπό αυτό, νά ισχυρισθούμε ότι ή καπιταλιστής κατέχει αντιφατική ταξική θέση, ότι είναι και «εργάτης» και «καπιταλιστής»; Θά ήταν μία τέλεια παραδοξολογία. Αυτό του είδους τὰ επιχειρήματα δείχνουν τή γενική φύση τής άπάντησής μου στό άρθρο του Ράιτ.

Πρώτα, πιστευω ότι δεν μπορούμε νά μιλάμε γιά τάξεις στόν σύγχρονο σχηματισμό ξεχωριστά: πρέπει πάντα νά λαμβάνουμε υπόψη τó ιμπεριαλιστικό πλαίσιο. "Ετσι τó ζήτημα τής εργατικής τάξης και του εργατικού δυναμικού πού υπόκειται στό άμερικανικό κεφάλαιο δεν άφορά μόνο τήν έγχώρια εργατική τάξη. Πρέπει νά άναγνωρίσουμε ότι ή εργατική τάξη πού δουλεύει γιά τó άμερικανικό κεφάλαιο περιλαμβάνει επίσης και αυτούς πού δουλεύουν, π.χ. γιά άμερικανικές επιχειρήσεις στόν Λατινική 'Αμερική. "Ετσι τó θέμα του άριθμητικού μεγέθους τής εργατικής τάξης, ιδιαίτερα όταν μιλάμε γιά ιμπεριαλιστικές χώρες, δεν πρέπει νά αντιμετωπισθεί σέ έθνικό αλλά σέ ιμπεριαλιστικό πλαίσιο.

Δεύτερο, τὰ ζητήματα πού συζητάμε θέτουν τó πολύ σημαντικό πρόβλημα τής μετάβασης στόν σοσιαλισμό και τó πρόβλημα τής ήγεμονίας τής εργατικής τάξης. Θά υποστηρίξω ότι αυτά δεν μπορούν νά άναχθούν σέ ένα άριθμητικό πρόβλημα: είναι πολιτικά προβλήματα. Δεν είναι τó κέρδος ενός 5% πού θά έξασφαλίσει στόν εργατική τάξη τήν πλειοψηφία του λαού γιά τή μετάβαση στό σοσιαλισμό.

Τρίτο, υπάρχει ένα πραγματικό πρόβλημα πού περιστρέφεται γύρω άπό τó γεγονός ότι κατά τήν άναπαραγωγή του καπιταλισμού υπάρχει μία τάση περιορισμού τής σημασίας πού έχει ή εργατική τάξη στό διαδικασία παραγωγής στις ιμπεριαλιστικές χώρες, τάση πού συνδέεται μέ τήν πρωταρχικότητα τής νεκρής εργασίας έναντι τής ζωντανής εργασίας και πού σχετίζεται μέ τήν παραγωγή σχετικής υπεραξίας. Δεν είναι πρόθεσή μου νά άρνηθώ αυτά τὰ γεγονότα. "Αν τὰ άρνηθώ δεν θά καταλήξουμε πουθενά. "Αλλά δεν νομίζω ότι αυτό είναι τó σοβαρό πρόβλημα. Τó σοβαρό πρόβλημα είναι τó πολιτικό. Στήν ανάλυσή του γιά τή νέα μικροαστική τάξη, πού τήν έπεξηγήσα εδώ έν συντομία, ξεκίνησα φυσικά μέ τó οικονομικό κριτήριο, τή διάκριση άνάμεσα σέ παραγωγική και μη παραγωγική εργασία. Θά τó πώ κάπως δογματικά ότι τὰ πράγματα είναι πολύ καθαρά γιά τόν Μάρξ. Στό *Κεφάλαιο* ή μία έξαίρεση άφορά τó ζήτημα των τεχνικών. "Αφορά τή σχετική υπεραξία ή παραγωγή τής οποίας άντισταθμίζει

τήν πτωτική τάση του κέρδους μέ τήν αύξημένη παραγωγικότητα τής εργασίας και μέ έκμετάλλευση κυρίως μέσω τής σχετικής υπερεργασίας και μέ τίς τεχνολογικές καινοτομίες.

"Υπάρχει αυτό τó πρόβλημα στόν Μάρξ, αλλά δεν πιστεύω ότι υπάρχει πρόβλημα μέ τους άλλους μη παραγωγικούς εργάτες, τους εργαζόμενους στόν τομέα υπηρεσιών και έμπορίου, τους εργαζόμενους πού άσχολούνται μέ τήν κυκλοφορία, πραγμάτωση ή συλλογή τής υπεραξίας. Μέ πολύ καθαρό τρόπο, άν και ή Μάρξ μπορεί νά κάνει λάθος, λέει, συγκεκριμένα σέ πολλά έδάφια του *Κεφαλαίου*, ότι οι μισθωτοί στό έμπόριο δεν μπορούν νά θεωρηθούν ως παραγωγικοί εργάτες. Γιά τους λόγους αυτούς δεν έχει σημασία άν υιοθετήσουμε τó κριτήριο τής ύλικής ή άυλης παραγωγής. "Αν οι εργάτες στή σφαίρα του έμπορίου δεν θεωρούνται άπό τόν Μάρξ ως έπιτελούντες παραγωγική εργασία δεν είναι γιατί δεν έπιτελούν ύλική παραγωγή: μερικές φορές όντως έπιτελούν ύλική παραγωγή. Τους θεωρεί μη παραγωγικούς γιατί έξαρτώνται άπό τó έμπορικό κεφάλαιο και τó μόνο κεφάλαιο πού «παράγει» υπεραξία είναι τó παραγωγικό κεφάλαιο. "Εχω δείξει ότι αυτό περιλαμβάνει τὰ βασικά στοιχεία τής θεωρίας τής άξίας του Μάρξ και γι' αυτό βάσιμα τήν επιχειρηματολογία μου εκεί.

Θέλω νά σημειώσω όμως ότι όταν μιλάω γιά παραγωγική και μη παραγωγική εργασία έχω προσπαθήσει νά δείξω ότι αυτή δεν είναι ένα τεχνικό χαρακτηριστικό αυτού ή του άλλου τύπου εργασίας, αλλά έχει σχέση μέ τίς σχέσεις παραγωγής, δηλαδή μέ τίς μορφές έκμετάλλευσης. "Η παραγωγική εργασία σέ διαφορετικούς τρόπους παραγωγής δεν είναι παρά ή εργασία πού γίνεται άντικείμενο έκμετάλλευσης μέ τόν ειδικό τύπο έκμετάλλευσης πού χαρακτηρίζει αυτόν τόν τρόπο παραγωγής — π.χ. ή παραγωγή υπεραξίας στόν καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής. Δεν σημαίνει ότι οι μισθωτοί μη παραγωγικοί εργάτες δεν ύφίστανται έκμετάλλευση — ύφίστανται — και βεβαίως αυτό είναι ένα γεγονός έξαιρετικά σημαντικό, αλλά δεν γίνεται άντικείμενα έκμετάλλευσης μέ τόν ειδικό τρόπο πού άποτελεί τήν παραγωγή τής υπεραξίας.

"Εχω προσπαθήσει νά δείξω γιατί ή νέα μικροαστική τάξη, άκόμα και τὰ χαμηλότερα στρώματά της, τοποθετούνται πλάι στή διανοητική εργασία στή σύνθετη πολιτικο-ιδεολογική κατανομή πού διαχωρίζει αυτή τή διανοητική εργασία άπό τή χειρωνακτική εργασία πού έκτελεί ή εργατική τάξη. Αυτό δεν σημαίνει ότι ή εργατική τάξη εργάζεται μόνο μέ τὰ χέρια της και ότι ή νέα μικροαστική τάξη εργάζεται μόνο μέ τó μυαλό. Αυτές οι διακρίσεις μεταξύ παραγωγικής και μη παραγωγικής εργασίας είναι διακρίσεις πού έκδηλώνονται μέ τή μορφή τὰ

‘Ο όρισμός των κοινωνικών τάξεων δεν μπορεί νά περιορισθεί μόνο στην οικονομική σφαίρα. Πρέπει νά λάβουμε υπόψη τήν πολιτική και τήν ιδεολογία γιά τόν ταξικό προσδιορισμό μιας τάξης.

σης. Δεν είναι υπόδειγμα που μπορεί να χρησιμοποιηθεί για να προσδιορισθεί ή θέση κάθε ιδιώτη μέσα στην ταξική δομή. Αντίθετα, αφορά την όλη διαδικασία της ταξικής πάλης.

Η μαρξιστική έννοια της τάξης δεν είναι μία στατιστική κατηγορία. Είναι ανάγκη να δείξω συγκεκριμένα, λαμβάνοντας υπόψη τόν λεπτομερή καταμερισμό της εργασίας και τών ειδικότητων στη διαδικασία παραγωγής, γιατί ακόμη και τὰ χαμηλότερα τμήματα της νέας μικροαστικής τάξης βρίσκονται στην πλευρά της διανοητικής εργασίας σε σχέση με τήν τοποθέτησή τους έναντι της εργατικής τάξης. Ο Γκράμσι έδειξε με συγκεκριμένο τρόπο ότι όλοι οι δημόσιοι υπάλληλοι, όλοι οι κρατικοί λειτουργοί, από τήν κορυφή μέχρι τὰ νύχια, πρέπει να θεωρηθούν ως διανοούμενοι με τή γενική έννοια. Έχω ξετάσει άλλα χαρακτηριστικά, ειδικότερα τόν γραφειοκρατισμό της εργασίας στην οργάνωση της εργασιακής διαδικασίας τών μη παραγωγικών εργατών, για να δείξω τή σημασία της διανομής της εξουσίας. Είναι αυτά τὰ στοιχεία, τó πολιτικό και ιδεολογικό, που καθορίζουν τήν ταξική θέση της νέας μικροαστικής τάξης. Η νέα μικροαστική τάξη έσωτερικεύει τόν κοινωνικό καταμερισμό της εργασίας που επιβάλλεται από τήν αστική τάξη στό σύνολο της κοινωνίας. Κάθε βαθμίδα της νέας μικροαστικής τάξης άσκει συγκεκριμένη εξουσία και έχει ιδεολογική κυριαρχία επί της εργατικής τάξης, κυριαρχία που προσλαμβάνει ειδικά χαρακτηριστικά στόν καταμερισμό εργασίας μέσα στό έργοστάσιο, επειδή οι εργάτες δεν άσκουν εξουσία ή δεν έχουν ιδεολογική κυριαρχία οποιασδήποτε μορφής επί άλλων εργατών, π.χ., επί τών άνειδίκευτων εργατών, που να έχει έστω και σε χοντρές γραμμές τὰ ίδια χαρακτηριστικά με εκείνη που άσκειται από τίσ διάφορες βαθμίδες της νέας μικροαστικής τάξης επί της εργατικής τάξης.

Αυτό σημαίνει ότι μπορούμε να μιλάμε για ειδικά ιδεολογικά στοιχεία της εργατικής τάξης άκόμα και όταν αυτή ή εργατική τάξη δεν έχει επαναστατική ιδεολογία και κυριαρχείται από τήν αστική ιδεολογία. Η εργατική τάξη πάντα υπάρχει στην ταξική πάλη μέσα από συγκεκριμένες πρακτικές άκόμα και όταν δεν υπάρχει επαναστατική οργάνωση. Υπάρχει πάντα μία ιδεολογία που κάνει διαφορετική τήν εργατική από τήν αστική τάξη. Οι ΗΠΑ, π.χ. είναι ένα κλασικό παράδειγμα χώρας με μία εργατική τάξη χωρίς επαναστατική ιδεολογία και χωρίς αυτόνομο επαναστατικό κόμμα, ή μαζικό κόμμα. Άλλά αυτό δεν σημαίνει ότι ή εργατική τάξη υπάρχει μόνο στό οικονομικό επίπεδο. Η εργατική τάξη έχει έναν αυτόνομο λόγο, ή τουλάχιστον στοιχεία ενός αυτόνομου λόγου, που ό

Η νέα μικροαστική τάξη άσκει συγκεκριμένη εξουσία και έχει ιδεολογική κυριαρχία επί της εργατικής τάξης.

Λένιν άποκαλοϋσε «ταξικό ένστικτο» που άναδεικνύεται μέσα από τó περιβλήμα που είναι ή κυριαρχία της άστικής ιδεολογίας.

Η αυτόνομη πολιτική οργάνωση και ή επαναστατική ιδεολογία της εργατικής τάξης έχουν να κάνουν με τήν ταξική τοποθέτηση στη συγκυρία. Σχετίζονται με τó φτιάξιμο της εργατικής τάξης ως «δύναμης κοινωνικής» που καθορίζει τήν πιθανότητα να επιχειρήσει ή εργατική τάξη τή μετάβαση στό σοσιαλισμό, δηλαδή να κάνει τήν κοινωνική επανάσταση. Έτσι τó πρόβλημα εμφανίζεται με τήν μορφή του πώς θα έντοπισθούν τó πολιτικό και ιδεολογικό στοιχείο στό δομικό προσδιορισμό μιας τάξης, άκόμα και αν αυτά τὰ στοιχεία δεν είναι εκείνα που παραδοσιακά έθεωρούντο ως συνιστώσα τήν «τάξη δι' έαυτήν». Έχω προσπαθήσει να δείξω ποιά είναι αυτά τὰ πολιτικά και ιδεολογικά στοιχεία στη συγκεκριμένη άνάλυση της νέας μικροαστικής τάξης, και ότι πηγάζουν από τὰ ειδικά χαρακτηριστικά αυτής της τάξης, όχι μόνο σε σχέση με τή διάκριση άνάμεσα σε παραγωγική και μη παραγωγική εργασία, άλλά και σε σχέση με τή θέση της στό συνολικό κοινωνικό καταμερισμό της εργασίας.

Άφήνοντας κατά μέρος τó πρόβλημα που αφορά τούς τεχνικούς στόν Μάρξ, προσπάθησα να δείξω συγκεκριμένα τί σημαίνει να λέμε ότι ό όρισμός τών κοινωνικών τάξεων δεν μπορεί να περιορισθεί μόνο στην οικονομική σφαίρα και ότι πρέπει να λάβουμε υπόψη τήν πολιτική και τήν ιδεολογία. Αυτή είναι μία βασική θέση που προτάθηκε στην *Πολιτική Έξουσία και Κοινωνικές Τάξεις*. Θέλω, λοιπόν, να δείξω γιατί χρειαζόμουν αυτά τὰ πολιτικά και ιδεολογικά στοιχεία. Τά χειαζόμουν γιατί άκόμη και αν τó κριτήριο της παραγωγικής και μη παραγωγικής εργασίας είναι ικανό για να άποκλεισθούν οι μη παραγωγικοί εργαζόμενοι από τήν εργατική τάξη, δεν άρκει γιατί είναι ένα άρνητικό κριτήριο. Μας λέει τί δεν είναι: δεν είναι τμήμα της αστικής τάξης γιατί δεν έχουν είτε τή νομική είτε τήν οικονομική ιδιοκτησία τών μέσων παραγωγής. Μετά, δεν είναι τμήμα της εργατικής τάξης. Άλλ' αυτό τó οικονομικό κριτήριο από μόνο του δεν άρκει να μās όρίσει σε ποιά τάξη ανήκουν. Σ' αυτό τó πλαίσιο γίνεται τó πολιτικό και τó ιδεολογικό κριτήριο σημαντικό. Θέλω να δηλώσω με συντομία τί έννοώ με αυτά και να δείξω γιατί αυτή ή θέση δεν έχει καμιά σχέση με τή διάρκηση άνάμεσα σε «τάξη καθαυτή» και «τάξη δι' έαυτή».

Συμφωνώ με τόν Άλαν Χάντ ότι τó οικονομικό (οί σχέσεις παραγωγής και εκμετάλλευσης) δεν άρκει για τόν θετικό όρισμό του ταξικού προσδιορισμού στην περίπτωση τών μη παραγωγικών μισθωτών και ότι πρέπει πάντα να λαμβάνουμε υπόψη τὰ πολιτικά και ιδεολογικά στοιχεία της κοινωνικής κατανομής της εργασίας. Για να τó κάνω αυτό έκανα τή διαίρεση μεταξύ «δομικού ταξικού προσδιορισμού» που άφορά τὰ οικονομικά, ιδεολογικά και πολιτικά στοιχεία και στόν όποιο τó οικονομικό στοιχείο έχει πάντα τόν καθοριστικό ρόλο και τήν «ταξική τοποθέτηση» σε μία συγκεκριμένη συγκυρία της ταξικής πάλης. Τά πολιτικά και ιδεολογικά στοιχεία δεν άφορούν μόνο τήν ταξική τοποθέτηση σε μία συγκεκριμένη συγκυρία.

Νεοφιλελεύθερες γοητείες στήν ΕΣΣΔ

του Jean-Marie
Chaunier

«Αν και δεύτερη παγκόσμια δύναμη ή ΕΣΣΔ, αντιμετωπίζει ώστόσο πολλαπλές ύστερήσεις που καθιστούν άφορητη την καθημερινή ζωή. Μερικοί σοβιετικοί μεταρρυθμιστές, που προσδοκούν την κοινωνία της άφθονίας, εξιδανικεύουν τον καπιταλισμό. Έτσι η Μόσχα διαθέτει πλέον τους υπερφιλελεύθερους της που εμφανίζονται πεπεισμένοι για την αποτελεσματικότητα της οικονομίας της αγοράς και την διεκδικούν χωρίς περιστροφές. Ο Μ. Γκορμπατσώφ δεν συμερίζεται την άποψή τους. Αλλά χρησιμοποιεί αυτή την ομάδα των νεοφιλελευθέρων για να ξεφορτωθεί τους «συντηρητικούς» του κόμματος. Και φαίνεται ότι δεν λογαριάζει κόπους προκειμένου να προωθήσει το γενικό του σχέδιο για τη μεταρρύθμιση της κομμουνιστικής κοινωνίας.

Για τους σκοπούς και τα μέσα της περεστρόικα οι ιδέες ξεπετιούνται από παντού με μία ιλιγγιώδη ταχύτητα. Το χάος βέβαια είναι δημιουργικό και ζωογόνο αλλά μερικές φορές δίνει την εντύπωση μιάς κουραστικής κακοφωνίας.

Αν υπάρχει ένα σχέδιο που κερδίζει σε συνοχή και επιρροή στην ΕΣΣΔ ανάμεσα στις διανοούμενους και τους υπεύθυνους των μεταρρυθμιστών αυτό είναι το σχέδιο των φιλελευθέρων.

Ποιοί είναι; Κατ' αρχή στενοί συνεργάτες του Γκορμπατσώφ, όπως ο οικονομολόγος Λεονίντ Αβαλικίν που διαδέχθηκε τον συνάδελφό του Άμπέλ Άγκανμπεκιάν στο ρόλο του υπ' αριθ. ένα εμπνευστή των μεταρρυθμίσεων πολιτικοί ηγέτες, όπως ο Γαβριήλ Ποπόφ, ένας από τους εμπνευστές της «ριζοσπαστικής» ομάδας στο Συνέδριο: ο επίσης οικονομολόγος (και μυθιστοριογράφος) Νικολάι Σμελιώφ που δημοσίευσε πρόσφατα στις εκδόσεις Νόβοστι ένα χωρίς προηγούμενο κατηγορητήριο έναντι του σοβιετικού συστήματος (χωρίς να χαρίζεται ούτε στον Μάρξ ούτε στον Λένιν), όπως επίσης και μία έκθεση, ή πιο καθαρή ως σήμερα, του φιλελεύθερου σχεδίου.¹ Σέ τί συνίσταται αυτή, ή «πέραν του γκορμπατσωφισμού» προοπτική;

Η «οικονομία της σοσιαλιστικής αγοράς», αντικειμενικός στόχος της περεστρόικα από τον Ιούνιο του 1987, που συνίσταται σε μία συνάρθρωση του μακροοικονομικού σχεδιασμού και των εμπορευματικών μηχανισμών, ορίζεται κυρίως με βάση τα εμπορευματικά του χαρακτηριστικά και λιγότερο με βάση την προοπτική του σοσιαλισμού και της «σχεδιοποίησης». Οι πιο συνεπείς νεοφιλελεύθεροι, μιλούν νέα σκέτα για «οικονομία της αγοράς». Ο Νικολάι Σμελιώφ τονίζει: «δέν πρόκειται πιά για τη χρησιμοποίηση των εμπορευματικών νομισματικών σχέσεων σε ένα σύστημα σχεδιοποιημένο, αλλά, αντίθετα, πρόκειται για τη χρησιμοποίηση των μεθόδων σχεδιοποίησης μέσα σε μία οικονομία της αγοράς και με βάση την οικονομία της αγοράς».

Η «ριζοσπαστική» μεταρρύθμιση του 1987 πρόβλεπε τη φιλελευθεροποίηση της οικονομίας του κράτους αναπτύσσοντας ταυτόχρονα στις υπηρεσίες και την αγροτική οικονομία έναν τομέα συνεταιριστικό και ιδιωτικό. Το αποτέλεσμα θα ήταν ένας «πλουραλισμός μορφών ιδιοκτησίας», αντί για το κρατικό μονοπώλιο ιδιοκτησίας. Οι συνεταιρισμοί, οι μακροχρόνιες μισθώσεις γαιών και επιχειρήσεων, οι μετοχικές εταιρείες, οι μεικτές επιχειρήσεις που δημιουργούνται με ξένο κεφάλαιο, βαίνουν προς την ίδια κατεύθυνση. Ο νεοφιλελευθερισμός όμως έννοει να πάει ακόμη πιο πέρα. Όχι μόνο να αποκολεκτιβοποιηθεί ή εκμετάλλευση της γης (πράγμα που ακυρώνει την σταλινική επιλογή της κολεκτιβοποίησης του 1928) αλλά και να αποεθνικοποιηθεί ή ιδιοκτησία (πράγμα που ακυρώνει το διάταγμα του 1917 για την κατάργηση της ατομικής ιδιοκτησίας και επαναφέρει τα πράγματα στις λύσεις της τσαρικής κυβέρνησης του Στολύπιν, το 1906). Πρόκειται επίσης για την αποκρατικοποίηση της βιομηχανίας.

Κατά τον Σμελιώφ «στά τέλη της επόμενης δεκαετίας θα φθάσουμε πιθανότατα στην ΕΣΣΔ σε μία κατάσταση όπου το κράτος δέν θα ελέγχει παραπάνω από το 15% της οικονομίας μας ενώ σήμερα ελέγχει το 90%, και το υπόλοιπο θα αφεθεί στο ελεύθερο παιχνίδι των κανόνων της αγοράς, της οποίας ή δραστηριότητα δέν θα είναι δυνατό να επηρεασθεί παρά μόνο από την φορολογική πολιτική και τά επιτόκια». Και ευνοεί ιδιαίτερα τη μετατροπή των κρατικών επιχειρήσεων σε ιδιωτικές μετοχικές επιχειρήσεις.

«Ένα φάρμακο έναντι της τεμπελιάς

Γιατί αυτή ή νέα αναζωπύρωση του ζητήματος των σχέσεων ιδιοκτησίας; Για πολλούς μεταρρυθμιστές ή δημοκρατία, ακόμη και ή πολιτική δημοκρατία, είναι αδιανόητη χωρίς τη δημιουργία τάξεων ιδιοκτητών που θα έσπαζαν τό μονο-

1. Nikolai Chmeliov, Vladimir Popov *Au tournant*, — La perestroïka économique, εκδ. ADN, Μόσχα 1989.

2. Οπ. π.

3. Δήλωση στην εφημερίδα *Echos*, Παρίσι, 8.7.89.

πώλιο του «όλοκληρωτικού κράτους». Οί τάξεις ιδιοκτητών είναι, προϋπόθεση για την ανγέννηση μιᾶς «κοινωνίας πολιτῶν». Χωρίς αὐτές θά είναι ἀδύνατο νά σταθεροποιηθεῖ ὁ Κοινοβουλευτισμός πού προέκυψε μέ τό Κογκρέσο τοῦ 1989 οὔτε, ἐξάλλου, νά ἀποφευχθεῖ ἡ κοινωνική ἀναταραχή πού σιγοβράζει. «*Ἄν ὁ ἄνθρωπος κατέκτησε τό δικαίωμα νά δρᾷ πολιτικά, λέει ὁ οἰκονομολόγος Ποπῶφ, ἔχει ἀνάγκη ἐπίσης νά ὑπερασπίζεται συμφέροντα. Καί ποιά συμφέροντα μπορεί νά ἔχει ἂν δέν διαθέτει οὔτε γῆ, οὔτε ἐργοστάσια οὔτε καταστήματα; Ἐνα μόνο συμφέρο θά ἔχει: νά καταστρέφει καί ν' ἀρπάξει*». ⁴

Ἡ δημιουργία μιᾶς πραγματικῆς ἀγορᾶς ἐργασίας ὀφείλει νά καταργήσει τήν ἰσοπέδωση τῶν μισθῶν καί τή σταθεροποίηση τῆς ἀπασχόλησης γιατί θεωροῦνται ὡς αἰτίες τῆς γενικῆς ἀπάθειας καί τῆς ἔλλειψης κινήτρων. Ἐκατομῦρια θέσεων ἐργασίας παραμένουν ἀνεργές ἐνῶ ἡ ὑποαπασχόληση ἀγγίζει τό 2,5% μέχρι 3% τοῦ ἐργατικοῦ δυναμικοῦ (ἰδίως μεταξύ γυναικῶν σέ περιοχές δημοκρατικῆς ἀνάπτυξης), ἐνῶ παράλληλα 25% τοῦ προσωπικοῦ εἶναι ὑπεράριθμο στίς βιομηχανικές ἐπιχειρήσεις. ⁵ Ἐπίσημα λέγεται ὅτι πρέπει μέχρι τό 2000 νά «ἀπελευθερωθῶν» 10 ἕως 12 ἑκατομῦρια ἐργαζόμενοι. Γιά τοῦς φιλελεύθερους, ἐπιβάλλεται ἡ ὀργανωμένη ἀνεργία ὄχι μόνο γιά νά ὑπάρξουν ἀναδιαρθρώσεις τῆς ἀπασχόλησης ἀλλά γιατί «ὁ κίνδυνος νά χάσει κανεῖς τή δουλειά του εἶναι μιᾶ θαυμασία θεραπεία ἐναντίον τῆς τεμπελιάς, τοῦ ἀλκοολισμοῦ καί τῆς ἀνευθυνότητος». ⁶ Πρέπει, λοιπόν, νά ξεμπερδεύουμε μέ τήν παρασιτική ἐγγύηση τῆς ἀπασχόλησης. ⁷ Ἀκόμη καί ἡ κοινωνική ἀσφάλιση πρέπει νά ὑπαχθεῖ στοῦς νόμους τῆς ἀγορᾶς καί «*ἡ δωρεάν κατοικία νά ἀποβεῖ ἐξαίρεση τοῦ κανόνα καί ὄχι ὁ κανόνας*». ⁸

Ἡ μεταρρύθμιση τῶν τιμῶν, πού προβλέπεται κατ' ἀρχήν γιά τό 1990 ἀναβλήθηκε γιά τό 1992, βλέπε τό 1995 γιατί «ἡ ἀγορά εἶναι ἄδεια» (κίνδυνος πληθωρισμοῦ) καί γιατί ὑπάρχει φόβος βίαιων λαϊκῶν ἀντιδράσεων στήν ἄνοδο τῶν τιμῶν.

Ἡ ἀνακάλυψη ἐξάλλου μιᾶς τεράστιας χρηματικῆς τρύπας στά ταμεία τοῦ κράτους ἀποκαλύπτει ἔλλειψη τῶν κατάλληλων μέσων νά ἀντισταθμισθοῦν οἱ ἀπώλειες εἰσοδήματος τῶν κατώτερων τάξεων πού θά προκληθοῦν ἀπό τήν ἄνοδο τῶν τιμῶν. Γι' αὐτό καί οἱ φιλελεύθεροι προβλέπουν ὡς ἀναγκαῖα μιᾶ νέα μεταρρύθμιση: γιά νά διευκολυνθεῖ ἡ αὐτοχρηματοδότηση τῶν ἐπιχειρήσεων. Κι ἐδῶ ἐντοπίζεται ἡ πιό ἀμφισβητήσιμη πλευρά τῶν μεταρρυθμίσεων. Τό Ἐθνικό Συμβούλιο τῶν ἀεργιακῶν ἐπιτροπῶν π.χ. διεκδικεῖ τό πάγωμα τῶν τιμῶν.

Ἡ οἰκονομική φιλελευθεροποίηση στήν ΕΕΣΔ ὑπόκειται πλήρως στίς τάσεις ἐνσωμάτωσης στήν παγκόσμια ἀγορά. Μιά μικρή ραγμά ἦταν οἱ ἐπιχειρήσεις μέ μεικτά κεφάλαια — στή χαρτιά ἤδη ἑπτακόσιες. ⁹ Οἱ ἀρχές, γιά τοῦς πιθανοῦς ξένους ἐπενδυτές προπαγανδίζουν τέτοιες ἐλεύθερες περιοχές στίς Βαλτικές χώρες, στό Καλίνιγκραντ (πρῶην ἀνατολική Πρωσία), στήν Ἄρμενία (ἐκκλήση πρὸς τά κεφάλαια τῆς διασπορᾶς) καί στά νότια τῆς Ἄπω Ἀνατολῆς (κοντά στήν Ἰαπωνία). Σέ πολλά συμπόσια, τό

καλοκαίρι τοῦ 1989, ἀνάμεσα σέ δυτικούς ἐπιχειρηματίες καί Σοβιετικούς, στίς Βρυξέλλες, στό Παρίσι καί τίς ΗΠΑ, προέβαλαν τό ἐνδιαφέρον πού θά εἶχαν τέτοια σχέδια γιά τή Δύση. «*Τά πάντα μοιάζουν ἐπιτρεπτά*» λέει ὁ διεθνούς ἐπιπέδου δικηγόρος Σάμουελ Πίσαρ, συγγραφέας τῶν «*Ὀπλων τῆς εἰρήνης*», ¹⁰ ὅπου ὑπογραμμίζει, μεταξύ ἄλλων, τή σημασία τοῦ πνευματικοῦ δυναμικοῦ τῆς ΕΕΣΔ, τό φθινό ἐργατικό δυναμικό πού «*ἐπιπλέον δέν ἀπεργεῖ*» (sic). Ἀκούγονται ὡστόσο καί ἐπιφυλάξεις ὡς πρὸς τίς ἐγγυήσεις πού προσφέρει ἡ Μόσχα καί ὡς πρὸς πολιτική σταθερότητα τῆς ΕΕΣΔ.

Ὅμως οἱ ἀπαιτήσεις τῶν δυτικῶν ἐπιχειρηματιῶν συναντοῦν τίς ἀντίστοιχες τῶν Σοβιετικῶν φιλελευθέρων: ἐγγυήσεις γιά τόν ἐπαναπατρισμό τῶν κερδῶν, πρόσβαση στήν ἐσωτερική ἀγορά (ὁ διεθνῆς ἀνταγωνισμός θά ἔδινε μεγάλη ὄθηση στά σοβιετικά ἐργοστάσια), ἐπέμβαση τῶν ξένων ἐπενδυτῶν στήν ἐπιλογή τῶν διευθυντῶν, ὀργάνωση ἐργασίας, κατάρτιση τῶν στελεχῶν.

Ἡ μεταρρυθμιότητα τοῦ ρουβλίου εἶναι ἓνα κομβικό ζήτημα. Μελετοῦνται οἱ ἀναγκαῖες φάσεις. Σύμφωνα μέ τίς ἔρευνες τοῦ Γεωνομικοῦ Ἰνστιτούτου (ΗΠΑ) καί τοῦ Ἰνστιτούτου τῶν ΗΠΑ καί Καναδᾶ θά ἔπρεπε καταρχήν νά καταστῆ ἡ ἀγορά συναλλαγμάτων ἀπολύτως ἐλεύθερη σέ ὀρισμένες κοινωνικές ὁμάδες (ὅπως οἱ γεωργοί, πού ἤδη ἐπιτρέπεται νά πουλοῦν σέ δολάρια τά πλεόνασμά τους). Ἀλλά ἡ πλήρης μεταρρυθμιότητα τοῦ ρουβλίου θά ἀπαιτοῦσε μιᾶ ριζική κοινωνική ἐπανάσταση. Ὁ κράτος θά ἔπρεπε νά σταματήσει νά παίξει τό πρῶτο βιολί στή διαμόρφωση τῶν τιμῶν καί τῆ σχεδιοποίηση, θά ἔπρεπε νά πουλήσει τόν ἐξοπλισμό του, τᾶ κτίριά του, τᾶ χωράφια του. ¹² Γιά νά ἐπιτευχθεῖ ἡ ἐξέλιξη οἱ φιλελεύθεροι οἰκονομολόγοι προτείνουν τήν εἰσαγωγή μιᾶς νέας νομισματικῆς μονάδας, παράλληλης μέ τό ρούβλι, πού θά τῶ ἀντικαταστοῦσε προοδευτικά.

Αὐτή ἡ πραγματική στροφή πρὸς τόν καπιταλισμό τῶν σοβιετικῶν φιλελευθέρων εἶναι σέ θέση νά καταπλήξει πολλοῦς δυτικούς πού ἀναρωτοῦνται ἂν ὁ Γκορμπατσῶφ εἶναι εἰλικρινῆς καί ἂν οἱ ἀλλαγές στήν ΕΕΣΔ εἶναι πραγματικές. Ἀλλά ὑστερα ἀπό μιᾶ φάση δισταγμῶν καί ἐπιφυλάξεων ¹³ ἐπιχειρηματίες καί πολιτικοί ὑπεύθυνοι τοῦ καπιταλιστικοῦ κόσμου συνειδητοποίησαν τήν ἱστορική σημασία τῶν ἀνατροπῶν πού συντελοῦνται στήν Ἀνατολή.

Ἡ τριμερῆς ἐπιτροπή καλεῖ γιά μιᾶ «*κοινή στρατηγική*», καί μιᾶ «*ὑπό δρους βοήθεια*» στόν Μ. Γκορμπατσῶφ. ¹⁴ «*Ἐπιζητοῦμε*, δηλώνει ὁ Μπούς, *τήν ἐνσωμάτωση τῆς ΕΕΣΔ στήν κοινότητα τῶν Ἐθνῶν*», στό βαθμό πού σέβεται τόν πλουραλισμό καί τά κυριαρχικά δικαιώματα τῶν ἄλλων. ¹⁵

Ἀφήνοντας στήν ἄκρη τίς ρητορείες ὁ καθένας καταλαβαίνει ὅτι ἡ ἐνλόγω «κοινότητα» εἶναι κυρίως ἐκεῖνη τῆς ἐλευθερίας τῆς ἀγορᾶς, ἀπό τήν ὅποια ἡ ΕΕΣΔ ἀποκλείσθηκε τό 1917. Καί ἡ παγκόσμια ἀγορά, στό τέλος τοῦ αἰῶνα, δέν εἶναι τό ὀτιδήποτε: πρόκειται γιά τήν ἀγορά κεφαλαίων, τεχνολογίας, ἐπικοινωνιῶν, ὅπου κυριαρχοῦν οἱ λογικές τῆς καπιταλιστικῆς ἐμπορευματοποίησης. Καί γιά νά διασκεδασθεῖ

4. Δήλωση στή βελγική τηλεόραση (RTBF) 3.7.89.
5. Nikolai Chmeliov-Vl. Popov, *ὁπ.π.*
6. N. Chmeliov, *Novy Mir*, αρ. 6, 1987.
7. Ἡ μεταρρύθμιση ἀπελευθέρωσε περίπου 3 ἐκ. ἄτομα (Moskovskie Novosti), 3.9.89.
8. Tatiana Koriaguina, *Νέα τῆς Μόσχας*, τεύχ. 27, 1989.
9. *Νέα τῆς Μόσχας*, 23 Ἰουλίου 1989.
10. Samuel Pissar, *Les Armes de la Paix*, Denoël, Παρίσι 1971.
11. «Europe et Restructuration», συνέδριο ὀργανωμένο ἀπό τήν *Exa International*, Βρυξέλλες, 29 Ἰουλίου 1989.
12. *Literaturnaia Gazeta*, 23.8.89.
13. Mari Lavigne et B. Gassen, *Mode Diplomatique*, Σεπτ. 1989.
14. Βαλερύ Ζισκάρ Ντ'Ἐσταίν, Χένρυ Κίσινγκερ, Γιασουχίρο Νακασόνε, *East-West Relations, Report to the Trilateral Commission No. 36*.
15. Λόγος 12.5.89.

κάθε αὐταπατη «σοσιαλιστικῆς αὐτοδιαχειρίσης» ἢ συνεταιριστικῆς, τὰ σχέδια βοήθειας τοῦ Διεθνoῦς Νομισματικοῦ Ταμείου καὶ τῶν ΗΠΑ στὴν Πολωνία ἐνισχύουν τὴν ιδιωτικοποίηση ὡστε νὰ εὐνοηθοῦν οἱ ξένες ἐπενδύσεις. Ὁ Λέχ Βαλέσα, πού στοὺς φιλελεύθερους κύκλους τῆς Μόσχας θεωρεῖται πρόδρομος, πάει πρὸς τὴν ἴδια κατεύθυνση: «Πρέπει νὰ ξαναπάρουμε ἀπ' αὐτὸ τὸ κράτος τὸ 80% ἀπ' ὅσα ἔχει, χωράφια, ἐργοστάσια, σπίτια... Τὸ ξένο κεφάλαιο θὰ εἶναι γιὰ ἓνα διάστημα διαχειριστὴς αὐτοῦ τοῦ κεφαλαίου καὶ θὰ ἀποκομίζει κέρδη μέχρις ὅτου οἱ Πολωνοὶ θὰ ἔχουν γίνεи ἀρκετὰ πλούσιοι γιὰ νὰ τὸ ἐξαγοράσουν. Πρέπει νὰ δημιουργηθοῦν στὴν Πολωνία θυγατρικὲς ξένων τραπεζῶν πού δὲν θὰ βρίσκονται ἐδῶ μόνο γιὰ νὰ δανεῖζουν χρήματα ἀλλὰ γιὰ νὰ ἀγοράσουν π.χ. τὰ κρατικὰ κτήματα ἢ ἐργοστάσια. Ἐδῶ, στὸ Γκντάνσκ, ἔχω ἓναν κατάλογο δώδεκα περίπου ἐπιχειρήσεων πού, ὅπως τὰ ναυπηγεῖα Λένιν, μποροῦν νὰ ἀγορασθοῦν». Τὸ ξένο κεφάλαιο θὰ μποροῦσε νὰ γίνεи πλειοψηφικὸ στὰ 80% τῶν πολωνικῶν ἐπιχειρήσεων.¹⁶

Ἡ ἐπιτυχία τῶν φιλελεύθερων ἰδεῶν στοὺς κύκλους τῆς σοβιετικῆς διανοῆσης δίνει τὸ μέτρο τῆς ἀποτυχίας τοῦ κρατισμοῦ. «Τὸ σχέδιο ἐγκαταλείπει τὴν οἰκονομία, λέει ὁ Γκλέπ Παβλόφσκι, ὅπως ὁ Ναπολέων ἐγκατέλειπε τὶς στρατιῆς του στὸ Βατερλό». ¹⁷ Πρέπει ἐπίσης νὰ λογαριάσει κανεῖς ἓνα κλίμα ἰδεολογικὸ σὲ πλήρη ἐξέλιξη. Ὁ ἀντισταλινισμὸς τῶν ἐτῶν 1987-88 μοιάζει ἤδη ἀπαρχαιωμένους στὴ Μόσχα. Οἱ συγγραφεῖς πού σήμερα δίνουν τὸν τόνο στὶς ἀναζητήσεις γιὰ τὴν σοβιετικὴ ἐμπειρία εἶναι οἱ σθεναροὶ ἀντίπαλοι τοῦ κομμουνισμοῦ καὶ τοῦ Ὀκτώβρη τοῦ 1917, πού θεωροῦνται ὡς ἡ πηγή τῶν δεινῶν στὸν εἰκοστὸ αἰῶνα τῆς Ρωσίας καὶ τοῦ κόσμου· ὁ Βασίλι Γκρόσμαν, Ἀλεξάντρ Ζηνόβιεφ, καὶ κυρίως ὁ Ἀλεξάντρ Σολτζενίτσιν πού ἐπιστροφή του θὰ μποροῦσε νὰ δώσει τὸ σῆμα γιὰ μιὰ γενικὴ ἀνατροπὴ.¹⁸

Πολλοὶ σημαίνοντες προσκεκλημένοι στὴ νέα μοσοβίτικη πνευματικὴ σκηνή, πρόδρομοι (καὶ κυρίως Ἀμερικανοὶ) τοῦ νεοφιλελευθερισμοῦ καὶ τοῦ «ἀντιολοκληρωτισμοῦ», ἔνωσαν ἔντονη ἐκπληξη —στὴ διάρκεια πρόσφατων συνεδρίων— ὅταν οἱ «βλάσφημες» ἀπόψεις πού ἐξέθεσαν γιὰ τὸν Λένιν ἢ τὸν κομμουνισμὸ δὲν προκάλεσαν στὸ σοβιετικὸ ἀκροατήριο οὔτε ἐκπληξη οὔτε σοβαρὴ ἀμφισβήτηση. Οἱ σοβιετικοὶ ἀηδιασμένοι ἀπὸ δεκαετίες ὀλοκληρῆς ἀπὸ μιὰ πρωτόγονη ἰδεολογία, δὲν ἔχουν τὴ δυνατότητα ἐπιλογῆς¹⁹ παρὰ ἀνάμεσα στὶς δικές τους πνευματικὲς παραδόσεις καὶ τοὺς ἀπολογητὲς τοῦ φιλελευθερισμοῦ στὴ Δύση.²⁰

Τὰ «μοντέλα» τῆς Ἰαπωνίας, τῆς Ν. Κορέας καὶ ἄλλων νεοεκβιομηχανισμένων χωρῶν ἀσκοῦν πραγματικὴ γοητεία. Τὸ δοκιμαστικὸ τεῦχος τῆς ἐφημερίδας τῶν συνεταιρισμῶν *Kommersant* ἀριθμεῖ τίς χώρες πού πέτυχαν ἐνῶ

ἡ ΕΣΣΔ κατέρρευε: ΗΠΑ, Ἀργεντινὴ, Δυτ. Γερμανία πού ἀστικοποιήθηκε μέσα ἀπὸ τὰ ἐρείπια μὲ θαυμαστὸ τρόπο, Ἰαπωνία, Ἰταλία, Ν.Α. Ἀσία, ἀραβικὰ Ἐμιράτα, κι ὕστερα Κίνα, Βραζιλία, Χιλή καὶ τελικὰ ἀκόμη καὶ ἡ Τουρκία». Ὅσο γιὰ τὴν Ἰαπωνία ἀνοῖξε δρόμους γιὰ νέους πειραματισμοὺς «μέσα σὲ συνθήκες ἐπιβίωσης ἐξαιρετικὰ βάρυνες καὶ ἀνταγωνιστικῆς.²¹

Δόξα τῷ Θεῷ, ἡ ἐπανάσταση δὲν πέτυχε

Αὐτὴ ἡ νέα θεώρηση τοῦ κόσμου συνεπάγεται βέβαια τὴν ἐγκατάλειψη τῆς παλιᾶς «ταξικῆς» διχοτομίας πάνω στὴν ὁποία τὸ ἐπαναστατικὸ κράτος θεμελιώσε τὴν ὑπαρξή του: Γιὰ τὸν ριζοσπάστη-μεταρρυθμιστὴ Γιούρι Ἀφανάσιεφ τὸ δίλημμα «μεταξὺ καπιταλισμοῦ καὶ σοσιαλισμοῦ» δὲν προέχει.²² Τὸ δελτίο προπαγάνδας τοῦ Κόμματος ἐξηγεῖ γιὰτί πρέπει, ἐπίσης, νὰ ἐγκαταλειφθεῖ ἡ ἰδέα τῆς «παγκόσμιας ἐπανάστασης». ²³ Πρέπει ἐπίσης νὰ ἀναθεωρηθεῖ ἡ ἀνάλυση τῶν σχέσεων Βορρᾶ-Νότου. Γιὰ τὸν Βικτώρ Σιένις τὸ χάσμα μεταξὺ πλουσίων καὶ φτωχῶν δὲν μπορεῖ πιά νὰ ἐξηγηθεῖ μὲ τίς ἐννοίες τῆς ἀποικιοκρατίας, τῆς ἐκμετάλλευσης ἢ τῆν κακοπιστία τῶν χρηματιστικῶν θεσμῶν.²⁴

Ἡ δυτικὴ βοήθεια στὴν ΕΣΣΔ, διαβάζουμε στὴν ἐπιθεώρηση τῆς Ἐπιτροπῆς Εἰρήνης, «ὀφείλει νὰ ὑπηρετεῖ στὴν ΕΣΣΔ τὴ στρατηγικὴ καὶ τὴν τακτικὴ τῆς ἀποεθνικοποίησης». Καὶ προσθέτει: «Παλιὰ ἡ Ρωσία προετοιμαζε τὴν παγκόσμια ἐπανάσταση γιὰ νὰ μπορέσει νὰ οἰκοδομήσει τὸν σοσιαλισμὸ μὲ τὴ βοήθεια τοῦ προλεταριάτου τῶν ἀναπτυγμένων χωρῶν. Αὐτὴ ἡ ἐπανάσταση δὲν πέτυχε. Δόξα τῷ Θεῷ. Τώρα ἡ ΕΣΣΔ ἔχει ἀνάγκη τὴν παγκόσμια βοήθεια γιὰ νὰ ἐπιστρέψει μέσα στὴν ἱστορία καὶ τὴν παγκόσμια οἰκονομία». ²⁵

Γιὰ ὅσους πίστεψαν στὴ λυτρωτικὴ χάρη τοῦ φιλελευθερισμοῦ φαίνεται ὅτι ἡ ἔλευση τῆς ἀγορᾶς πάει μαζί μὲ τὴν ἔλευση τῆς δημοκρατίας καὶ τοῦ κράτους δικαίου. Γι' αὐτοὺς μόνο οἱ «συντηρητικοὶ σταλινικοὶ» θὰ μποροῦσαν νὰ παρεμποδίσουν αὐτὴ τὴν πορεία πρὸς τὴν ἐλευθερία.

Ἀλλὰ μιὰ ἀπλὴ ἐξέταση τοῦ συσχετισμοῦ δυνάμεων μεταξὺ σοβιετικῆς οἰκονομίας καὶ τῶν μελλοντικῶν προμηθευτῶν κεφαλαίων καὶ τεχνολογίας ἀρκεῖ νὰ δείξει ὅτι ἡ ἐναρμόνισή τους θὰ εἶναι ἐπώδυνη. Καὶ μόνο ὁ κατάλογος τῶν λαϊκῶν ἀντιστάσεων στὶς μεταρρυθμίσεις (κι ὄχι μόνο γραφειοκρατικῶν) πείθει ὅτι οἱ «ρώσικες μάζες» ἢ οἱ κεντροασιατικὲς δὲν θὰ γονατίσουν μὲ τὴ θέλησή τους στὴν νέα ἐργασιακὴ πειθαρχία.

Μήπως αὐτὸ εἶναι πού σκέφτονται οἱ προπαγανδιστὲς τῶν μεταρρυθμιστῶν πού βεβαιώνουν ὅτι μιὰ «αὐταρχικὴ μεταβατικὴ περίοδος εἶναι ἀναπόφευκτη γιὰ τὸ πέρασμα ἀπὸ τὸν «ὀλοκληρωτισμὸ στὴ δημοκρατία»; ²⁶ Οἱ κεκτημένες ἤδη ἐλευθερίες στὴν ἐποχὴ τῆς περεστρόικα τίθενται σὲ ἀμφισβήτηση, ἀκόμα καὶ μέσα στὸ στρατόπεδο τῶν μεταρρυθμιστῶν, στὸ ὄνομα μιᾶς πολιτικῆς πυχμῆς, ἀπαραίτητης γιὰ τὸν ἐκσυγχρονισμὸ.

16. Δήλωση στὴν *Echos de la Bourse*, Βρυξ., 5.9.89.
17. *Kommersant*, No. O, Μόσχα, Αὐγ. 1989.

18. Βλ. «Ἡ Σοβιετικὴ Ἐνωση ἐτοιμάζεται γιὰ τὴ μεγάλη Ἐπιστροφή τοῦ Σολτζενίτσιν», *Journal de Genève*, 16 Σεπτ. 1989.

19. Ξενογλωσσες ἐκδόσεις.

20. Δὲν ὑπάρχουν ἔργα ἄλλων τάσεων (σοσιαλιστικῶν, ἀνεξάρτητων, μαρξιστικῶν, οἰκολογικῶν κ.λπ.).

21. *Kommersant* No. O, Μόσχα.

22. Δήλωση 29 Ἰουλίου 1989.

23. *Argymanty i facty*, ἀρ. 14, 1989.

24. Victor Cheinis, «Προβλήματα τῶν χωρῶν σὲ ἀνάπτυξη», *Sciences Sociales*, No. 3, 1989.

25. Simon Kordonski «Εἰκοστὸς αἰῶνας καὶ ἡ Εἰρήνη», ἀρ. 4, 1989.

26. «Χρειάζεται σιδηρὰ πυγμή;», συζήτηση στὴ *Literatournaia Gazeta*, 16.8.1989. Βλ. ἐπίσης συζήτηση στὰ *Νέα τῆς Μόσχας* ἀριθ. 27 καὶ 32, 1989.

Δυτική Γερμανία:

Συνδικάτα: τό 35ωρο και ή άργία του Σαββατοκύριακου είναι άδιαπραγμάτευτα.

Σ τις 22 'Οκτωβρίου άρχισε στο Δυτικό Βερολίνο τό συνέδριο του πανίσχυρου συνδικάτου «μετάλλου» (IG Metall) που αριθμεί 2,7 εκατομμύρια μέλη. Όλες οι έκτιμήσεις συμφωνούν ότι αυτό τό συνέδριο θά εγκαινιάσει την πρώτη μεγάλη ρωγή στην κοινωνική έκεχειρία που έπικρατούσε στη Δυτική Γερμανία από τό καλοκαίρι του 1984 — θυμίζουμε ότι είχε τότε παραλύσει ή γερμανική αυτοκινητοβιομηχανία για έπτά εβδομάδες λόγω των άπεργιακών κινητοποιήσεων — χάρις στο περίφημο «*Friedenspflicht*» (καθήκον της κοινωνικής ειρήνης). Μ' αυτή την ιστορική συμφωνία ή διάρκεια της εβδομαδιαίας έργασίας στη μεταλλουργία μειώθηκε από τις 40 στις 38,5 ώρες και μετά από μία σύντομη κινητοποίηση του συνδικάτου μετάλλου τον 'Απρίλιο του 1987 μειώθηκε περαιτέρω στις 37 ώρες. Τό κόστος αυτής της συμφωνίας για τά συνδικάτα συνοψίζεται στην υπόσχεσή τους να μην κινησουν σημαντικές άπεργίες για όσο διάστημα θά ήταν σέ ισχύ οι συλλογές συμφωνίες.

Έντούτοις, οι ένστάσεις δέν έπαισαν να υπάρχουν και ν' αυξάνονται ιδιαίτερα ένψει των υπερκερδών που πραγματοποίησαν οι γερμανικές εταιρείες — κατά ή διάρκεια των τριών έτών της υπάρχουσας συμφωνίας — στην πλειοψηφία των βασικών κλάδων, όπως ή αυτοκινητοβιομηχανία. Τά συνδικάτα μ' έπικεφαλής τό συνδικάτο μετάλλου δέν κρύβουν ότι διεκδικούν πλέον ή μερίδα τους άπ' αυτό τόν πακτωλό των κερδών κι ότι θά πείσουν για ουσιαστικές αύξήσεις μισθών κατά ή διάρκεια των προσεχών διαπραγματεύσεων και όχι μόνον: διεκδικούν ταυτόχρονα και κυρίως μία άμεση νέα μείωση της εβδομαδιαίας διάρκειας της έργασίας στις 35 ώρες και έπιπλέον ή θεσμοθέτηση της άργίας του σαββατοκύριακου. 'Η διεύθυνση του συνδικάτου δέν περιμένει παρά την έπιδοκμασία των συνέδρων στο συνέδριο του Βερολίνου για να δράσει.

'Η όμοσπονδία των άφεντικών της γερμανικής μεταλλουργίας, ή Gesamtmetall, κατάλαβε τό μήνυμα πολύ καλά. Γι' αυτό μάλλον έσπευσε να προτείνει την έναρξη των διαπραγματεύ-

σεων κατά τό τέλος 'Οκτωβρίου. Πρόκειται για κάτι περισσότερο από μία άπλή μανούβρα συγκράτησης των διεκδικήσεων των μισθωτών. Άποσκοπεί, κυρίως, να κλονήσει τις προσπάθειες κινητοποιήσεων της IG Metall για τό πακέτο των διεκδικήσεων.

'Ο ύπουργός οικονομικών Μ. Χέλμουντ Χάουσμαν με την πρόσφατη διακήρυσή του για έπιστροφή στην εβδομάδα των 40 ώρων, επανέφερε τό όλο ζήτημα στο πολιτικό επίπεδο. Κατά τόν Χάουσμαν που είναι μέλος του κόμματος των Φιλελευθέρων, τό ζήτημα της μείωσης της διάρκειας έργασίας είναι πάρα πολύ σημαντικό για την οικονομία, ώστε ν' άφεθεί μόνο στους κοινωνικούς εταίρους. Χαρακτηρίζει, δέ, την πιεστική άπαίτηση των συνδικάτων για τό 35ωρο «καθαρά πολιτική» καθότι — λέει — οι μισθοί στη γερμανική βιομηχανία είναι ήδη οι πιο ύψηλοί σέ σχέση με τις υπόλοιπες χώρες της ΕΟΚ κι αντιστοιχούν έπιπλέον σέ μικρότερο αριθμό ώρων έργασίας. 'Ο ύπουργός οικονομίας θεωρεί, λοιπόν, ότι οι υπεύθυνοι πολιτικοί εμπλέκονται και έχουν άρμοδιότητα παρέμβασης στις προσεχείς διαπραγματεύσεις.

'Η πρόταση του Χάουσμαν προκάλεσε κατακραυγή (άκόμη και στο κυβερνητικό επίπεδο), όπως ήταν φυσικό, που τόν ανάγκασαν να όπισθοχωρήσει. 'Ο πρόεδρος της Συνομοσπονδίας των γερμανικών συνδικάτων Μ. Έρνστ Μπράιτ υπενθύμισε, μ' αυτή την ευκαιρία, την έμμονή των συνδικάτων σέ μία σειρά κοινωνικών κατακτήσεων, όπως ή μείωση της διάρκειας έργασίας, για τις όποιες είναι έκτός πάσης συζητήσεως ή όποια έπαινα συζητήση.

'Η συνδικαλιστική Συνομοσπονδία των Γερμανών ύπαλλήλων (DAG), ή άλλη μεγάλη συνδικαλιστική όργάνωση ή της χώρας, χαρακτήρισε τις προτάσεις του Χάουσμαν «άντιθετες προς τό γερμανικό δίκαιο» και τά κίνητρά τους «πολιτικά». 'Ο πρόεδρος της DAG, Ρόναλντ 'Ισεν, έκτίμησε από την πλευρά του ότι ή μείωση του χρόνου έργασίας εκφράστηκε ήδη από μία πιο μεγάλη παραγωγικότητα των δυτικογερμανικών εταιριών και συνεπώς άπό μία καλύτερευση της ήδη ύψηλης ανταγωνιστικότητας στους μικρότερους κλάδους. 'Ακόμη ό 'Ισεν έκτιμά ότι ή βελτίωση της άγοραστικής δύναμης των Γερμανών μισθωτών είναι πρώτης προτεραιότητας για τό 1990. Γι' αυτό κι έξήγγειλε ότι θά ζητήσει τουλάχιστον 6% αύξηση μισθών κατά τις νέες διαπραγματεύσεις, εκτός του 35ώρου και της άργίας του Σαββατοκύριακου.

'Η ευελιξία στην άπασχόληση

Οι άνεργοι στη Δυτική Γερμανία έπαισαν (στοιχεία Μαΐου 1989) από άπο-

τή γραμμή των 2 εκατομμυρίων για πρώτη φορά από τόν 'Οκτώβριο του 1982. 'Η έργοδοσία έκτιμά ότι αυτό όφείλεται κυρίως στην πολύ ευνοϊκή διεθνή συγκυρία. Τά συνδικάτα διαβεβαιώνουν ότι ή μείωση του χρόνου έργασίας από τό 1984 ως σήμερα επέτρεψε ή δημιουργία 300.000 ως 400.000 νέων θέσεων έργασίας κι ότι αυτή ή τάση θά ενισχυθεί με την εφαρμογή του 35ώρου.

Είναι, όμως, γεγονός ότι τό επίπεδο της άπασχόλησης δέν βελτιώθηκε σημαντικά από εκείνη την εποχή. Σύμφωνα με τά τελευταία έπίσημα στοιχεία, οι άνεργοι άνέρχονται άκόμα σέ 1,7 εκατομμύρια, στο 7,5% του ενεργού πληθυσμού. Μία έξήγηση θά μπορούσε να είναι ότι οι μεγάλες δυσκολίες στην πραγματοποίηση άπολύσεων (και στις περιπτώσεις άκόμη όπου μετώνονται οι δραστηριότητες των έπιχειρήσεων) ενισχύουν την άπροθυμία των επιχειρήσεων να πραγματοποιήσουν νέες προσλήψεις.

Σ' όλα αυτά, τό συνδικάτο μετάλλου άπαντά ότι πάντοτε υπάρχουν δυνατότητες συμβιβασμών, αλλά μόνο μετά από την άποδοχή της άρχης: άργία τά Σαββατοκύριακα. Τό ζήτημα είναι σημαντικό σ' έναν τομέα όπως τό αυτοκίνητο, όπου ή άπόδοση των τεράστιων επενδύσεων που συνδέονται με την εφαρμογή των ηλεκτρονικών υπολογιστών και ή ρομποτική, άπαιτούν μία όσο γίνεται πιο συνεχή χρήση του έξοπλισμού. 'Ορθώνεται έτσι ένα τεράστιο έμπόδιο στις ευεργετικές συνέπειες, που έχει «έν δύναμει» ή εφαρμογή των νέων τεχνολογιών στη βιομηχανική παραγωγή, για την καπιταλιστική αναδιάρθρωση.

Φαίνεται δέ, ότι αυτό τό έμπόδιο θά καταστεί σύντομα πραγματικός πονοκέφαλος για την έργοδοσία. 'Ο Φράντς Στάινκούλερ πρόεδρος του συνδικάτου μετάλλου τό λέει και τό έπαναλαμβάνει σ' όλους τους τόνους: ή ευελιξία στην άπασχόληση δέν είναι διαπραγματευσίμη παρά από ή Δευτέρα ως την Παρασκευή. Τό τέλος της εβδομάδας άποκλείεται. Αυτό άφιερώνεται στην οικογένεια και στην άνάπαυση! "Ένα θέμα προσφιλές στο συνδικάτο των μεταλλουργών από την εποχή του '50: «Τό Σάββατο, ό μπαμπάς είναι μαζί μου».

"Όσο κι άν ό Ντίτερ Κίρσενερ, ένας από τους κύριους υπεύθυνους της έργοδοσίας, διαβεβαιώνει ότι ή έργασία του Σαββάτου δέν άγγίζει παρά τό 1% της συνολικής έργασίας στη μεταλλουργία και στην ηλεκτρική βιομηχανία ό Ζβίκελ (τό δεξί χέρι του Στάινκούλερ) δηλώνει κατηγορηματικά: «ή άργία του σαββατοκύριακου δέν είναι άντικείμενο κανενός συμβιβασμού, ούτε άλλωστε ή εβδομάδα των 35 ώρων ή ή ουσιαστική αύξηση των μισθών. 'Ο μόνος δυνατός συμβιβασμός

άφορα την χρονική πραγματοποίηση του καθενός απ' αυτά τα θέματα». Μαζί του συμφωνεί, κατά μία τελευταία σφυγμομέτρηση του συνδικάτου μετάλλου τό 95% των ερωτηθέντων μισθωτών που θεωρεί ότι η εργασία κατά τό σαββατοκύριακο (ιδιαίτερα η εργασία τό Σάββατο) αντιπροσωπεύει «μιά ουσιαστική υποβάθμιση τής ποιότητας τής ζωής».

Η ταξική πάλη φαίνεται ότι «εϋδοκιμεί» πάλι στή Δυτική Γερμανία, όξύνοντας τίσ αντιφάσεις έστω κι αν ό χαρακτήρας τής δέν άμφισβητεί τόν ύπάρχοντα τρόπο παραγωγής.

Βασίλης Ζουναλής

Α. Γερμανία: Πρός νέο Ράιχ;

Καί ξαφνικά μπήκε στό χορό και ή Ανατολική Γερμανία. Τό πολιτικό ξέσπασμα του λαού που άκολούθησε τή φυγή τουλάχιστον μιάς έκατοντάδας χιλιάδων ανατολικογερμανών προς τή Δυτ. Γερμανία κατέδειξε τή ζωτική ανάγκη για έλευθερία και δημοκρατία. Η προτελευταία εβδομάδα του Οκτωβρίου σίγουρα θά χαραχθεί βαθιά στή μνήμη. Δεκάδες διαδηλώσεις συγκλόνισαν τή χώρα. Τι και αν έφυγε ό Χόνεκερ. Ο Κρένζ είναι εκεί... Δέν έχουμε καμιά έμπιστοσύνη στό νέο πρόεδρο, έλεγαν οί διαδηλωτές κατά τή μεγαλειώδη συγκέντρωση και πορεία που συγκλόνισε τή Δειψία τή Δευτέρα 23 Οκτωβρίου, δέν έχουμε αϋταπάτες... Δημοκρατία, έλευθερες εκλογές και πολυκομματισμός, αυτά είναι τά συνθήματα που κυριάρχησαν σε όλες τίσ εκδηλώσεις. Φαίνεται λοιπόν ότι ή πολιτική και κοινωνική άναταραχή στίς ανατολικές χώρες είναι «μεταδοτική», όπως δήλωνε και ό Γάλλος πρόεδρος Φ. Μιττεράν πρίν λίγες μέρες στό Εϋρωπαϊκό Κοινοβούλιο.

Μόνο που στήν περίπτωση τής Α. Γερμανίας τά πράγματα είναι λίγο πιο περίπλοκα από ό,τι φαίνονται. Οί Δυτικοευρωπαίοι, εξαιρουμένης τής Δ. Γερμανίας, δέν βλέπουν με καλό μάτι τήν εξέλιξη του έσωτερικού μετώπου στά πρότυπα τής Ουγγαρίας και τής Πολωνίας. Γιατί τά προβλήματα που θά έλυνε μιά τέτοια ρυθμίση θά ήταν πολύ λιγότερα από αυτά που θά έθετε. Τό φάντασμα τής επανένωσης των δύο Γερμανιών πλανάται άκόμα μιά φορά πάνω από τήν Εϋρώπη. Η προοπτική αυτή πανικοβάλλει κυριολεκτικά και τόν Μιττεράν και τή Θάτσερ χωρίς νά άφήνει απέξω τούς μικρότερους. Έ-

τσι τά καθολικά αίτήματα των Δυτικοευρωπαίων ήγετών για «αϋτοπροσδιορισμό» των λαών των ανατολικών χωρών στήν περίπτωση τής Α. Γερμανίας ύποκύπτει σε άλλες αναγκαιότητες και φόβους. Σ' αυτή δέ τήν επανένωση των δύο Γερμανιών φαίνεται ότι έξαντλείται και ή άνοχή τής ΕΣΣΔ, χωρίς από τήν άλλη μεριά νά έχει κερδίσει τή συγκατάβαση των ΗΠΑ.

Η προοπτική επανένωσης των δύο Γερμανιών θά έθετε πραγματικά τεράστια προβλήματα. Ο άξονας Παρίσι-Βόννη θά κινδύνευε νά διαλυθεί από τή στιγμή που ό ένας πόλος του θά άποκτοϋσε ισχύ και θά προσδιόριζε εκ του άσφαλούς και για λογαριασμό του πάνω απ' όλα τίσ αποφάσεις που ρυθμίζουν μιά σειρά από προβλήματα. Ένας βιομηχανικός γίγαντας και μιά τεράστια αγορά εργασίας θά συνιστοϋσε τή δημιουργία μιάς νέας ΕΟΚ μέσα στήν ΕΟΚ.

Νά λοιπόν μιά περίπτωση όπου τά «δικαιώματα του ανθρώπου και του πολίτη», διακόσια χρόνια μετά τή γαλλική επανάσταση, μπορούν νά έφαρμόζονται κατά τό δοκοϋν.

Α.Π.

ΕΣΣΔ:

Η «ανάτιμηση» τής πολιτικής οικονομίας

Καί έπίσημα πλέον ό σοβιετικός πρωθυπουργός Νικολάι Ρίζκοφ (20.10.89) παραδέχθηκε ότι και οί αριθμοί οί σχετικοί με τήν οικονομία τής χώρας του νοσοϋν. Η κατά τό μισό πτώση του ποσοστού οικονομικής ανάπτυξης τούς πρώτους έννέα μήνες του 1989 σε σχέση με τούς αντίστοιχους μήνες του προηγούμενου έτους θέτει τή σοβιετική κυβέρνηση μπροστά σε νέα προβλήματα.

Η οικονομική κατάσταση τής χώρας γίνεται πιο «δραματική» αν αναλογισθεί κάποιος ότι τό έξωτερικό χρέος μέχρι τό τέλος του χρόνου θά άνέλθει στα 40 δισ ρούβλια ενώ μέχρι στιγμής κινείται στα 34 δισ. Η έλλειψη προϊόντων βασικής κατανάλωσης γίνεται μέρα με τή μέρα όλο και πιο αισθητή. Η στροφή προς τίσ εισαγωγές βασικών προϊόντων διατροφής, κυρίως από τίσ Ηνωμένες Πολιτείες, κρίνονται αναγκαίες, χωρίς όστόσο νά

προβλέπεται να καλυψουν τις ανάγκες που καθημερινά πολλαπλασιάζονται.

Η ένδεια μέσα στήν όποία ζει ό πληθυσμός άρκετών Δημοκρατιών τής χώρας έχει όδηγήσει άρκετές επαγγελματικές οργανώσεις νά άγγίξουν τά όρια τής αϋτοδικίας...

Στήν πρωτεύουσα τής Μολδαβίας, στό Κισινέβ, νέοι έμπόδισαν τή μεταφορά λαχανικών προς άλλη σοβιετική δημοκρατία... Στή Λιθουανία οί ύπουργοί τής τοπικής κυβέρνησης άποφάσισαν νά περιορίσουν δραστικά τίσ επισκέψεις τουριστών από άλλες σοσιαλιστικές χώρες φοβούμενοι τίσ συνέπειες από τήν έλλειψη βασικών αγαθών κατανάλωσης για τόν έγχώριο πληθυσμό. Η άποστολή δεμάτων προς τή γειτονική Πολωνία για τήν ώρα έχει διακοπεί.

Η ίδια σχεδόν κατάσταση επικρατεί και στή Μόσχα. Άτέλειωτες οϋρές σχηματίζονται μπροστά σε καταστήματα μόλις ό πληθυσμός μάθει ότι κάποιο νέο στόκ έμπορευμάτων έχει άφίχθει. Στήν πρωτεύουσα τής Σοβιετικής Ένωσης αισθητή είναι ή έλλειψη ιδιαίτερα σε γεωργικά προϊόντα καθώς και σε είδη ένδυσης.

Αν σε αυτή τήν κατάσταση προστεθούν τά ιδιαίτερα περίπλοκα προβλήματα στο κοινωνικό μέτωπο, έντικές ταραχές —άπεργίες— γενικότερη άπειθαρχία στους χώρους εργασίας, φαίνονται καλύτερα τό μέγεθος τής οικονομικής άποσύνθεσης τής χώρας.

Έντούτοις ή σοβιετική ήγεσία φαίνεται άποφασισμένη νά προχωρήσει

στό δρόμο της «ορθολογικοποίησης» της οικονομίας. Η δραστική υποτίμηση του ρουβλίου που πρόσφατα ανακοινώθηκε (25/10) αυτό το σκοπό υπηρετεί.

Στήν πραγματικότητα στο εξής θα μπορούμε να μιλάμε για την ύπαρξη δύο νομισμάτων στη Σοβιετική Ένωση. Για ένα «μαλακό» ρούβλι που θα απευθύνεται αποκλειστικά στην εγχώρια αγορά και για ένα «σκληρό» ρούβλι, εκείνο των επενδυτών και των τραπεζών. Η σχέση ανάμεσα σε αυτά τα δύο είδη νομισμάτων είναι προφανής. Το υποτιμημένο ρούβλι, αυτό που προορίζεται για την εσωτερική αγορά θα προσδιορίζεται ως προς την πραγματική του αξία από το «σκληρό». Η συνεχής υποτίμηση του πρώτου (θα) συνιστά την αναγκαία προϋπόθεση για την χρυσή σταδιοδρομία του δεύτερου.

A.Π.

Ουγγαρία: ιστορικές αλλαγές

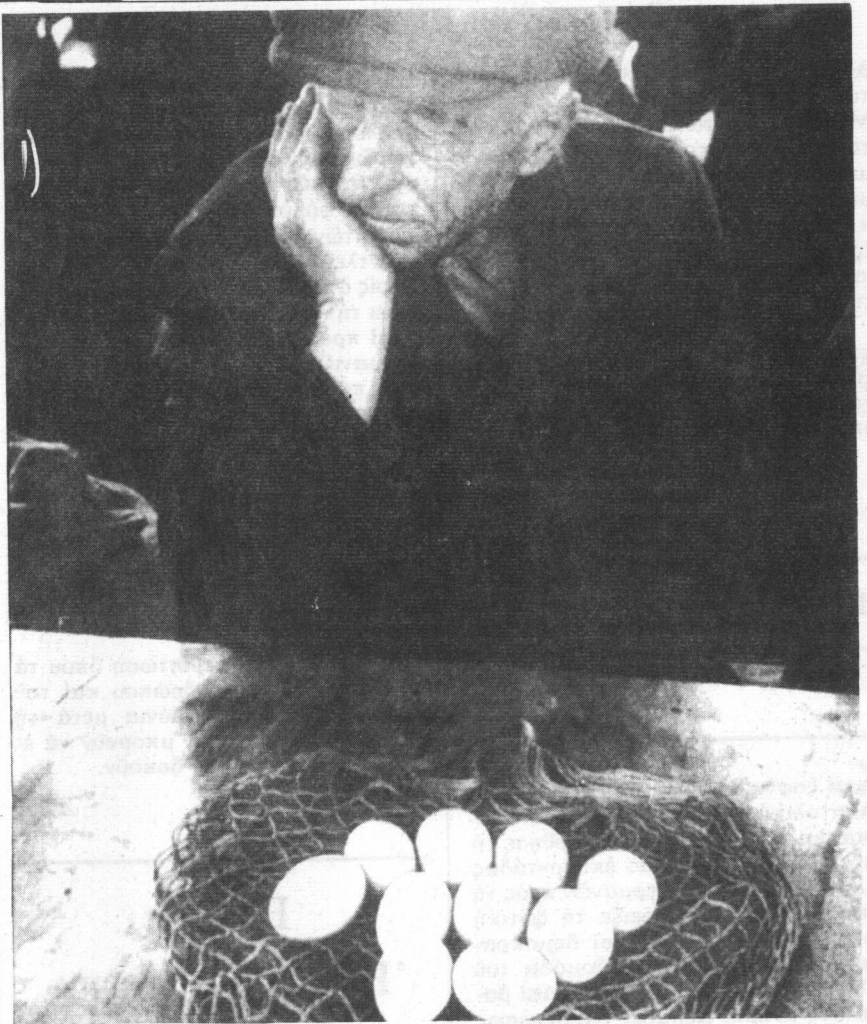
Ο νέος εκλογικός νόμος

Το ουγγρικό κοινοβούλιο ψήφισε —μετά από μία εβδομάδα έντονης διαμάχης— την Παρασκευή 20 Οκτωβρίου ένα καινούριο εκλογικό νόμο που επιτρέπει τις πρώτες νομοθετικά ελεύθερες και πολυκομματικές εκλογές από το 1947. Αυτές προβλέπεται ότι θα διεξαχθούν κατά τη διάρκεια του πρώτου τριμήνου του 1990.

Οι βουλευτές (πάνω από τα τρία τέταρτα των βουλευτών έχουν εκλεγεί με το παλαιό έναίο Έργατικό Σοσιαλιστικό Κόμμα της Ουγγαρίας που αυτόμετασχηματίστηκε στις 7 Οκτωβρίου σε Σοσιαλιστικό Κόμμα Ουγγαρίας) ψήφισαν επίσης τη διάλυση της εργατικής αστυνομίας, το όπλισμένο χέρι του κόμματος που περιλάμβανε 60.000 άνδρες. Η διάλυση αυτής της αστυνομίας, που σχηματίστηκε το 1956, ήταν μία από τις πιο βασικές διεκδικήσεις της αντιπολίτευσης και της πιο ρεφορμιστικής πτέρυγας του Σοσιαλιστικού Κόμματος Ουγγαρίας. Αποσύρθηκαν έτσι τα «κύτταρα του κόμματος» από τους χώρους δουλειάς.

Οι αποκαταστάσεις

Ο πρόεδρος του κοινοβουλίου Μαρτίας Σζούρος ανέλαβε προσωρινά τα

καθήκοντα του προέδρου της Δημοκρατίας, εν αναμονή της καθολικής ψηφοφορίας για τον νέο αρχηγό του κράτους. Η ημερομηνία αυτής της ψηφοφορίας (είχε προβλεφθεί αρχικά για τις 26 Νοεμβρίου) θα συζητηθεί εκ νέου και θα προσδιοριστεί τελεσίδικα κατά την προεχρή κοινοβουλευτική σύνοδο στις 30 Οκτωβρίου. Αυτό κρίθηκε απαραίτητο λόγω της πολεμικής που άσκησαν οι δύο αντιπολιτευτικές κινήσεις, οι οποίες συγκέντρωσαν διακόσιες χιλιάδες υπογραφές διεκδικώντας το δικαίωμα να έχουν γνώμη για την ημερομηνία της εκλογής.

Στις 23 Οκτωβρίου (ελατίος της λαϊκής εξέγερσης του 1956), ο προσωρινός πρόεδρος ανακήρυξε την ίδρυση της Δημοκρατίας της Ουγγαρίας, η οποία διαδέχθηκε την Λαϊκή Σοσιαλιστική Δημοκρατία της Ουγγαρίας, βάσει του νόμου που ψηφίστηκε στις 20 Οκτωβρίου και που τροποποίησε το Σύνταγμα του 1949.

Το Κοινοβούλιο αποφάσισε επίσης την αποκατάσταση όλων των Ουγγρων, οι οποίοι καταδικάστηκαν για πολιτικά εγκλήματα ή φυλακίστηκαν παράνομα από το 1945 ως το 1963. Ζητήθηκε ακόμη από την κυβέρνηση να μελετήσει την οποία δυνατή αποκατάσταση αυτών των θυμάτων, ο αριθμός

των οποίων εκτιμάται πάνω από ένα εκατομμύριο.

Οι αλλαγές, όμως, φαίνεται ότι δεν σταματούν εδώ: οι βουλευτές ενημερώθηκαν για την κινητή και ακίνητη περιουσία του κόμματος. Το πάλι ποτέ Έργατικό Σοσιαλιστικό Κόμμα Ουγγαρίας και οι οργανώσεις που είχαν άμεση εξάρτηση απ' αυτό, ενισχύθηκε οικονομικά από την κυβέρνηση με 150 δισεκατομμύρια δρχ. περίπου στο διάστημα 1968 ως σήμερα. Εξάλλου το νέο κόμμα (Σοσιαλιστικό Κόμμα Ουγγαρίας) κληρονόμησε τα 2884 οικήματα του Έργατικού Σοσιαλιστικού Κόμματος, με τη δέσμευση όμως (δέσμευση από το ιδρυτικό του συνέδριο) να επιστρέψει στο έθνος τα αγαθά «τα οποία δεν είναι απαραίτητα για τη λειτουργία του».

Από την πλευρά του, ο πρωθυπουργός Μίκλος Νέμεθ, καταδίκασε τα «άντιθρησκευτικά εγκλήματα που διέπραξαν οι υπεύθυνοι τα χρόνια του '50» και ζήτησε την έγκριση νόμων για την προστασία των θρησκευτικών ελευθεριών, επ' ευκαιρία της δημιουργίας του Έθνικού Θρησκευτικού Συμβουλίου (συμβουλευτικό όργανο που περιλαμβάνει εκπροσώπους από την κυβέρνηση και την εκκλησία).

I.Y.

Βουλγαρία: 'Εκογκλόσνοστ

Αρκετή συζήτηση έγινε για τη πρόσφατη συνδιάσκεψη αντιπροσώπων τριάντα πέντε χωρών στη Σόφια με αντικείμενο την ασφάλεια, την συνεργασία και την προστασία του περιβάλλοντος στην Ευρώπη. Ξεχάστηκε, ωστόσο, μία λεπτομέρεια: στις 20 Οκτωβρίου, ύστερα από έκκληση της νεοδημιουργημένης οικολογικής οργάνωσης 'Εκογκλάσνοστ πραγματοποιήθηκε διαδήλωση πεντακοσίων ατόμων στη Σόφια, πράγμα πρωτοφανές για τη γειτονική Βουλγαρία, όπου το πνεύμα της περεστρόικα ακόμη δεν έχει κάνει την εμφάνισή του. Στόχος της διαδήλωσης τὰ κρίσιμα οικολογικά προβλήματα της Βουλγαρίας και τὰ πυρηνικά της.

Η οργάνωση 'Εκογκλάσνοστ δεν είναι η μόνη ομάδα διαφωνούντων στη Βουλγαρία: υπάρχει επίσης ο "Ομίλος για τήν υποστήριξη της Περεστρόικα, τὸ σωματεῖον διανοομένων Πόντκρεπα, ἡ «Ἐπιτροπή τῶν 273», ἡ Ἐταιρεία γιὰ τήν υπεράσπιση τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου. Σ' αὐτὴ τήν τελευταία, ἀνήκει καὶ ὁ "Αντον Ζαπριάνοφ πού εἶχε καταδικασθεῖ παλιότερα σέ φυλάκιση γιατί εἶχε καταφύγει στήν Ἑλλάδα καὶ ἡ ὁποία τόν ἐξάπεστειλε μέ τό ἴδιο εἰσιτήριο στή Βουλγαρία: φιλικές βουλγαροελληνικές σχέσεις γάρ.

Ἐνδιαφέρον εἶναι ὅτι αὐτές οἱ ὀργανώσεις ἀντιφρονούντων στή Βουλγαρία, μέσα στά ἀντικείμενα τῶν δραστηριοτήτων τους περιλαμβάνουν καί τήν υπεράσπιση τῶν δικαιωμάτων τῆς τουρκικῆς μειονότητας.

Γαλλικό Κ.Κ.: ἀναθεμελίωση τῆς κομμουνιστικῆς ταυτότητας

Μετά τό ρεύμα τῶν «ἀνανεωτῶν» πού ἀποσχίσθηκαν ἀπό τό ΓΚΚ μέ τόν Πιέρ Ζυκέν τό 1987 ἀκολούθησε νέα κρίση στό κόμμα αὐτό μέ τούς «ἀναδομητές» μέ τούς παλαιούς ὑπουργούς τῆς πρώτης κυβέρνησης Μιτεράν, Ριγκού καί τόν Φελίξ Νταμέτ. Ἡ τάση αὐτή παρέμεινε στό κόμμα καί πέρυσι στίς δημοτικές ἐκλογές εἶχε

σοβαρή ἐκλογική παρουσία. Τώρα μιά νέα τάση ἀναφαίνεται στό ΓΚΚ, μέ ἐπικεφαλῆς ἓνα μέλος τῆς ἡγετικῆς ὁμάδας, τόν Σάρλ Φιτερμάν μέλος τῆς Γραμματείας τοῦ Πολιτικοῦ Γραφείου. Στό ἐκτενές κείμενο πού παρουσίασε στή συνεδρίαση τῆς Κ.Ε. στίς 13/10 ὁ Φιτερμάν μιλάει γιὰ μιά συνολική «ἀναθεμελίωση τῆς σύγχρονης κομμουνιστικῆς ταυτότητας» στό πνεῦμα τῆς περεστρόικα, βάζοντας ἔτσι εὐθέως ἐναντίον τοῦ Γ.Γ. Ζ. Μαρσαί.

Ὁ Φ. Φιτερμάν, τοῦ ὁποῦ ὅπως φαίνεται τίς ἰδέες συμμερίζονται κι ἄλλα στελέχη τοῦ κόμματος, ὑποστηρίζει ὅτι οἱ κομμουνιστές ὀφείλουν «νά ἐμβαθύνουν σέ μιά σειρά ζητημάτων» ἰδίως ἐκεῖνα πού ἔχουν σχέση μέ τὰ ζητήματα τῆς ἰδιοκτησίας, τίς ἐθνικοποιήσεις, τή διαχείριση, τή μεικτὴ οἰκονομία, τό τύπο ἀνάπτυξης, τό περιβάλλον, τή διεθνή συνεργασία, τίς σύγχρονες μορφές δημοκρατίας, τήν αὐτοδιαχείριση». Μέ δύο κουβέντες ζητᾶ ἀναθεώρηση τῶν ἀπαντήσεων πού ὡς τώρα ἔχει δώσει τό ΓΚΚ στό σύνολο τῶν βασικῶν ζητημάτων τῆς στρατηγικῆς του, πού σχετίζονται μέ τήν οἰκοδόμηση τοῦ σοσιαλισμοῦ σέ μιά χώρα ὅπως ἡ Γαλλία. Παράλληλα θέτει τό ζήτημα τοῦ ἴδιου τοῦ κόμματος: «ἐάν ἡ δημοκρατία βρίσκεται στό κέντρο τῶν ἐπιδιώξεών μας πρέπει καί τό κόμμα νά συναγάγει ὅλα τὰ σχετικά

συμπεράσματα. Τό ν' ἀκούσουμε τούς ἀνθρώπους εἶναι ἓνας ἀπαράβατος ὁρος γιὰ νά γνωρίζουμε τίς ἀνάγκες τους, τίς προσδοκίες τους· νά μὴν ξεκινᾶμε ἀπό τίς ὑστερήσεις τους ἀλλά ἀπό ἐκεῖνα πού κατέχουν, ἀπό τήν πείρα τους καί τίς προσδοκίες τους καί μέ βάση αὐτά τὰ καθορίζουμε τήν πολιτική μας».

Οἱ ἀβέβαιες, ὡστόσο, καί μᾶλλον γενικόλογες διατυπώσεις τοῦ Φιτερμάν δέν ἄφησαν ἀσυγκίνητη τήν ἡγεσία Μαρσαί πού ἐμμέσως, πλὴν σαφῶς, χαρακτήρισαν τή νέα κίνηση ὡς Δούρειο Ἴππο τοῦ Σοσιαλιστικοῦ Κόμματος μέσα στό ΓΚΚ. Ἡ οὐσία πάντως εἶναι ὅτι ἀνοίγει μιά νέα φάση συζητήσεων καί συγκρούσεων μεταξύ τῶν Γάλλων κομμουνιστῶν πού ἀντικείμενό τους εἶναι ἀπό τή μιά μεριά ἡ ἀμφισβήτηση τῆς ἡγετικῆς ὁμάδας Μαρσαί καί τῆς πολιτικῆς της καί ἀπό τήν ἄλλη ἡ υπεράσπιση τοῦ ἡγετικοῦ ὄχρου. Ἡ νέα ἀντιπολίτευση στό ΓΚΚ, συνέχεια τῶν προηγούμενων πού ἀπό τό 1976 τό συνταράζουν, εἶναι μιά ἀκόμη ἀντίδραση στή μονολιθικότητά του ἀλλά καί στή συνεχή πτωτική του τάση. Ἡ περεστρόικα «ἀ λά γαλλικά» ἴσως αὐτὴ τὴ φορά νά εἶναι πιο καρποφόρα.

ΦΙΛΙΠΠΟΣ ΗΛΙΟΥ

ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΕΣ ΧΡΗΣΕΙΣ ΤΟΥ ΚΟΡΑΪΣΜΟΥ ΣΤΟΝ 20ο ΑΙΩΝΑ

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

Κέκροπος 2, 105-58 ΑΘΗΝΑ
τηλ. 323 9645, 322 8791

Η ΑΠΟΤΥΧΙΑ ΣΤΙΣ ΓΕΝΙΚΕΣ ΕΞΕΤΑΣΕΙΣ

”Η Η ΣΤΑΘΜΗ ΚΑΙ Ο ΠΑΤΟΣ

του Μπάμπη Νούτσου

Μέ την ανάλυση που ακολουθεί θα επιχειρήσουμε να εξετάσουμε τα έρεϊσματα της «θρηνητικής εικασίας» του φετινού καλοκαιριού για την καθοδική πτώση της εκπαιδευτικής στάθμης, να κρίνουμε τη λογική και θεωρητική τους ορθότητα και να συλλάβουμε έτσι την ιδεολογική λειτουργία της έπωδου για την «κάθοδο... των μορίων».

”Όσοι θρηνηολογούν για τό επίπεδο σπουδών και κόπτονται για τό ”Εθνος και την ύπόστασή του φαίνεται πώς δέ διαθέτουν ούτε ιστορική όπτική ούτε και στοιχειώδεις γνώσεις για την ιστορία της νεοελληνικής εκπαίδευσης. ”Η θρηνωδία τους παύει λοιπόν να είναι προφητική από τή στιγμή που κάποιος διαπιστώνει εβκολα πώς ή έπωδός για την «πτωτική τάση του μορφωτικού επιπέδου» είναι τόσο παλιά όσο και ή νεοελληνική κοινωνία και εκπαίδευση. Νά όρισμένα παραδείγματα που φτάνουν ως τήν έποχή που θεσμοθετήθηκαν στή χώρα μας οι εισαγωγικές εξετάσεις για τήν τριτοβάθμια εκπαίδευση.

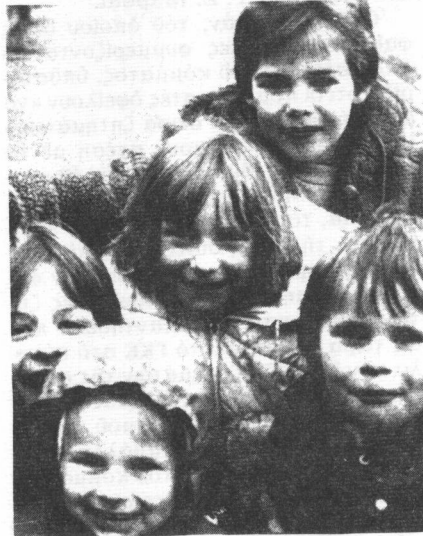
1985. «”Όπως έπεςήμανε ό κοινοβουλευτικός εκπρόσωπος τής Ν.Δ. κ. Μιχ. Παπακωνσταντίνου, ή πτωτική τάση συνεχίζεται». (”Η Καθημερινή, 3.9.1985).

1982. «Βγαίνουν από τά Γυμνάσια ή τά Λύκεια ήμμορφωμένα —ή στάθμη τής ήμμορφώσεως όλο και χαμηλώνει—» (”Αγγελος Σ. Βλάχος, ”Η Καθημερινή, 1.7.1982).

1963. «Είς τήν χώραν μας, από έτών ήδη, ή εξαθλίωσις τής ”παιδείας έμπνέει ζωηροτάτας άνησυχίας... και ή κατάστασις βάνει συνεχώς πρός τό χειρότερον» (Ε. Φωκάς, Προπρύτανις Πανεπιστημίου ”Αθηνών, ”Η ”Ελευθερία, 23.1.1963).

1958. «”Πτώσις τής στάθμης των σπουδών εις τόν τομέα τής μέσης εκπαίδευσης εις επικίνδυνον βαθμόν» (”Επιτροπή Παιδείας, Πορίσματα ”Επιτροπής Παιδείας, 1958).

1936. «”Από ήμέρας εις ήμέραν τό κύμα τής άγγραμματσύνης ηύξανε»

(Κ. Γεωργακόπουλος, ”Υπουργός Παιδείας τής 4ης Αύγουστου 1936, ”Εγκύκλιος, 17.10.1936).

1926. «”Αφ’ ότου εισήχθη τό εκπαιδευτικόν σύστημα των Γληνών και Δελμούζων οι άπόφοιτοι των Γυμνασίων και οι πτυχιούχοι των Πανεπιστημίων είναι κατά κανόνα άγράμματοι μέχρις εθνικής άπογνώσεως» (Ε. Κουλουμβάκης, ”Εμπρός, 1.2.1926).

”Αν και τά σχετικά άποσπάσματα θά μπορούσαν εβκολα να πολλαπλασιαστούν, είναι πρόδηλο από μόνη τήν παράθεση των αντίστοιχων χρονολογιών πώς αυτή ή καταστροφολογία ή, πίο κομψά, θρηνητική έπωδός συναρτάται κάθε φορά με όρισμένη πολιτική μεταβολή, εκπαιδευτική μεταρρύθμιση, συντεχνιακά συμφέροντα κ.λπ. Μιά ιστορική μελέτη θά φώτιζε ικανοποιητικά τόσο τό περιεχόμενο όσο και τούς συγκεκριμένους στόχους που έξυπνήρησε αυτό τό θρηνητικό μοτίβο στό παρελθόν.

Ξέχωρα, ώστόσο, απ’ αυτό προκύπτει σήμερα ένα κρίσιμο έρώτημα για τούς νεοφιλελεύθερους θρηνωδούς του φετινού καλοκαιριού: ”Όταν διαλαλούν πώς τ’ άποτελέσματα στις εξετάσεις «ήσαν έφέτος χειρότερα από κάθε άλλη χρονιά», έννοούν μήπως από τότε που καθιερώθηκαν οι εισαγωγικές εξετάσεις (1926-27) ή παίρνουν

κάποια άλλη χρονιά ως συγκριτική βάση και ποιά; ”Ο άναγνώστης μάταια περιμένει άπάντηση, μιά και οι νεοφιλελεύθεροι δέ θέτουν ένα τέτοιο έρώτημα. Και δέν τό θέτουν γιατί μόνο μέ τήν άπουσία του μπορούν να προβάλουν ως προφανή και αυταπόδεικτο τον ισχυρισμό τους και φυσικά να συνθέσουν μ’ αυτόν τήν έπωδό τους. Γιατί από τή στιγμή που θά θέσει κανείς αυτό τό έρώτημα, ό ισχυρισμός για τήν «πτωτική τάση» μένει μετέωρος και ή μαγεία του αυτόνοήτου διαλύεται. Δέ μπορεί κανένας λογικός άνθρωπος να μιλάει για συνεχή πτώση τής στάθμης χωρίς μιά συγκριτική άφετηρία. ”Ο ισχυρισμός λοιπόν των νεοφιλελεύθερων θρηνωδών είναι σαθρός από τή βάση του.

”Ο ισχυρισμός για τήν «καθοδική πτώση των βαθμών βάσεων» είναι άκόμα παραπλανητικός. ”Αν πάρουμε ως συγκριτική βάση τό μέσο όρο σε ποσοστά των μαθητών που βαθμολογήθηκαν στα έξεταζόμενα μαθήματα κάτω από τή βάση (10) στό διάστημα τής τελευταίας πενταετίας (1984-1988), τότε εβκολα θά διαπιστώσουμε πώς μόνο στις δέκα από τις δεκάξι περιπτώσεις (4 μαθήματα Χ 4 δέσμες) έξετάσεων ύπάρχει φέτος πτώση τής βάσης και άκόμα πώς σε τρία μαθήματα (Μαθηματικά, Φυσική και ”Αρχαία ”Ελληνικά) για όλες τις δέσμες ύπάρχει αύξηση του ποσοστού έπιτυχίας. Αυτό σημαίνει καταρχήν πώς μ’ αυτό τό κριτήριο που μόλις χρησιμοποιήσαμε, δηλ. ό μέσος όρος των ποσοστών άποτυχίας, δέ μάς φωτίζει καθόλου για τήν όμοιογένεια ή καλλίτερα για τή διασπορά των δεδομένων αυτής τής πενταετίας. ”Αν χρησιμοποιήσουμε λοιπόν τό δείκτη τής «τυπικής απόκλισης» θά διαπιστώσουμε εβκολα πώς τά φετινά ποσοστά άποτυχίας είναι όμοιογενή με τά αντίστοιχα ποσοστά τής περασμένης πενταετίας για τά 7 από τά 9 μαθήματα. ”Ο ισχυρισμός των νεοφιλελεύθερων είναι συνεπώς παραπλανητικός. ”Η έπωδός άφορά ένδεχόμενα μόνο δύο μαθήματα, δηλ. τήν Κοινωνιολογία και τήν ”Ιστορία. ”Ας σταθούμε έδω λίγο περισσότερο.

Τό μάθημα τής Κοινωνιολογίας θεσμοθετήθηκε ως έξεταστά ελη στίς

γενικές εξετάσεις πολύ πρόσφατα, δηλαδή ταυτόχρονα με την καθιέρωση του νέου εξεταστικού συστήματος «κατά δέσμες» (1982-1983). Παρόλο που πρόθυμα θά δεχόταν κανείς πώς υπάρχει πράγματι μία πτωτική τάση επιτυχίας στις εξετάσεις του μαθήματος θά ήταν, τό λιγότερο, υπερβολικός αν ήθελε νά συμπεράνει απ' αυτό μία «γενική κατάρρευση της Παιδείας». Θά ήταν όμως άφελής νά πιστέψει πώς οι νεοφιλελεύθεροι νοιάζονται τόσο πολύ γιά τήν Κοινωνιολογία.

Μένει λοιπόν τό μάθημα τής Ιστορίας καί στήν περίπτωση μας ό ισχυρισμός γιά τήν πτωτική του τάση στις εξετάσεις. Πόσο πίσω χρονικά μπορούμε νά πάμε γιά νά βρούμε συγκρίσιμα δεδομένα; Ή απάντηση είναι δύσκολη. Άς περιοριστούμε έδω νά παρουσιάσουμε τά αντίστοιχα ποσοστά άποτυχίας τό 1980, δηλαδή όταν άρχισε νά εφαρμόζεται όλοκληρωμένα ό θεσμός τών «αλήστου μνήμης» Πανελληνίων Ήξετάσεων. Τό ποσοστό άποτυχίας τότε στήν Ιστορία ήταν 52,5%, άκριβώς όσο καί ό μέσος όρος τής Γ' καί Δ' δέσμης φέτος. Συμπέρασμα πρώτο: Ή στάθμη τής παιδείας, ως πρός τό μάθημα τής Ιστορίας, μ' όλα τά ένδιάμεσα «σκαμπαβέσματα» τών μορίων στά έννιά χρόνια πού πέρασαν, παραμένει σταθερή. Συμπέρασμα δεύτερο: Μέ συγκριτική άφετηρία τό «σωτήριον έτος» 1980, δηλαδή πρίν τήν έλευση του «σοσιαλισμού» έν Έλλάδα, οι σημερινοί ισχυρισμοί τών νεοφιλελεύθερων γιά τήν «κατολίσηση» κ.λπ., είναι έντελώς άστήρικτος καί γιά τό μάθημα τής Ιστορίας.

4. Οί νεοφιλελεύθεροι παρουσιάζουν μία τέτοια παραπλανητική εικόνα τών δεδομένων, γιατί έξ άρχής χρησιμοποιούν ως μέτρο σύγκρισης τό ποσοστό άποτυχίας τών μαθητών από χρονιά σέ χρονιά. Ένας τέτοιος δείκτης είναι ώστόσο από τή φύση του άπατηλός, όσο κανείς άγνοεί τις προϋποθέσεις καί τά όρια εφαρμογής του. Πραγματικά όταν χρησιμοποιεί κανείς ως μέτρο σύγκρισης τά έτήσια ποσοστά άποτυχίας, γιά νά ισχυριστεί ότι υπάρχει κατολίσηση του μορφωτικού επιπέδου, τότε «ξεχνάει» ή καλύτερα ύπονοεί μία αυθαίρετη εξίσωση παραγόντων, οι περισσότεροι από τους όποιους είναι μάλλον αδύνατο νά εξισωθούν. Τέτοιοι παράγοντες, πού συνδιαμορφώνουν τό τελικό αποτέλεσμα τής βαθμολογίας στις γενικές εξετάσεις από χρόνο σέ χρόνο είναι π.χ. τό περιεχόμενο καί ή δυσκολία τών θεμάτων-έρωτήσεων, οι διορθωτές-εξεταστές καί τά κριτήρια διόρθωσης-βαθμολογίας, ή ιεράρχηση τών εξεταστέων μαθημάτων μέ βάση διάφορους συντελεστές, ή διαφορετική αριθμητική, σχολική καί κοινωνική σύνθεση τών ύποψηφίων κ.ά.

Πίσω από μία τέτοια σαθρή λογική

μπορούμε νά επισημάνουμε ώστόσο κάποιες σιωπηρές παραδοχές, πού συνιστούν τις θεωρητικές άφετηρίες αυτής τής παιδαγωγικής θρηνώδίας. Άς τις παρουσιάσουμε έπιγραμματικά:

• Ή έννοια του επιπέδου ή τής στάθμης παρουσιάζεται άνιστορικά. Μ' άλλα λόγια ή ποιότητα τής παιδείας νοείται από τους νεοφιλελεύθερους όχι μόνο ως μία ιδιότητα έγγενης στήν εκπαίδευση —άρα καί στους μαθητές— αλλά κυρίως ως μία άξία καθολικά άποδεκτή καί άμετάβλητη, δηλαδή ύπεράνω τόπου, χρόνου καί κοινωνικών συγκρούσεων.

• Μία τέτοια αντίληψη προϋποθέτει μία άξιολογική προτεραιότητα του παρελθόντος σέ σχέση μέ τό παρόν, μέ άποτέλεσμα ή ιστορική εξέλιξη νά θεωρείται καί νά έρμηνεύεται μέ όρους καταστροφολογικούς ή ήθικης άπαξίωσης. Ή επιστροφή στό παρελθόν όνομάζεται έτσι πρόοδος.

• Είναι φανερό πώς τά πρότυπα κάποιου παρελθόντος πρέπει νά προσδιορίζουν τόσο τό περιεχόμενο τής εκπαίδευσης όσο καί τόν επιθυμητό τύπο του σημερινού άπόφοιτου τής μέσης εκπαίδευσης. Τά κλασικά κείμενα —ή γλώσσα καί οι ιδέες τους— νά τά άφθαστα ύποδείγματα του παρελθόντος, νά τά δραστικά φάρμακα γιά τήν «άρρωση Παιδείας μας». Ή άναγνώριση τής αθθεντίας του δασκάλου, ή ύποταγή στά κελεύσματα του καί ή εκτέλεση τών έντολών του, νά ή σωτήρια λύση στήν όργάνωση τής σχολικής ζωής. «Όλα τ' άλλα, δηλαδή κοινωνιολογίες, μαρξισμοί καί σοσιαλισμοί, εκδημοκρατισμός τής εκπαίδευσης, κριτική του περιεχομένου σπουδών, ιστορικός καί ταξικός χαρακτήρας τής σχολικής παιδείας, δικαίωμα τών μαθητών-μαθητριών στήν όργάνωση τής σχολικής ζωής, σχολικές κοινότητες κ.τ.δ., πρέπει νά άπορροφούν ως προϊόντα παρακμής. «Όπισω εις τόν Πλάτωνα» γιά μία άκόμη φορά.

Άπό τά παραπάνω είναι φανερό πώς οι θιασώτες τής ποιότητας ύπερασπίζονται πολιτικά μία κοινωνία καί μία εκπαίδευση χωρίς άλλαγή. Ειδικότερα γιά τό σχολείο προωθούν μία άριστοκρατική αντίληψη, πάντα στό όνομα τής ποιτικής αναβάθμισής του, γι' αυτό καί ή φρασεολογία τους διανθίζεται συχνά-πυκνά μέ τις γνώριμες ιδέες τής «ατομικής άξίας», του «ταλέντου», τής «πειθαρχίας», τής «αμίλλας», τής «ατομικής επιβράβευσης» κ.τ.δ. Γι' αυτό ταυτόχρονα αναθεματίζουν «τήν ίσοπέδωση», τήν «ήσσονα προσπάθεια», τους «μοντερνισμούς» κ.τ.δ. Ή περιφρόνησή τους γιά τή «μάζα» μόλις καί μετά βίας κρύβεται.

Αυτή ή άριστοκρατική αντίληψη, καλύτερα ιδεολογία, προβάλλεται σήμερα από μία ομάδα νεοφιλελεύθε-

ρων, επειδή μπορεί νά λειτουργήσει άποτελεσματικά σέ πολλές κατευθύνσεις.

Πρώτο, νά πεισθούν όσο τό δυνατό περισσότεροι πώς ή στάθμη έπεσε τόσο, πού φτάσαμε καί στήν εκπαίδευση στόν πάτο. Άρα ή ποιτική άναστροφή είναι άναγκαία, αν θέλουμε νά επιβιώσουμε ως έθνος.

Δεύτερο, αυτή τήν άναστροφή τήν έγγυάται μόνο ή «φιλελεύθερη δημοκρατική παράταξη», δηλαδή ή Ν.Δ. Άρα ή ένίσχυση τής Ν.Δ. στις εκλογές πού έρχονται, ώστε ν' άποκτήσει αυτοδυναμία γιά νά άρχισι αυτή ή άναστροφή, είναι ή «έκ τών ουκ άνευ προϋπόθεσης».

Τρίτο, χρειάζεται νά δικαιολογηθούν καί «έπιστημονικά» οι εκπαιδευτικές κατευθύνσεις πού ένδεχόμενα θά υλοποιηθούν, ιδιαίτερα σ' ό,τι άφορά τήν κατάργηση κάποιων άνεπιθύμητων —δηλαδή «μαρξιστικών»— σχολικών έγχειριδίων πού κληρονομήσαμε από τήν «πράσινη όχταετία», τήν έπαναφορά τής διδασκαλίας άρχαίων κειμένων από τό πρωτότυπο, τήν έπιβολή φανερών διαμεσολαβήσεων κοινωνικής έπιλογής (έξετάσεις), τήν ίδρυση ιδιωτικών πανεπιστημίων (ποιότητα-άνταγωνισμός), τήν ένδεχόμενη μείωση του αριθμού τών εισακτέων στά ΑΕΙ κ.λπ. Άρα τό έδαφος προετοιμάζεται από τώρα γιά νά μειωθούν οι άντιστάσεις καί αντίθεσεις στό θεωρητικό καί κυρίως στό πρακτικό επίπεδο.

Τέταρτο, νά φανεί ότι καί ή χώρα μας δέν ύστερει από τή γενικότερη προσπάθεια πού γίνεται διεθνώς νά ξαναβρεί τό σχολείο τόν παλιό καλό του έαυτό. Ή έπιλεκτική μεταφορά όρισμένων νεοφιλελεύθερων εκπαιδευτικών αντίληψεων «θατσερικής» ή «ρηγκανικής» έμπνευσης εξασφαλίζει καί στή Ν.Δ. πιστοποιητικά έκσυγχρονισμού. Άρα ή καπιταλιστική άνασυγκρότηση καί στήν έλληνική κοινωνία χρειάζεται στό συμβολικό επίπεδο νά προσφύγει καί στήν κοινή ιδεολογική μήτρα του δυτικού φιλελευθερισμού.

•

«Όσοι βιαστούν νά ρωτήσουν «καί τί πρέπει νά κάνουμε», άς θυμηθούν άκόμα μία φορά πώς τό θέμα τής ποιότητας στήν εκπαίδευση συνδέεται καί μέ τό πρόβλημα τής έξουσίας, δηλαδή μέ διαφορετικά καί αντίτιθέμενα κοινωνικά συμφέροντα. Μήπως θά μπορούσε, ώστόσο, κανείς άνάμεσα σ' άλλες προτάσεις νά εισηγηθεί καί νά παλέψει γιά τήν κατάργηση κάθε μορφής εξετάσεων γιά τήν τριτοβάθμια εκπαίδευση, ώστε στή γενική εκπαίδευση νά δίνεται «μόρφωση» χωρίς τόν φόβο του εξεταστικού Μινώταυρου; Ή πρόταση είναι ένδιαφερόσουσα καί θά χρειαστεί νά επανέλθουμε.

Κέβιν "Αντριους

1924-1989

Στό πρώτο κεφάλαιο της *Πτήσης του Ίκαρου*, του βιβλίου του για την Ελλάδα, ο Κέβιν Αντριους περιγράφει τη σύντομη παραμονή του, τό 1947, μεσοδύντος του εμφυλίου, στό σπίτι μιās ελληνικής οικογένειας σ' ένα νησί τών Κυκλάδων. Στο σπίτι βρίσκεται και ο γιός τής οικογένειας Φραγκίσκος, στρατιώτης του Έθνικού Στρατού σέ άδεια. Τή μέρα τής αναχώρησής του,

«ο Φραγκίσκος έφυγε, χωρίς ένα πραινό, ντυμένος ξανά στή στολή του. Γι' αυτόν ξανά ή Μακεδονία και ο πόλεμος. Για άλλη μιά φορά κανείς δέν είπε τίποτα. Τώρα ήταν έδω και τό επόμενο λεπτό δέν ήταν καν όρατός, πέρα στό χωράφι. Τά μονοπάτια του νησιού έκοβαν δρόμο και χάνονταν γρήγορα. Τό ανέκκλητο τής αναχώρησής του, άθόρυβο, σάν τό νερό πού κλείνει πάνω άπ' τό κεφάλι σου».

Η μεταφορά πού χρησιμοποιήθηκε για τό γρήγορο, άθόρυβο, τελεσίδικο γεγονός μιās αναχώρησης, έγινε για τόν ίδιο τόν συγγραφέα, μετά από σαρανταδύο χρόνια, ζωντανή πραγματικότητα. Ο Κέβιν Αντριους πνίγηκε κολυμώντας στις άρχές του περασμένου μήνα, κάπου ανάμεσα στό Καψάλι τών Κυθήρων και τή νησίδα Αδγό, δυόμισυ μίλια νοτιότερα. Τό νερό έκλεισε από πάνω του.

Γενήθηκε στό Πεκίνο τό 1924 από Άγγλο πατέρα και Άμερικανίδα μητέρα. Σπούδασε σέ καλά σχολεία στην Άγγλία και την Άμερική. Στή διάρκεια του πολέμου ύπηρετήσε σέ μάχιμη μονάδα, ως άνιχνευτής τής 10ης Άμερικανικής Ταξιαρχίας στην Ίταλία. Ήρθε στην Ελλάδα τό 1947, ως ύπότροφος τής Άμερικανικής Αρχαιολογικής Σχολής και παρέμεινε ως τό 1951. Τό 1956 έγκαταστάθηκε όριστικά πιά στην Ελλάδα μέ τήν οικογένειά του.

Ο Κέβιν Αντριους ήταν Έλληνας από έκλογή. Απαρνήθηκε (δηλ. έχασε) τήν άμερικανική του ύπηκοότητα χάριν τής ελληνικής. Δέν ανήκει στην εύαριθμη ομάδα ξένων συγγραφέων πού έγκαταστάθηκαν μεταπολεμικά στην Ελλάδα, κάνοντάς την *δευτέρα* (εναλλακτική ή συμπληρωματική) πατρίδα τους. Για τόν Αντριους ή Ελλάδα ήταν ή *πρώτη* και ή *μόνη* πατρίδα. Είχε άμεση και βαθύτατη έπαφή μέ τόν τόπο, πού τόν αγάπησε στην όλότητά του (φύση και άνθρωπος και ιστορία — άρχαία, μέση, νεώτερη και σύγχρονη). Στην *Πτήση του Ίκαρου* άφηγείται ο ίδιος, μέ γλαφυρότητα και έξομολογητική σαφήνεια, τήν άρχική έπαφή του μέ τόν τόπο:

«Μετά από ένα χρόνο διαμονής ή Ελλάδα ήταν για μένα μιά χώρα πού κατά περίεργο τρόπο μέ έκανε νά αισθάνομαι σάν στό σπίτι μου. Σάν νά είχε κάποια στενή σχέση μέ

τή χαμένη γενεαίρα μου, για τήν όποία άκουγα πολλά από τότε που θυμάμαι τόν έαυτό μου, αλλά που δέν θυμόμουν ό ίδιος, δέν τήν έζησα συνειδητά, και δέν είχα βρει ύποκατάστατό της σέ δύο άλλες ήπειρους. Τούτη ή χώρα ήταν μία παρουσία, μία προσωπική γνωριμία. Ήταν αξιόπιστη όπως ή μαγνητική έλξη, ή ό νόμος τής βαρύτητας — κάτι που, ώστόσο, δέν μπορούσα ακόμα νά θεωρήσω δεδομένο, γιατί όλα ήσαν τόσο καινούργια. Όποτε κάν φανταζόμουν πόσο λίγα ήξερα γι' ατήν, κι ώστόσο είχα τή ζωηρή αίσθηση πώς πολλά, όλο και περισσότερα θά συναντούσα, πώς δέν θά υπήρχε τέλος σέ όσα πρόκειται νά μάθω, και πώς όλα θά τά μάθαινα μέσ απ' τούς ανθρώπους — ανθρώπους που ήσαν τόσο διαφορετικοί από μένα, αλλά και τόσο άμεσοι, φορτικοί αλλά και ευαίσθητοι. Μού έδειχναν τήν έξοδο από ένα όλόκληρο πλέγμα συνηθειών και προϋποθέσεων, που τώρα μόνο συνειδητοποιούσα πόσο περιοριστικές ήσαν...».

Ήτσι ό Κέβιν Άντριους έμεινε στην Έλλάδα, έγινε Έλληνας, Άθηναίος, κατοικούσε στό Μέτς, γείτονάς μας.

Ήταν άκόμη άριστερός, μ' έναν τρόπο αόθόρητο, εμπειρικό, συχνά άφελή — μολονότι ή άπόπειρά του στην *Πτήση του Ίκαρου* (1959) νά έρμηνεύσει τόν έλληνικό έμφύλιο στά πλαίσια μιάς μακροπρόθεσμης στρατηγικής τών τότε Συμμάχων, δέν απέχει πολύ από τίς αναλύσεις που έκτοτε έχουν γίνει κοινοί τόποι:

«Αυτό που συνέβη σ' ατή τή χώρα πριν και μετά τή γερμανική ύποχώρηση του Οκτωβρίου 1944 ήταν ένα πύρινο προοίμιο του Ψυχρού Πολέμου και τών παρεπομένων του τοπικών πολέμων... Για τούς Συμμάχους ό έμφύλιος στην Έλλάδα έξυπηρετούσε μία μακρόχρονη προοπτική που έφθανε μέχρι τό τέλος του είκοστού αιώνα... Κανείς τότε στην Έλλάδα δέν μπορούσε νά τό δει... Τό ΄ξεραν έλάχιστοι μόνο ξένοι που χάραζαν τή στρατηγική σέ χώρες που συμμάχησαν συγκυριακά, και μία δράκα δραματιστών μιάς γενναίας και ταλαντούχου φυλής, που προσπαθούσαν νά κρατηθούν από μία κλωστή έλπίδας και νά μήν πιστέψουν αυτό που έβλεπαν νά ρχεται».

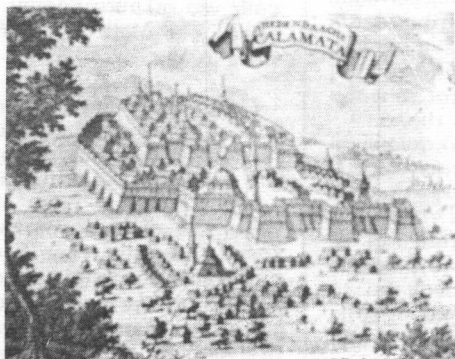
Ο Κέβιν Άντριους έγραψε δύο βιβλία για τήν Άθήνα. Τό ενδιαφέρον και ή αγάπη του για τήν πόλη πήγαζαν από (άλλά και τροφοδοτούσαν) μία έντονη αντι-τουριστική διάθεση και φιλοσοφία. Είναι από τούς πρώτους που διεγνώσε και κατήγγειλε, ήδη από τή δεκαετία του '50, τούς κινδύνους που συνεπαγόταν ή τουριστική ανάπτυξη, ή πολυκατοικιοποίηση, ή ρύπανση, ή εξέλιξη. Φαντάζομαι πώς είναι μοναδική στά χρονικά τών Τουριστικών Όδηγών ή περίπτωση του βιβλίου του *Athens*, στή σειρά *Cities of the World*, No. 7, Phoenix House, 1967. Πρόκειται για έναν Όδηγό τής πόλεως τών Άθηνών, όπου ό συγγραφέας μέ πολύ χιούμορ σχεδόν άποτρέπει (έκτός κι αν έμμεσα κεντρίζει) τόν ά-

ναγνώστη νά έπισκεφθεί μία μελλοθάνατη πόλη που έχει ήδη άρχισι νά δείχνει τά πρώτα σημάδια τών δυσπλασιών που θά κατέληγαν γρήγορα σέ μία διάσπαρτη κακοήθεια. Ή εικόνα που δίνει πολύ απέχει από όσα έβλεπε κάποτε στην Άθήνα του 1947, και σκιαγραφούσε τόσο άδρά στην *Πτήση του Ίκαρου*:

«Κάπου-κάπου ένα σοβαρό, μεγάλο ταξι κατέβαινε άργά στις άδειες λεωφόρους. Βενζίνη για νά κινηθεί υπήρχε, όπως υπήρχε και για τά αυτοκίνητα όλων τών διπλωματικών και στρατιωτικών άποστολών, όπως και για τά φορτηγά του στρατού που έβγαίναν στους δρόμους τά κυριακάτικα πρωινά, γεμάτα βαρύτονους πατριώτες στό χακί, για νά ξανατονώσουν τό ήθικό του λαού μέ τίς ήχηρές ύλακές τών έμβατηρίων που θύμιζαν πώς οι σύζυγοι, οι πατέρες, οι άδελφοί, οι γιοί, όλοι συνέχιζαν τόν άγώνα, όδηγώντας ξανά τήν Έλλάδα στην αιώνια δόξα της. Κατά τά άλλα οι μικροί δρόμοι τής πρωτεύουσας ήσαν σιωπηλοί. Σ' έναν κρυστάλλινο άέρα, φορτισμένο από τή μυρωδιά τών λουλουδιών, ή χαμηλή, κοκκινωπή, ήσυχη, ρημαγμένη μικρή θέα στό βάθος τών δρόμων έδειχνε προς τούς μακρινούς όρίζοντες: έλαμπαν όλόγυρα από τήν πόλη σαν άμέθυστος ή ρουμπίνι, απ' τό άπόγευμα ως τό γρήγορο, καστανό δειλινό».

Είναι μία από τίς χαρακτηριστικότερες σελίδες του. Άθεράπευτα ποιητικός, έτσι έβλεπε, έγραφε κι άποτύπωνε. Όσοι τόν γνωρίσαμε νιώθουμε αυτό που συχνά νιώθει κανείς όταν άκούει πώς ένας φίλος έφυγε. Πώς όσο ζούσε δέν τόν προσέξαμε άρκετά, δέν τόν γνωρίσαμε περισσότερο, δέν έπωφελήθηκαμε από τήν παρουσία του — πώς χάσαμε μαζί μέ τόν άνθρωπο και μία ευκαιρία.

Άρης Μπερλής

Τά βιβλία του Κέβιν Άντριους

— *Castles of the Morea* (μελέτη για τά βυζαντινά, φράγκικα, τουρκικά και έννετικά κάστρα τής Πελοποννήσου).

— *The Flight of Ikaros* (ταξιδιωτικό, περιγράφει τίς έμπειρίες του στην Έλλάδα κατά τή διάρκεια του έμφυλίου).

— *Last Will and Testament* (ποίηση).

— *Athens Alive* (άνθολογία κειμένων για τήν Άθήνα, από τόν Όβίδιο και τόν Λιβάνιο τής Άντιοχείας μέχρι τόν Έρνεστ Χέμινγουαι και τόν Όκτάβ Μερλιέ).

— *Greece in the Dark* (συλλογή άρθρων που γράφτηκαν και δημοσιεύτηκαν σέ έφημερίδες και περιοδικά κατά τή διάρκεια τής δικτατορίας).

— *Athens* (Όδηγός τών Άθηνών στή σειρά *Cities of the World*).

— *Byzantine Blues* (σατιρικοί στίχοι για τή 'Νεοδημοκρατία' τής Μεταπολίτευσης).

30ό Φεστιβάλ Ελληνικού Κινηματογράφου

του Νίκου Πολίτη

Η απουσία της μνήμης

Θά περίμενε κανείς πώς έτοδο το Φεστιβάλ Κινηματογράφου, έπετειακό μιά και συμπληρώνονται τριάντα όλόκληρα χρόνια από τότε πού πρωτοεκίνησε, θά έδινε τήν άφορμή γιά κάποια έορταστική άτμόσφαιρα και, κυρίως, γιά μιά γόνιμη άνασκόπηση τών πεπραγμένων του έλληνικού κινηματογράφου σ' αυτήν τή χρονική περίοδο. Άπ' αυτά, δέν έγινε τίποτε. Τή λαμπρότητα τής τελετής δέν μπόρεσε νά τήν προσφέρει τό Φεστιβάλ, γιαντί ποτέ δέν νοιάστηκε τά τελευταία χρόνια γι' αυτήν. Στήν έναγώνια προσπάθειά του νά διαφοροποιηθεί από τό παρελθόν του, τό μεταδικτατορικό Φεστιβάλ, μαζί μέ τόν Τζαίημς Πάρις και τίς πατριωτικές του «υπερπαραγωγές», ξεφορτώθηκε και τίς στάρ, τά παπιγιόν, τούς επισήμους και τίς κάθε είδους «άστικές» τελετουργίες.

Κανείς, σήμερα πιά, δέν ύποστηρίζει πώς τά «περασμένα μεγαλεία» θά πρεπε νά επανέλθουν δριμύτερα. Όμως, είναι κρίμα πού στή θέση τής παλαιάς δέν ήρθε μιά νεά τελετή. Ούτε λαϊκή γιορτή, ούτε έναλλακτική εκδήλωση, ούτε και βήμα γιά διάλογο μπόρεσε νά γίνει τό Φεστιβάλ, παρόλο πού οι λέξεις αυτές εισέβαλαν στό λεξιλόγιό μας κι έγιναν μόδα.

Όπως ό λεγόμενος «Νέος» ελληνικός κινηματογράφος βιάστηκε νά δηλώσει τό καινούργιο του πρόσωπο πρίν τό κατακτήσει μέ τό σπαθί του, έτσι και τό Φεστιβάλ βιάστηκε, μετά τή δικτατορία, νά αλλάξει, χωρίς νά ξέρει καλά-καλά ούτε τό γιατί ούτε τό πώς. Άλλωστε, όλη ή κοινωνία έτρεχε, έψαχνε και διψούσε τότε γιά κάτι άλλο, καινούριο, πού κανείς, έδω πού τά λέμε, δέν μπόρεσε νά του δώσει ύπόσταση. Όλοι λοιπόν συμφωνούμε πώς αυτό τό ψάξιμο μέσ' στό σκοτάδι γιά τό καινούριο ήταν, ως ένα σημείο, φυσικό. Δυστυχώς όμως, από τό 1974 έχουν περάσει 15 χρόνια και τό ψάξιμο συνεχίζεται ακόμη στά τυφλά.

Όταν τό πολυπόθητο «καινούριο» δέν έρχεται ούτε από τίς ταινίες τίς ίδιες νά επηρεάσει τήν παραγωγή, ούτε από τήν κοινωνία τήν ίδια γιά νά αλλάξει τόν τρόπο λειτουργίας και τή συμπεριφορά του «κινηματογραφικού χώρου», πού μέρος του είναι και τό Φεστιβάλ, τότε εύκολα καταφεύγει κανείς στό επίπεδο του συμβολικού. Χρόνια τώρα, κόβονται σιγά σιγά όλα

τά νήματα πού θά μπορούσαν να συναποτελέσουν τόν ιστορικό ιστό του νεοελληνικού κινηματογράφου τό πλέγμα, πού θά υποβάσταζε φυσικά κάθε νέο φιλικό προϊόν. Ό μεγάλος χαμένος σ' όλην αυτήν τήν πορεία είναι ή μνήμη.

Πώς λοιπόν θά μπορούσε τό Φεστιβάλ νά συλλογιστεί και νά αποτιμήσει τήν πορεία τριάντα χρόνων, όχι μόνον του θεσμού αλλά και του ελληνικού κινηματογράφου, όταν οι κινηματογραφιστές οι ίδιοι νομίζουν πώς δέν χρειάζονται τή μνήμη τους; Και δέν έννοώ έδω μόνον τήν άναφορά στό παρελθόν και τήν ιστορία, πού ακόμα κι αυτή ήταν ουσιαστικά άπουσα, αλλά τή μνήμη ως «εργαλείο δουλειάς» και

ως «άναφορά» του δημιουργού. Δέν είναι βέβαια τυχαίο τό ότι κανείς δέν θυμήθηκε τή Μακεδονική καλλιτεχνική εταιρεία «Τέχνη» και τήν ζωντανή Κινηματογραφική της Λέσχη πού τόσο άμεσα άγκαλιάστηκε από τό θεσσαλονικιώτικο κοινό, όπως άλλωστε ξεχάστηκε ότι οι έμψυχωτές τής Λέσχης αυτής όργάνωσαν και στήριξαν τά πρώτα βήματα του Φεστιβάλ.

Κανείς δέν μπήκε στον κόπο νά ρίξει μιά ματιά στους προβληματισμούς τους, κανείς δέν νοιάστηκε νά μάθει άν ή «Μανταλένα» του Ντ. Δημόπουλου, μέ τήν Α. Βουγιουκλάκη στον επώνυμο ρόλο, βραβεύτηκε από τήν κριτική έπιτροπή (μέ πρόεδρό της τό Σ. Μυριβήλη) ως «έμπορική» ταινία ή ως «νεά» ταινία ή άπλως ως ταινία.

ΚΙΝΗΜΑΤΟΓΡΑΦΟΣ

Όλοι έναντιόν όλων

Από τα 15 τελευταία χρόνια του Φεστιβάλ, τα δέκα τουλάχιστον σηματοδεύθηκαν από όμηρικούς καβγάδες, όχλαγωγία στην αίθουσα και αποδοκιμασίες. Αν σκεφτεί όμως κανείς λίγο πιο ψύχραιμα, θά δυσκολευτεί πολύ να προσδιορίσει ποιά, τέλος πάντων, ήταν τό αντικείμενο τόσων διαπληκτισμών. Στην ουσία, δέν υπήρχε σοβαρό αντικείμενο για τό όποιο να άξιζει να καβγαδίσει κανείς. Η μάλλον δέν υπήρχε κατά βάθος τίποτ' άλλο από τή λυσσαλέα διεκδίκηση τής μοναδικότητας του κάθε δημιουργού. Πόσα πληγωμένα «έγώ» δέν αποδοκίμασαν βροντωδώς όποια έπιτροπή δέν τούς βράβευσε, ύπονοώντας σαφώς ότι αυτοί είναι καλύτεροι από τούς βραβευμένους; Πόσοι δέν έδωσαν συνεντεύξεις στηλιτεύοντας τό Κέντρο Έλληνικού Κινηματογράφου έπειδή έμειναν έξω άπ' τίσ επιχορηγήσεις; Πόσοι δέν μίσησαν τόν έξώστη όταν αποδοκίμαζε τίσ ταινίες τους ενώ χάρωνταν και πολλές φορές φανερά ενθάρρυναν οι ίδιοι τίσ αποδοκιμασίες όταν στρέφονταν έναντιόν άλλων; Κι άς μήν ξεχνάμε πώς ό κρατικός κορβανάς, πού τά τελευταία χρόνια είναι αποκλειστικός χρηματοδότης όλων αυτών, είναι μικρός, και τ' άπλωμένα χέρια πολλά. «Όσο πιο πολύ φωνάζεις, τόσο πιο καλά θά φάς» φώναζε κάποτε ένας θεατής από τόν έξώστη σε σκηνοθέτη πού φωνασκούσε στην πλατεία. Άριστος αυτός, και μέ τό σύνδρομο του αποκλεισμένου από τή δεξιά, τότε, κυβέρνηση, έξανέστη και δέν έλαβε τό μήνυμα πού βγήκε, βέβαια, άληθινό.

Πολυφαρμακία

Πολλοί λοιπόν οι καβγάδες «για τό πάπλωμα», λίγοι όμως μιλούσαν για τόν άσθενή πού κρύβεται από κάτω και είναι άσθενής ή ταινία ή ίδια. Πάσχει ή καρδιά τής δημιουργίας και όχι ή περιφέρεια. Όλοι βέβαια μιλούν για τήν κρίση του ελληνικού κινηματογράφου, πού μάλιστα τήν εντάσσουν άσυλλόγιστα στη γενικότερη κρίση πού περνάει παγκοσμίως. Κρίση ό Φελλίνι, κρίση κι έμεις!

Οί στείρες, κατά τή γνώμη μου, αντιπαράθεσεις πού κατά καιρούς έχουν τροφοδοτήσει διάφορους καβγάδες, λειτουργούν ως φάρμακα για τούς δημιουργούς και όχι για τά έργα τους. Η διαμάχη μεταξύ «νέου» και παλιού κινηματογράφου: οι «φεστιβαλικές» και οι φεστιβαλικές ταινίες: ό «έμπορι-

κός» σε σχέση μέ τόν άλλο κινηματογράφο: οι «Άγγελουπουλικοί» και οι «μη Άγγελουπουλικοί» ή πρόσφατα διαφανόμενη αντιπαράθεση έπιδοτούμενων και μη έπιδοτούμενων ταινιών και άλλα πολλά τέτοια διλήμματα, βάζουν μονίμως τήν προβληματική σε λάθος δρόμο. Όχι πώς δέν υπάρχουν προβλήματα, δυσκολίες ή άσχημες συνθήκες πού πρέπει ν' αλλάξουν. Όμως καταντάει άνιαρό να μήν έχει συζητηθεί τό σοβαρό πρόβλημα πού έχουν όλες άνεξαίρετως οι ταινίες μέ τό κοινό τους και, συνακόλουθα, να μήν έχουν συζητηθεί στην ουσία τους οι μεγάλες άδυναμίες πού διαπερνούν όλες, σχεδόν, τίσ νεοελληνικές ταινίες.

Μεταξύ μας ...δημοκράτες

Για να συζητηθούν όμως αυτού του τύπου τά προβλήματα, θά 'πρεπε οι δημιουργοί να μήν επιφυλάσσουν για τόν έαυτό τους μόνο τό ρόλο του «πομπου», αλλά να μπορούν να γίνονται και ευαίσθητοι δέκτες. Ό «χώρος» θά 'πρεπε να άνοίγεται. Ίσως είναι σκληρό κι άπάνθρωπο να άπαιτήσει κανείς από κάποιον, πού περιμένει χρόνια τήν επιχορήγηση τής ταινίας του, να τοποθετήσει τά ζητήματα του κινηματογράφου μέσα στο γενικότερο πλαίσιο του πολιτισμού και τής παιδείας όπου, για παράδειγμα, τά 800 έκατομ. περίπου πού χορηγεί τό κράτος κάθε χρόνο, θά φαινότουσαν ικανοποιητικά σε σχέση μέ τή φτώχεια πού μαστίζει άλλους τομείς ή τήν πλήρη άνυπαρξία κρατικής μέριμνας. Είναι ίσως άκόμη σκληρότερο να ζητήσει κανείς άπ' τούς δημιουργούς να στήσουν «εύήκοον ούς» στις άνησυχίες, τίσ κραυγές διαμαρτυρίας και, κυρίως, στις σιωπές και τίσ άπουσίες πού έκπέμπει χρόνια τώρα τό κοινό. Άντ' αυτού, ένα περίεργο «ένστικτο» υπέρσχυσε σιγά σιγά. Ό «χώρος» περιχαρκαώθηκε, κλείστηκε. Τά πάντα βέβαια έγιναν «έν όνόματι» τής δημοκρατίας. Η εισβολή φορέων και σωματείων πού μέ τόν καιρό γίνονται όλο και πιο κορπορατιστικά, ό στενός τους, —τί λέω;— ό αποκλειστικός τους έναγκαλισμός μέ τό κράτος έφτιαξαν μέ τόν καιρό τά τείχη πού έκλεισαν τό «χώρο» σ' ένα άναπαυτικό άπυρόβλητο. Μεταξύ μας, συνάδερφοι, καλά περνάμε.

Χαρακτηριστικό, για τό περιχαράκωμα πού λέμε, είναι τό παράδειγμα του Κ. Φέρρη, πού μετά τήν προβολή τής ταινίας του θέλησε να κάνει διάλογο μέ τό κοινό. Σ' όποιον δέν άρεσαν οι έρωτικές σκηνές του 'λεγε πώς ή ματιά του (του θεατή) ταυτίζεται μέ τή ματιά του Διονύσου πού γελοιοποιεί τόν Πενθέα. Όποιοι πάλι δέν του άρεσε τό πολύ γυμνό τής ταινίας ή

ή φιλική του παρουσίαση, του 'λεγε πώς ή ματιά του ταυτίζεται μέ του Πενθέα. Κοντολογίς: κάθε ματιά και κάθε κρίση άπ' τούς θεατές τακτοποιούταν σ' ένα κουτάκι ταύτισης. Νά 'το λοιπόν τό άπυρόβλητο. Μά καλά, φώναζε μία κοπέλα άπ' τόν έξώστη: δέν καταλαβαίνετε πώς άπλώς βαρέθηκα;

Κανείς έναντιόν κανενός

Σ' εκείνη τή «συζήτηση», άλλοι συνάδερφοι υπερασπίζονταν τόν Κ. Φέρρη από τά θεωρεία, κάθε φορά πού έκριναν πώς ό έξώστης υπερέβαινε τά όρια τής κοσμιότητας. Μά τόσο εύκολα ξεχνάμε πώς, λίγα χρόνια πριν, οι ίδιοι πρωτοστατούσαν σε τρισευρότερες και άνεπίτρεπτα όχλαγωγικές διενέξεις; Τί μεσολάβησε λοιπόν; Τίποτ' άλλο, έκτός από τό ότι κατάλαβαν άκόμη και οι τελευταίοι πικραμένοι πώς τά πάντα πλέον κρίνονται «έντός τών τειχών». Άν φέτος δέν πάρεις, θά πάρεις του χρόνου. Άν δέν βραβεωθείς του χρόνου θά 'σαι έσύ στην κριτική έπιτροπή, και πάει λέγοντας. Ένδεικτικά μόνο, άναφέρω: στην 17μελή όργανωτική έπιτροπή, έκτός από τόν πρόεδρο του Δ.Σ. τής Δ.Ε.Θ. τόν Διευθυντή και τή γραμματέα του Φεστιβάλ, οι όπόλοιποι 14 είναι εκπρόσωποι «φορέων». Άπ' αυτούς, οι 10 είναι συνδεδεμένοι άμεσα ή έμμεσα μέ τό «χώρο». Στην 5μελή προκριματική έπιτροπή, έκτός από έναν κριτικό (έμμεση σχέση), όλοι οι άλλοι είναι του «χώρου». Στην 9μελή κριτική έπιτροπή, έκτός από έναν καθηγητή Πανεπιστημίου και έναν συγγραφέα, όλοι οι άλλοι είναι του «χώρου». «Γιάννης κερνά και Γιάννης πίνει». Και γι' αυτό έχουμε σιγά σιγά φτάσει στον πάτο του άδιέξοδου. Έχουμε όμως φτάσει στο σημείο πού όλοι θά τό διαπιστώσουν και θά θελήσουν να πιάσουν τό κακό άπ' τή ρίζα του;

Πολύ φοβάμαι πώς όχι. Όλα έδειχναν στο Φεστιβάλ πώς οι κινηματογραφιστές αντί να προσπαθήσουν να βγουν από τά τείχη τους, αντί να αλλάξουν σιγά σιγά αλλά σταθερά τούς «όρους του παιχνιδιού» και τούς έαυτούς τους τούς ίδιους, θά έπιτεθούν για άλλη μία φορά σ' έναν άνεμόμυλο.

Όλοι φέτος, και οι νεότεροι αλλά και οι πιο παλιοί, συμφωνούσαν πώς ή «άτμόσφαιρα» ήταν θανατερή. Μέ περισηή κι αυτάρεσκη εύκολία διαπιστώσαμε τό θάνατο ενός θεσμού χωρίς, ώστόσο, ούτε στιγμή να άναλογίζεται κανείς τίσ δικές του εθόνες γι' αυτή τή φθίνουσα πορεία. Τό φεστιβάλ, πού στό κάτω κάτω «άνηκε» δικαιοματικά στους Θεσσαλονικιούς, είναι καθρέφτης του άθηναϊκού κινηματογραφικού γίνεσθαι.

Θέατρο και μετάφραση

«Τά 'Ιππολυτικά»

ή Δηώ Καγγελάρη συζητά με τον Δημήτρη Δημητριάδη για τις μεταφράσεις αρχαίων κειμένων

Έγκαινιάζουμε σ' αυτό τό τεύχος μιά σειρά συζητήσεων με θέμα τή θεατρική μετάφραση.

«Όλα τά κείμενα τής ανθρωπότητας αποτελούν ένα και μοναδικό γραπτό, σέ γλώσσες τελείως διαφορετικές, και όλα μās ανήκουν και όλα πρέπει νά τά μεταφράσουμε», λέει ο Άντουάν Βιτέζ. Ξεκινώντας από αυτή τήν αρχή, τούτο τό «πρέπει» είναι τό μοναδικό πού αποδεχόμαστε. Άπό κεϊ και πέρα ή έρευνα αυτή δέν είναι παρά ή έκφραση μιās επιθυμίας για τήν ανάπτυξη ενός ουσιαστικού προβληματισμού σχετικά με τή θεατρική μεταφραστική δραστηριότητα: Πού βρίσκεται ή μετάφραση τών αρχαίων κειμένων; Τί σημαίνει «καλή» και «θεατρική» μετάφραση; Γίνονται πραγματικά νέες μεταφράσεις σήμερα; Πώς «μεταφράζεται» ή έννοια του θεατρικού χώρου; Ποιά είναι ή θέση τής μετάφρασης στή σημερινή παράσταση; Τί σημαίνει μεταφράζω για ένα συγκεκριμένο σκηνοθέτη; Τί πάει νά πει μεταφέρω ένα διάλογο στή ζωντανή γλώσσα σέ μιά κατεξοχήν εποχή υποβάθμισης και πτώχευσης τής γλώσσας; Έν όλίγοις, νά ανοιχτεί ένας διάλογος επί τής ουσίας για τά έρωτήματα πού θέτει «ή πρόκληση τής μετάφρασης» (και από τά όποια ή μετάφραση άντλεί τή γοητεία τής): ή ούτοπία τής πιστότητας, ή αίσθηση τής απώλειας, του έφήμερου, τής «προδοσίας».

Ή συζήτηση με τον Δημήτρη Δημητριάδη, συγγραφέα και μεταφραστή, για τις μεταφράσεις του αρχαίων θεατρικών κειμένων και ειδικά του 'Ιππολύτου εντάσσεται σ' αυτήν τήν προσπάθεια πού αναλαμβάνουμε για τή διερεύνηση του θέματος.

Δημήτρης Δημητριάδης: Κατ' αρχάς πρέπει νά πώ ότι δέν είχα, φυσικά, καμιά διάθεση νά θίξω τόν ποιητή τής «Άληθινής απολογίας του Σωκράτη» και του «Φώς πού καίει». Άλλωστε μίλησα για ένα ποιητή «στά όρια του έθνικου ποιητή» ό όποιος, όμως, με τό γλωσσικό ιδίωμα πού επιβάλλει στις μεταφράσεις του, άκρωτηριάζει τά αρχαία κείμενα. Ατά δηλαδή τά έργα, πού είναι ή υψηλότερη μορφή ποιητικής τέχνης, αντιμετωπίζονται ως κείμενα τά όποια πρέπει κανείς νά προσπαθήσει νά τά προσεγγίσει και νά έρθει στό ύψος τους, υποβιβάζονται σ' ένα προκατασκευασμένο πλαίσιο, σ' αυτό πού υποτίθεται ότι ο λαός μπορεί νά κατανοήσει. Αύτός ό δημοτικισμός είναι ένα είδος κολακείας του λαϊκού στοιχείου και άκραία μορφή του είναι ό λαϊκισμός. Ό λαός αντιμετωπίζεται σάν κάτι πολύ μεγάλο, πολύ αξιόλογο και συγχρόνως σάν κάτι τό όποιο δέν έχει τις δυνατότητες **Δηώ Καγγελάρη:** Ό θόρυβος και ή ταραχή πού προκλήθηκαν από τήν μετάφραση του «'Ιππολύτου» και τις δηλώσεις σας θά μπορούσαν νά ονομαστούν — με μιά κάποια διάθεση χιούμορ — «τά 'Ιππολυτικά», κατ' άναλογία με «τά 'Ορεστειακά» του 1903, όταν φοιτητές υπό τόν Μιστριώτη εξέγέρθηκαν έναντίον του «Βασιλικού Θεάτρου» επειδή παρουσίασε τήν «'Ορεστεια» μεταφρασμένη από τόν Γ. Σωτηριάδη, σέ «μεικτή» γλώσσα.

Τό ζήτημα βέβαια είναι ή ουσία τών γεγονότων και όχι ή όνομασία τους. Πάντως, αυτό τό λογοπαίγιο μου θυμίσε μιά φράση του Βάρναλη στά «Φιλολογικά Άπομνημονεύματα»: «Στά "Όρεστειακά"» λέει, «ήμωνα με τό μέρος τών "προδοτών" τής άθανάτου ήμων γλώσσας».

Αυτή τήν φορά, μίλησατε έσεις για προδοσία και «έθνικό έγκλημα», αναφερόμενος στόν Βάρναλη μεταφραστή — και όχι, έννοείτε, για νά θίξετε τήν ποιητική του αξία — και πιά συγκεκριμένα στό γλωσσικό ιδίωμα πού χρησιμοποιεί στις μεταφράσεις τών αρχαίων κειμένων.

Μπορούμε νά είμαστε τόσο άπόλυτοι όταν μιλάμε για τήν μετάφραση αρχαίου δράματος, για μιά δηλαδή τόσο «σκοτεινή» υπόθεση; Και ποιά μετάφραση δέν είναι και μιά προδοσία;

νά δεχτεί πράγματα δύσκολα, περίπλοκα, τήν ύψηλή τέχνη. Μ' αυτό τόν τρόπο τά αρχαία κείμενα έχουν υποστεί ένα είδος πτώχευσης, μιά μείωση ώστε νά έρθουν στά μέτρα του λαϊκού στοιχείου. Ή γλώσσα θεωρείται ένα τετελεσμένο σχήμα, στό όποιο πρέπει να προσαρμοσθεί ό λόγος τών τραγικών.

Άπώλειες υπάρχουν πάντα σέ όλες τις μεταφράσεις. Άλλά στήν προκειμένη περίπτωση στό όνομα κάποιων ιδεολογικών σκοπιμοτήτων, είναι σάν νά δείχνουμε από τόν Παρθενώνα μόνο ένα κίονα. Γι' αυτό μίλησα για έθνικό έγκλημα. Άν οι αρχαίοι τραγικοί έκαναν γλωσσικές υποχωρήσεις στό λαϊκό αίσθητήριο, τά κείμενα αυτά δέν θά άντεχαν στόν χρόνο.

Δηώ Καγγελάρη: Άλλά άκόμη και ή καλύτερη μετάφραση, πόσο μπορεί νά άντέξει στόν χρόνο; Ό ίδιος ό Βάρναλης θά μίλαγε για τήν κοινωνική εξέλιξη πού επιβάλλει και μεταβάλλει τό «αίσθητικόν πρόσταγμα».

Δημήτρης Δημητριάδης: Συμφωνώ άπολύτως — και τό έχω γράψει — ότι οι μεταφράσεις κάποτε γερνάνε. Τό ίδιο φυσικό ισχύει και για τις δικές μου μεταφράσεις. Άν εξέγέρθηκα ήταν γιατί, άκριβώς, οι μεταγενέστεροι και οι συνεχιστές αυτής τής μεταφραστικής παράδοσης, εξακολουθούν νά τήν θεωρούν ζωντανή. Θεωρώ τελείως φυσικό και νόμιμο νά βρεθεί κάποιος μετά από ένα όρισμένο ισχυρά δσον άφορά τήν σκηνική τους άντοχή πού κάθε νέα μετάφραση μπορεί νά βγάλει κάτι καινούριο.

Άλλά στήν Ελλάδα υπάρχει ένα είδος ειδωλολατρίας του νεκρού στοιχείου, μιά νεκροφιλία. Δέν ξέρω νά υπάρχει άλλη χώρα στήν όποια οι άξίες νά μετατρέπονται τόσο εύκολα σέ ταμπού. Πιστεύω ότι μιά τέτοια αντίδραση άπέναντι στόν Βάρναλη σημαίνει και σεβασμό. Διότι άν ένας ποιη-

της άντέχει πραγματικά στόν χρόνο, άντέχει καί σέ όποιαδήποτε άμφισβήτηση.

Αυτοί πού στηρίζουν αυτή τήν «ειδωλοποίηση» τό κάνουν είτε γιατί συνεχίζουν τήν ίδια παράδοση, καί άρα έχουν κάποια συμφέροντα, είτε γιατί ζουν στή σκιά τών «συνεχιστών». Άν ό Γεωργουσόπουλος επί παραδείγματι ένοχλήθηκε περισσότερο άπ' ό,τι θά ένοχλούνταν ό ίδιος ό Γρυπάρης καί ό Βάρναλης, είναι γιατί είναι συνεχιστής αυτής τής παράδοσης —πού κατ' έμέ είναι νεκρή καί όδηγει σέ άδιέξοδο— καί είδε στή δική μου μετάφραση μιά ρήξη, ένα είδος άπειλης. Γιατί οί μεταφράσεις του είναι μιά προέκταση τής γραμμής πού έχει δώσει ό δημοτικισμός. Βέβαια μέ πιό έλαφρές επιλογές τών λέξεων γιατί καί οί καιροί έχουν αλλάξει. Μέ άποκάλεσε «αγαθό», είπε ότι εισήγαγα στήν Έπίδαυρο τήν γλώσσα του Χατζηναβάτη καί του Μπόστ. Χαρακτηρισμοί τόσο υπερβολικά πού καταντούν καί άστοχοι. Προσπάθησε δηλαδή μέ κάθε τρόπο νά θίξει τό σύνολο του πνευματικού μου έργου.

Δηώ Καγγελάρη: Όρισμένοι κριτικοί έκριναν τή μετάφραση καί τήν παράσταση βάσει τών δηλώσεων πού προηγήθηκαν.

Δημήτρης Δημητριάδης: Άκριβώς. Γι' αυτό καί μίλησαν γιά «άλλαγή σκυτάλης προκλήσεων», γιά τόν Χουβαρδά, ό όποιος «άποφασισμένος νά παίξει τό καλό παιδί, έδωσε τή σκυτάλη τής πρόκλησης στόν κ. Δ. Δημητριάδη». Άναρωτιέμαι τί τό προκλητικό βρίσκουν όσον άφορά τό ύφος καί τό ήθος τής μετάφρασης. Ποτέ δέν μετέφρασα πιό πιστά, ποτέ δέν άκολούθησα τόσο κοντά τό κείμενο. Γιατί πιστεύω, ότι, αυτά τά κείμενα πρέπει νά τά άντιμετωπίζει κανείς μέ άπόλυτη έμπιστοσύνη, χωρίς νά κάνει έπεμβάσεις. Άλλά ύπάρχει διαφορά άνάμεσα στήν κριτική καί στήν αξιολόγηση ενός έργου, καί σ' ένα είδος διασυρμού, πού γίνεται μέσα άπό μιά προσπάθεια νά υποτιμηθεί ό άλλος. Έγώ δέν βγήκα νά μιλήσω στόν άέρα. Έδειξα συγχρόνως καί μιά δουλειά, έκανα μιά συγκεκριμένη πρόταση. Θά μπορούσα βέβαια νά είμαι πιό ψυχραιμος. Άλλά σέ μιά συνέντευξη τύπου όπου όλοι προκαλούσαν, άπογοητευμένοι άπό τήν σεμνή εικόνα τής σκηνοθεσίας πού έδωσε ό Χουβαρδάς, δέν ήταν εύκολο.

Άντιμετωπίστηκα ως ένας άνθρωπος ό όποιος βγαίνει νά προκαλέσει γιά νά άποκομίσει όφέλη. Θά προτιμούσα μιά πάρα πολύ άυστηρή κριτική, αλλά μου είναι δύσκολο νά αντιμετωπίσω αυτό τόν εντός εισαγωγικών «κριτικό λόγο», γιατί θά έπρεπε νά άπαντήσω χρησιμοποιώντας τήν ίδια γλώσσα. Αυτοί οί άνθρωποι βγά-

ζουν άποφάσεις, οί όποιες πρέπει νά τηρούνται χωρίς καμία άντίρρηση. Τό άνεξέλεγκτο τούς όδηγει σ' αυτή τή φρασεολογία, σ' αυτή τήν φοβερή εμπάθεια. Πρόκειται γιά πρόσωπα πού μιλούν πίσω άπό τό ταμπούρωμα του άξιώματος πού έχουν, καί τούς άρέσει νά έπικρατεί ή έντύπωση ότι άν διαφωνήσεις είσαι τελειωμένος.

Πάντως ό καταγισμός τών ύβρεων δέν ήρθε άπό τό κοινό. Μπορεί τό κοινό νά βρέθηκε σέ άμηχανία άπέναντι σέ όρισμένες λέξεις, αλλά άκουσε μέ προσήλωση καί προσοχή.

Δηώ Καγγελάρη: Η μετάφρασή σας στηρίχθηκε στήν αξιολόγηση όσο τό δυνατόν περισσότερων στοιχείων του πρωτοτύπου.

Δημήτρης Δημητριάδης: Στίς προηγούμενες μεταφράσεις του «Ιππόλυτου» ή άρχαία γλώσσα άντιμετωπίζεται σάν μιά καθ' όλοκληρίαν ξένη γλώσσα καί μεταφράζονται τά πάντα. Πιστεύω ότι οί λέξεις δέν είναι χωρισμένες σέ καλές ή κακές, σέ δημοτική ή καθαρεύουσα, σέ άχρηστες καί μή. Γι' αυτό καί είπα γιά τή μετάφρασή μου, ότι άποτελεί ένα είδος τέλους του έμφυλίου πολέμου τών λέξεων, ένα είδος συμφιλίωσης.

Οί λέξεις πρέπει νά χρησιμοποιούνται σύμφωνα μέ τίς άνάγκες τής μετάφρασης, μέ τά νοήματα πού κουβαλούν καί μέ τή μουσικότητά τους, δηλαδή σάν εργαλεία, γιά νά άντληθεί καί περισσωθεί όσο περισσότερο υλικό γίνεται άπό τόν πλούτο τής άρχαίας γλώσσας.

Ξεκίνησα σά νά είχα μπροστά μου ένα κείμενο περίπου άγνωστο. Είχα διαβάσει καί άλλες μεταφράσεις εκτός άπό αυτή του Βάρναλη, μεταφράσεις φιλόλογων χωρίς θεατρικές αξιώσεις, πού κατέχονταν άπό τό πνεύμα του δημοτικισμού, αλλά έπέλεξα νά άκολουθήσω λέξη-λέξη τό κείμενο. Είχα μιά στάση ανθρώπου ό όποιος ψάχνει νά βρει τί είναι τό κείμενο, νά τό ανακαλύψει, νά τό γνωρίσει. Καί φυσικά ποιόν άλλο δρόμο θά άκολουθούσα παρά αυτόν τής γλώσσας του κειμένου.

Δηώ Καγγελάρη: Ήταν μιά ευχάριστη έκπληξη στήν Έπίδαυρο, τό άκουσμα λέξεων όπως: «χειμάζομαι», «άχθος», «άνήκεστο κακό». Πόσο σās άπασχόλησε ή μουσικότητα τών λέξεων;

Δημήτρης Δημητριάδης: Πράγματι είναι όμορφες λέξεις πού εκτός άπό τό νόημα τους έχουν καί μουσικότητα. Για ποιό λόγο λοιπόν νά μεταφραστούν; Θεωρώ λάθος νά μεταφράζονται όλα όπως καί θεωρώ λάθος καί τό άλλο άκρο.

Σέ πολλά σημεία τής μετάφρασης επίσης, υπερισχύει κάποιο σύμφωνο καί σχηματίζεται ένα είδος μουσικής. Αυτό όμως τό έχω κάνει περισσότερο σέ άλλες μου μεταφράσεις, καί όχι τόσο στόν Ιππόλυτο, γιατί πιστεύω ότι ό Εϋριπίδης δέν είναι τόσο συγγραφείας τής έξωτερικής ποίησης. Ό ποιητικός του λόγος έγκειται περισσότερο στήν άυστηρότητα τής γλώσσας του, στήν άκρίβεια καί στό άπείριστο. Δέν ύπάρχει ώραριολογία στίς τραγωδίες του, δίνει τήν έντύπωση ότι βιάζεται νά πει αυτό πού θέλει. Η ποίησή μου είναι ένα είδος τηλεγραφικής άκριβολογίας. Αυτό έχει σχέση καί μέ τό γεγονός ότι ή άρχαία γλώσσα είναι πολύ πιό έλλειπτική άπό τή σημερινή.

Δηώ Καγγελάρη: Ύπήρχαν καί όρισμένες επιλογές λέξεων ωστόσο πού έδιναν τήν αίσθηση τής εκζητήσης. Σ' αυτο συνέτεινε καί ό τρόπος τής έκφορας του λόγου άπό τούς περισσότερους ήθοποιούς. Δέν είχαν ίσως κάνει κτήμα τους αυτού του είδους τήν ποιητική του λόγου. Ό χρόνος πού αφιερώνεται στό άνέβασμα μίας τραγωδίας είναι σαφώς άνεπρακής...

Δημήτρης Δημητριάδης: Νομίζω ότι πρόβες θά έπρεπε νά συνεχιστούν καί μετά τήν παράσταση. Άπό κει καί πέρα δηλαδή τά πράγματα θά έπιδέχονταν μιά πορεία προς τό βάθος. Άκόμη καί τή μετάφρασή μου δέν τήν θεωρώ τετελεσμένη.

Πάντως, άν έκανα κάποια λάθη στή μετάφραση, τά έκανα καλοπροαίρετα, άπό υπερβολική αγάπη γιά τό κείμενο καί γιά τή γλώσσα.

ΕΛΕΥΘΕΡΟΣ ΤΥΠΟΣ

ΖΗΤΟΥΜΕ ΠΙΣΤΗ 1
1976

ΥΠΕΥΘΥΝΗ ΕΠΙΛΟΓΗ
ΧΑΜΗΛΟΤΕΡΕΣ ΤΙΜΕΣ

ΠΑΡΗΣ ΚΑΙ ΜΟΝΙΜΗ
ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΟΛΩΝ
ΤΩΝ ΑΝΤΙΕΞΕΣΙΑΣΤΙΚΩΝ
ΒΙΒΛΙΩΝ

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ
ΤΩΝ ΕΚΔΟΣΕΩΝ
"Ελευθερος Τυπος"

ΘΕΑΤΡΟ ΚΑΙ ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ

ΕΥΡΥΠΙΔΟΥ ΙΠΠΟΥΛΤΟΣ

ΙΠ. Καί κάρτα γ'· ἡ γάρ οὐ σοφοί φανοίμεθ' ἄν.
ΘΕ. Οἶσθ' οὖν βροτοῖσιν ὅς καθέστηκεν νόμος;
ΙΠ. Οὐκ οἶδα· τοῦ δέ καί μ' ἀνιστορεῖς πέρι;
ΘΕ. Μισεῖν τό σεμνόν καί τό μὴ πᾶσιν φίλον.
ΙΠ. Ὅρθῶς γε· τίς δ' οὐ σεμνός ἀχθεινός βροτῶν;
ΘΕ. Ἐν δ' εὐπροσηγόροισιν ἔστι τις χάρις;
ΙΠ. Πλείστη γε, καί κέρδος γε σὺν μόχθῳ βραχεῖ.
ΘΕ. Ἦ κἄν θεοῖσι ταῦτόν ἐλπίζεις τόδε;
ΙΠ. Εἴπερ γε θνητοὶ θεῶν νόμοισι χρώμεθα.
ΘΕ. Πῶς οὖν σὺ σεμνήν δαίμον' οὐ προσεννέπεις;
ΙΠ. Τίν'; εὐλαβοῦ δέ μὴ τί σου σφαλῆ στόμα.
ΘΕ. Τήνδ', ἧ πύλαισι σαῖς ἐφέστηκεν Κύπρις.
ΙΠ. Πρόσωθεν αὐτήν ἀγνός ὦν ἀσπάζομαι.

Μετάφραση Δημητρίου Σάρρου

ΙΠ. Πῶς ὄχι· ἀλλιῶς δέ θά ἤμουν βέβαια φρόνιμος.
ΥΠ. Ξέρεις λοιπόν τί συνηθίζουν οἱ θνητοί;
ΙΠ. Δέν ξέρω· γιά τί πρᾶμα θέλεις νά μοῦ πεῖς;
ΥΠ. Μισοῦν τό φαντασμένο κι ἀσυμπάθιστο.
ΙΠ. Σωστά· ποιός φαντασμένος εἶν' εὐχάριστος;
ΥΠ. Δέν ἔχουν κάποια χάρι οἱ καλομίλητοι;
ΙΠ. Πολλή, καί κέρδος ἔχουν ὀλιγόκοπο.
ΥΠ. Καί στούς θεούς τό ἴδιο λές νά γίνεται;
ΙΠ. Ἄν τῶν θεῶν συνηθειες ἔχουμε οἱ θνητοί.
ΥΠ. Κι ἐσύ μιά θεά σεβάσματα πῶς δέν τήν τιμᾶς;
ΙΠ. Ποιά; Νά κοιτάξεις μὴ σκοντάψει ἡ γλώσσα σου.
ΥΠ. Αὐτήν τήν Κύπρι, πούναι μπρός στίς θύρες σου.
ΙΠ. Ἀπό μακριά τή χαιρετῶ σάν πού εἶμαι ἀγνός.

Μετάφραση Κώστα Βάρναλη

ΙΠ. Καί βέβαια, ἀλλιῶς δέν θά μουν γνωστικός.
ΘΕ. Ξέρεις λοιπόν τί συνηθᾶν οἱ ἀνθρώποι;
ΙΠ. Δέν ξέρω. Τί μοῦ κάνεις τέτοιο ρῶτημα;
ΘΕ. Μισοῦν τόν φανταγμένο κι ἀκατάδεκτο.
ΙΠ. Σωστά. Ποιός συμπαθεῖ τό φανταγμένο;
ΘΕ. Κ' οἱ καλομίλητοι ἀνθρώποι ἀγαπιοῦνται;
ΙΠ. Καί βέβαια! Μέγα κέρδος, λίγος κόπος.
ΘΕ. Λές νά χουν κ' οἱ θεοὶ τόν ἴδιο νόμο;
ΙΠ. Ἄν καί σ' ἐμᾶς τῶν θεῶν κρατοῦν οἱ νόμοι.
ΘΕ. Πῶς τότε δέν τιμᾶς μιά θεά σεβάσματα;
ΙΠ. Ποιάνε; Κοίτα μὴ σοῦ λαθέψ' ἡ γλώσσα!
ΘΕ. Τήν Κύπρι, στόν πύλωνα σου στημένη.
ΙΠ. Εἶμαι ἀγνός, χαιρετῶ την ἀπ' ἀλάργα.

Μετάφραση Δημήτρη Δημητριάδη

ΙΠ. Καί βέβαια· ἀλλιῶς θά ἔδειχνα πῶς δέν εἶμαι σοφός.
ΘΕ. Λοιπόν, ξέρεις ποιός νόμος εἶναι καθεστώς στούς θνητούς;
ΙΠ. Δέν ξέρω. Μά γιά τί πρᾶγμα μέ ρωτᾶς;
ΘΕ. Νά μισοῦν τόν υπερήφανο καί τόν ἀκατάδεκτο.
ΙΠ. Πολύ σωστά. Ποιός υπερήφανος δέν εἶναι ἀπεχθής;
ΘΕ. Οἱ εὐπροσηγόροι βρίσκουν κάποια συμπάθεια;
ΙΠ. Πολύ μεγάλη μάλιστα, καθώς καί κέρδος μέ λίγο μόχθο.
ΘΕ. Ἀλήθεια, ἐλπίζεις ὅτι τό ἴδιο γίνεται καί στούς θεούς;
ΙΠ. Μά, τούς νόμους τῶν θεῶν χρησιμοποιοῦμε οἱ θνητοί.
ΘΕ. Πῶς λοιπόν ἐσύ δέν προσφώνησες μιά υπερήφανη θεά;
ΙΠ. Ποιά; Πρόσεξε μὴν κάνει τό στόμα σου κανένα σφάλμα.
ΘΕ. Αὐτήν ἐδῶ, τήν Κύπρι, πού στέκεται μπρός στίς πύλες σου.
ΙΠ. Αὐτήν, ἐπειδή εἶμαι ἀγνός, τήν ἀσπάζομαι ἀπό μακριά.

Ἑλλάδα 1936-1944

Δικτατορία - Κατοχή - Ἀντίσταση

Πρακτικά Α' Συνεδρίου Σύγχρονης Ἱστορίας. Ἐπιστημονική ἐπιμέλεια Ν. Σβορώνου - Χ. Φλάισερ, ἐκδ. Μορφωτικό Ἰνστιτούτο ΑΤΕ, Ἀθήνα 1989, σελ. 656.

Πρόκειται γιὰ τόν τόμο στόν ὁποῖον καταχωρήθηκαν οἱ εἰσηγήσεις τοῦ Α' Διεθνούς Συνεδρίου Σύγχρονης Ἱστορίας πού ὀργάνωσε τό Ἐθνικό Ἰνστιτούτο Ἐρευνῶν 25 μέ 29 Ἀπρ. 1984: Οἱ ὀργανωτές τοῦ Συνεδρίου εἶχαν ἐπιδιώξει νά παρουσιασθοῦν ἐργασίες σχετικές μέ τήν περίοδο 1936-1844, γιά τά χρόνια δηλαδή τῆς Δικτατορίας τοῦ Μεταξά, τοῦ Πολέμου καί τῆς Κατοχῆς ἐργασίες πού θά ἔδειχναν τό ἐπίπεδο ἀνάπτυξης τῆς ἔρευνας. Φαίνεται ὅσο ὅτι ἡ ἐπιστημονική μελέτη τῆς περιόδου '36-'44, παρά τόν ἐντυπωσιακό πλεονέκτημα δημοσιευμάτων πάσης φύσεως, βρίσκεται ἀκόμη στά προκαταρκτικά καί τή διακρίνει πλήρως ἀποσπασματικότητα, ἄν τουλάχιστον κρίνει κανεῖς ἀπό τίς εἰσηγήσεις πού παρουσιάστηκαν στό συνέδριο αὐτό. Βέβαιο θά ἦταν πρακτικά ἀδύνατο ἕνα συνέδριο νά δώσει μέ ἀκρίβεια τό ἀκριβές στίγμα τῶν σχετικῶν ἐρευνῶν. Ὡστόσο εἶναι ἕνας καλός καθρέφτης, κυρίως τῶν μεγάλων κενῶν πού παρουσιάζει ἡ μελέτη τῆς περιόδου.

Μοιάζει πράγματι ἐντυπωσιακό τό γεγονός ὅτι δέν ὑπῆρξαν εἰσηγήσεις — μελέτες γιά θέματα σημαντικά πού χωρίς τόν ἐντοπισμό τουλάχιστο τῆς σημασίας τους δέν μπορούμε νά ποῦμε ὅτι περπατᾶμε τά χωράφια μιᾶς σύγχρονης ἱστορικῆς προσέγγισης. Ἐτσι, ξεφυλλίζοντας τόν ὀγκῶδη αὐτό τόμο ὁ ἀναγνώστης ἡ ὁ ἐρευνητής δέν θά δεῖ νά γίνεται λόγος γιά κεφαλαῖωδη θέματα ὅπως ὁ χαρακτήρας τῆς Δικτατορίας τῆς 4ης Αὐγούστου ὅτε λέξη σχεδόν γιά τό στρατιωτικό μέρος τοῦ ἐλληνοϊταλικοῦ καί τοῦ ἐλληνογερμανικοῦ πολέμου (λές

καί ὁ πόλεμος αὐτός καθ' αὐτό, δηλ. οἱ στρατιωτικές ἐπιχειρήσεις, νά μήν ἔχουν σημασία). Δέν θά δεῖ ἐπίσης νά γίνεται λόγος γιά τό ρόλο τοῦ ΚΚΕ ἡ τήν περίπλοκη διαδικασία διαμόρφωσης καί ἀνάπτυξης τῶν ἀντιστασιακῶν ὀργανώσεων καί κυρίως τοῦ ΕΑΜ καί ΕΛΑΣ, γιά τό στρατιωτικό καί ἰδεολογικοπολιτικό τους ἔργο. Ἐπιμελῶς δέ (δέν ξέρω ἄν σκοπίμως) δέν ὑπάρχει καμιά ἀναφορά στά Δεκεμβριανά καί τή στρατιωτική παρουσία («νέα κατοχή» λέγανε τότε) τῶν Ἀγγλων, οὔτε γιά τό ἔργο καί τά ἀδιέξοδα τῆς Κυβέρνησης Ἐθνικῆς ἐνότητας. Ἀναφέρομαι, φυσικά, μόνο σέ κάποια κεφαλαῖωδη σημεία τῆς περιόδου ἐκείνης, πού, εἴτε ὡς γεγονόςτα εἴτε ὡς νέες καταστάσεις, τήν χαρακτηρίζουν καί τήν ἐννοματούνουν. Ἴσως γιά τούς λόγους αὐτούς ὁ πρόεδρος τοῦ συνεδρίου Ν. Σβορώνος, στήν τελική συζήτηση στοργυλῆς τραπέζης, χαρακτήρισε ἐκεῖνη τήν πενήμερη διαδικασία «προσυνέδριο», ὄρος πού ἄφηνε νά ἐννοηθεῖ ὅτι βρισκόμαστε πολύ μακριά ἀπό μιᾶ ἐπιστημονική διαδικασία, ἀξία νά ἀποκρυσταλλωθεῖ σέ ἕνα συνέδριο.

Θά ἤθελα νά κλείσω τό σημεῖωμα αὐτό γιά τά πρακτικά τοῦ Συνεδρίου μέ δύο ἀκόμη παρατηρήσεις πού εἶχα διατυπώσει καί τότε (βλ. *Δεκαπενθήμερος Πολίτης*, τεύχος 15, Μάιος 1984) καί οἱ ὁποῖες εἶναι ἀναγκαῖες γιά τήν ἀποτίμηση τοῦ τόμου αὐτοῦ.

Α. Ἡ περιοδολόγηση: Ὡς περίοδο - ἐπιστημονικό ἀντικείμενο ἡ ὀργανωτική ἐπιτροπή θεώρησε τό διάστημα 1936-1944. Ὡς ἀποψηθεμτό. Δέν εἶναι ὅμως παρά μιᾶ ἀποψη. Γιατί μπορεί νά ὑπάρξει καί ἄλλη: ὅτι ἡ περι-

δος -ἀντικείμενο εἶναι 1941-1949. Γιατί ὄχι ἡ πρώτη; Τί σημασία ἔχει αὐτή ἡ κολοκυθία; Τεράστια. Δέν θέλω ἐδῶ νά ἐπιχειρηματολογήσω κατά τῆς πρώτης περιοδολόγησης καί ὑπέρ τῆς δευτέρας — νά ἐξηγήσω δηλαδή ποιῶ εἶναι οἱ μεθοδολογικοί λόγοι πού ἀναδεικνύουν μέσα στό χρόνο μιᾶ τομῆ πού διακόπτει τή συνέχεια καί εἰσάγει σέ μιᾶ νέα περίοδο πολιτικῶν καί κοινωνικῶν διαδικασιῶν, τήν περίοδο 1941-

1949, πού διαμορφώνουν ἔκτοτε τό πολιτικό καί κοινωνικό σκηνικό τοῦ τόπου μας. Θέλω μόνο νά ὑπογραμμίσω ὅτι οἱ περιοδολογήσεις δέν εἶναι αὐτονόητες καί χρειάζονται πολλές ἐπεξεργασίες γιά νά ἐμπεδωθοῦν. Πράγμα πού δέν ἔγινε στό συνέδριο, καί οὔτε ἦταν δυνατό νά γίνει γιατί θεωρήθηκε αὐτονόητα λυμένο ζήτημα καί γιατί, γιά τήν μετά τό 1944 περίοδο, γιά τόν ἐμφύλιο, δέν ὑπάρχει ὑποτίθεται ἀκόμη ἡ δέουσα ψυχραιμία. Ἄν ὅμως εἶναι ἔτσι, τότε τί ἄλλο ἀπό ἰδεολογικοποίηση τῆς ἱστορίας εἶναι μιᾶ περιοδολόγηση πού δέν τήν ἐπιβάλλουν ἐσωτερικά κριτήρια τοῦ ἴδιου τοῦ ὑλικῶ ἀλλά ὁ βαθμός ψυχρότητας ἡ θερμότητας τῶν ἱστορικῶν;

Β. Ἐναντίον τῆς θεωρίας: Μέ ἐλάχιστες ἐξαιρέσεις, οἱ εἰσηγήσεις διαπνέονται ἀπό ἕνα πνεῦμα περιγραφισμοῦ (ἐνίοτε μέχρι ἀνεκδοτολογίας) ἰδιαίτερα ἀπό τήν πλευρά τῶν ἔξενων ἱστορικῶν.

Ἐλάχιστες εἶναι οἱ ἐργασίες στόν τόμο αὐτό πού προσπάθησαν νά θίξουν προβλήματα μεθόδου, νά θεωρητικοποιήσουν τά ζητήματα, νά προσεγγίσουν οἰκείες ἱστορικές ἐννοιες ἡ νά κατασκευάσουν νέες. Τό φαινόμε-

νο δέν εἶναι τυχαῖο. Ὅταν ἡ θεωρία θεωρεῖται πολυλογία καί γενικολογία, ὅταν ὑψιστή ἱστορική ἀρετή θεωρεῖται τό κυνήγι τοῦ «ντοκουμέντου», τοῦ ἀρχείου, τοῦ ἐγγράφου τότε ὁ περιγραφισμός ἀναγορεύεται σέ ἐπιστημονική ἀρετή. Ὅχι γιατί ἡ ἐπιστήμη τῆς ἱστορίας δέν χρειάζεται ἀρχεῖα, στοιχεῖα κ.λπ. ἀλλά γιά νά μήν παραβιάζονται ἔτσι ἀνοιχτές θύρες, γιατί κανεῖς δέν εἶπε ὅτι τά στοιχεῖα εἶναι ἀχρηστά.

Τό μεγάλο ὅμως πρόβλημα ἀρχίζει ἀπό κει καί πέρα. Τί νά κάνουμε μέ τά στοιχεῖα πού ἔχουμε — καί ἤδη ἔχουμε πολλά, πολύ περισσότερα ἀπ' ὅσα ἀντέχει ἡ πενιχρή θεωρία μας. Ἀντίθετα μάλιστα μόνο ὅταν ὑπάρχει θεωρία μπορούμε νά ἀποφύγουμε τίς ἀκραίες ἰδεολογικοποιήσεις καί τίς ὑπερπολιτικοποιήσεις οἱ ὁποῖες, ὡς τώρα τουλάχιστον, ἐμπόδισαν τήν ἀνάπτυξη τῶν ἱστορικῶν ἐρευνῶν γιά τήν περίοδο 1941-1949.

Καί μιᾶ τελευταῖα ὑπόμνηση: Στή διάρκεια ἐκείνου τοῦ συνεδρίου, πού τόσο ὕμνησε τήν ἀξία τῶν ἀρχεῖων, τό σύνολο τῶν παρισταμένων ἱστορικῶν τάχθηκε μέ σχετικό ψήφισμά τους κατά τῆς καύσης τῶν φακέλων, πού εἶχε ἀναγγεῖλει ἡ τότε κυβέρνηση τοῦ ΠΑΣΟΚ. Καί πράγματι ἡ παρέμβασή τους κάπως εἰσακούσθηκε, ἀφοῦ δέν δόθηκε συνέχεια στό ζήτημα. Ἄρκεσαν οἱ κωδωνοκρουσίες. Πέντε χρόνια ἀργότερα ἀνέλαβε ἡ κυβέρνηση Τζανετάκη, πρωταγωνιστοῦσης τῆς Ἀριστεράς, καί ἡ Χαλυβουργική νά λύσει τό ζήτημα ὀριστικά. Ἦταν κι αὐτός ἕνας τρόπος νά προωθηθοῦν οἱ ἱστορικές ἐρευνες.

Ἄγγελος Ἐλεφάντης

ΤΡΙΑ ΒΙΒΛΙΑ ΓΙΑ ΤΟΝ ΕΜΦΥΛΙΟ

Βασίλη Χρ. Καραγιάννη, Στά στενά μονοπάτια του Δημοκρατικού Στρατού Έλλάδας..., Γιάννινα, 1987.

Άλέκου Καρυά, Πτυχές μιās τραγωδίας. Έμφύλιος. Μάης - Οκτώβρης 1949 στη Νότια Πίνδο, Άθήνα, 1988.

Κώστα Τσαντίνη, Μουργκάνα. Ένας δεύτερος Γράμμος, Άθήνα, 1989.

Είχα την τύχη νά πρωτανοίξω τό βιβλίο του Καραγιάννη στή διάρκεια ενός όδοιπορικού στά μέρη όπου αγωνίστηκε και πολέμησε. Ήταν ένα μεσημεριάτικο διάλειμμα, στήν επιστροφή μου από τά άπομάκρα χωριά του Ζαγοριού: Λάιστα, Βρυσοχώρι, Ήλιοχώρι. Από τίς πρώτες κιόλας σελίδες, έδιωξε τόν ύπνο και τήν κούραση πού ό καυτός ήλιος και ή σκόνη των χωματόδρομων τής Πίνδου είχαν σωρεύσει. Είχα τήν αίσθηση ότι στοίχειωσε όλόγυρα τό δάσος μέ τά ρόμπολα, τίς φτέρες και τά έλάτια και ότι τό σκιερό μου καταφύγιο μετατράπηκε, από τή μιá στιγμή στήν άλλη, σέ παρατηρητήριο άπ' όπου είχε κανείς τό προνόμιο νά άγναντεύει τό ζετύλιγμα τής Ιστορίας. Ίσως νά ήταν ό τόπος, ή μοναξιά, ή προδιάθεση. Πιστεύω όμως ότι τήν αίσθηση αυτή τή χρωστάω στόν άπλό, πηγαίο και άμόλευτα αυθεντικό τρόπο τής διήγησης του Καραγιάννη.

«...τραβήξαμε γιά τή γέφυρα του Γυφτόκαμπου» έγραφε κάπου. «Τί κάμπος, 30, 40, 50 τετραγωνικά μέτρα!» (τόν έβλεπα μπροστά μου, τόσος μου φάνηκε). «Στά Ζαγόρια τόν λένε κάμπο. Πιάσαμε τήν γέφυρα τό πρωί, μόλις είχε γλυκοχαράξει. Ο διμοιρίτης Φρίξος, από τόν Παρακάλαμο, ειδοποιεί τόν Φωκά Βαγγέλα... Νά τούς αφήσεις στά

πέντε μέτρα. Τί διάλογο διαταγή είναι τούτη; Στά πέντε μέτρα; Θα μάς πιάσουν ζωντανούς. Έπρόκειτο γιά τμήμα στρατού. Μόλις πλησίασαν, τούς άρχισαμε μέ τά όπλοπολυβόλα. Χάλαγε ό κόσμος. Τό ούρλιαχτό από μέρους των στρατιωτών ήταν άπερίγραπτο...».

Οί προχωρημένες μονάδες του Δημοκρατικού Στρατού πολεμούσαν ένα άνισο άγώνα. Καθώς δέν είχαν βαριά όπλα, ισχυρές «βάσεις πρόσ» και εύκολο έφοδιασμό, απέφευγαν τίς μάχες «έκ παρατάξεως» και χτυπούσαν αιφνιδιαστικά τόν αντίπαλο, από πολύ κοντά, επιδιώκοντας τήν ανάμιξη των δύο ενόπλων. Έτσι, ή άεροπορία τό πυροβολικό και οι όλμοι των κυβερνητικών άχρηστεύονταν. Η τακτική αυτή, πού έντυπωσίαζε και τρόμαζε τούς στρατιώτες άπαιτούσε ιδιαίτερες ικανότητες από τή μεριά των άνταρτών. Η πειθαρχία σ' αυτούς έπρεπε νά είναι άπόλυτη, ή ψυχραιμία τερατώδης, ή τεχνική τής ενέδρας άψογη. Ίδιότητες πού έντυπωσιάζουν σ' ένα στρατό πού σέ μεγάλο βαθμό τόν άποτελούσαν χωριατοπαιδα (16, 17, 18 χρονών), κορίτσια αλλά και επιστρατευμένοι χωρίς ιδιαίτερο φανατισμό.

«Έδώ, όποιος είναι πιά ψύχραιμος, κερδίζει. Πιάσαμε και μεις θέσεις, αλλά δέν εί-

χαμε όρατότητα, ούτε μπρός, ούτε πίσω. Πολλές φορές τούς μισούς άνδρες τούς ανεβάσαμε πάνω στα δέντρα — παρατηρητήρια και τούς άλλους μισούς αφήναμε κάτω γιά πόλεμο. Έδώ, όμως, γιά λίγο θα γελάσετε. Αυτοί πού άνέβαιναν στα δέντρα, πολλές φορές, από τήν κούραση και τήν άπννία, άποκοιμόντουσαν κι έπεφταν...».

Ο πόλεμος του Δημοκρατικού Στρατού, πολύ λίγο έμοιαζε μέ εκείνον του ΕΛΑΣ. Στόν δεύτερο, οι έλεύθερες ζώνες ήταν άρκετά έκτεταμένες και σχετικά άσφαλείς. Οί οικονομικές και όργανωτικές δυνατότητες των χωριών ήταν και άνεπτυγμένες και άποτελεσματικές, τό δίχτυ πληροφοριών λειτουργούσε καλά και ό αντίπαλος —στρατεύματα κατοχής ή έλληνικά σώματα συνεργατών— είχε φτωχές δυνατότητες. Ο ΕΛΑΣ είχε στηριχθεί σέ όρεινούς όγκους ζωντανούς, πού, στα χρόνια τής κατοχής, είχαν δει τόν πληθυσμό τους νά αυξάνεται, τήν παραγωγή τους νά διπλασιάζεται ή νά τριπλασιάζεται ένώ, μέ τό σύστημα των ανταλλαγών στή θέση του προπολεμικού έμπορίου, τά αγαθά περνούσαν στό μεγαλύτερό τους μέρος από τίς όρεινές διαβάσεις και ένίσχυναν τό οικονομικό υπόβαθρο του ΕΑΜ.

Ο Δημοκρατικός Στρατός ήταν ό στρατός τής έρημιάς. Οί έκτοπισμένοι «συμμοριό-

πληκτου», οι στοιβαγμένοι στίς εισόδους των πόλεων, πολλαπλασιάζονταν συνεχώς στή διάρκεια του έμφυλίου, ανάλογα μέ τίς όλοένα και μεγαλύτερες δυνατότητες των κυβερνητικών στό νά τούς συντηρούν. Δυνατότητες πού ή άμερικανική «βοήθεια» έκανε περίπου άπεριόριστες. Τόν Δεκέμβριο του 1946 ό αριθμός τους ήταν 15.000, τόν Ίούλιο του 1947, 125.000, τόν Ίανουάριο του 1948 —μέ τήν αυξημένη εισροή δολαριών—, 463.264, τόν Ίούλιο του 1948, 645.375, γιά νά διατηρηθούν ως τόν Μάιο του 1949 σέ 684.607.¹

Αν συνυπολογίσουμε και τό χωρίς κυβερνητικές πιέσεις ρεύμα πρόσ τίς πόλεις και τίς άκίνδυνες ζώνες των χρόνων μετά τήν κατοχή καταλαβαίνουμε τίς τεράστιες διαφορές πού παρουσίαζαν τά βουνά στόν καιρό του ΕΛΑΣ σέ σχέση μέ τούς ίδιους τόπους στόν καιρό του Δ.Σ.Ε. Αυτό πού άλλοτε ήταν ισχυρή βάση έξόρμησης τώρα δέν ήταν παρά μιá τεράστια παγίδα. Όλα αυτά έξηγούν αυτό τό κλίμα τής διαρκούς έντασης, του άδιάκοπου πολέμου, τής διάχυτης άνασφάλειας πού ή διήγηση του Καραγιάννη έντονα άναδεικνύει. Μαζί μέ τήν πείνα και τήν άδιάκοπη κίνηση.

«Διασχίζαμε, κατά μήκος, τό ποτάμι, χωρίς νά έχεις τό δικαίωμα νά πιεις λίγο νερό. Ούτε νερό, λοιπόν; Ναι, ούτε

BIBΛΙΟ

μέρα σέ μέρα συνθλιβόμαστε δλο και περισσότερο όχι μόνο από την παντελή έλλειψη τροφής και φαρμάκων, αλλά γιατί χάσαμε όλοτετα την επικοινωνία με τον κόσμο. Μας λείπει η ενημέρωση, η ζεστή ανάσα των ανθρώπων...». Μέχρι πού, μιά μέρα, στις 17 Ιουνίου του 1949, τό λημέρι τους ανακαλύφθηκε, οι τραυματίες έπεσαν στά χέρια των κυβερνητικών, η νοσοκόμα Βέττα σκοτώθηκε και ό Έπίτροπος, ό συγγραφέας, έμεινε όλομόναχος στά βουνά της Πίνδου.

Οί τελευταίες επιχειρήσεις των κυβερνητικών ενάντια στόν Δημοκρατικό Στρατό στη Νότια Πίνδο, θύμιζαν ήδη κυνήγι άγρίων ζώων. Όταν 70.000 πάνοπλοι επιτίθενται σέ 5.000 άόπλους — χωρίς πυρομαχικά, χωρίς άρβυλα άκόμα — αυτό δέν είναι πιά πόλεμος. Κι άκόμα λιγότερο ήταν πόλεμος η άνελέητη καταδίωξη των άποκομένων άνταρτών. Τίς έμπειρίες ενός θηράματος μάς μεταφέρει ό Καρυάς. Ένός θηράματος πού παλεύει για τή ζωή του σ' ένα τοπίο έρήμωσης και καταστροφής, όπως ήταν η όρεινή Έλλάδα στό τέλος του έμφυλίου.

Η περιγραφή του τοπίου της ήττας είναι ίσως τό πιο σημαντικό άπ' όσα μάς προσφέρει τό βιβλίο. Τά έρημα χωριά, οι ξεπατωμένοι κάμπιοι (για να μή βρίσκουν οι άντάρτες ούτε μιά ρίζα, ούτε μιά πατάτα), τά πεινασμένα άδέσποτα σκυλιά, τά λεηλατημένα σπίτια. Κι άνάμεσα τους εικόνες θανάτου άντάξιες του πιο τρομερού επιήλτη. Άκέφαλα πτώματα άνταρτών πού σάπιζαν άθαφτα ή, πιο φοβερό άκόμα η σπηλιά με τά κατακρουρημένα πτώματα στό χωριό Τζιούρτζα. Ένα «θαμμένο» καταφύγιο βαριά τραυματιών του Δ.Σ.Ε. πού ανακαλύφθηκε άπό «κυνηγούς κεφαλών», «άχρειους και μιάσματα της κοινωνίας». Έριξαν χειροβομβίδες στην τρύπα με τους άνήμπορους και άφησαν μετά την τρύπα με τά κομματιασμένα σώματα να χάσει άνοχητή — μνημείο νίκης άν-

τάξιο των αξιών της «έθνικοπροσύνης».

Υπήρχαν και άλλοι άνθρώποι, ζωντανόί αυτοί, πού πάσχιζαν να επιζήσουν μέσα στην ήττα με τίμημα άκριβό. Η «τραγική "Μαρία"» όπως ό συγγραφέας την ονομάζει, άντάρτισσα του Δ.Σ.Ε. πού αιχμαλωτίστηκε άπό τους κυβερνητικούς μαζί με μιά φίλη της: για να ζήσουν δέχτηκαν να κάνουν τά «δολώματα» για τους άποκομμένους άντάρτες — η μιά τό «δολώμα» ή άλλη «όμηρος» στά χέρια των δεσμοφυλάκων...

Έμπειρίες άπίστευτες σ' αυτούς τους μήνες της μοναχικής περιπλάνησης. Πείσμα και άπαντοχή ενός ανθρώπου άντάξιο του πείσματος του λαού και της εποχής. Μέχρι πού ενόθηκε επιτέλους με άλλους φυγάδες και τόλμησαν μαζί τό επικίνδυνο δρομολόγιο για τό βορρά. Άνάμεσα στη Βαβούσα και στη Λάϊστα τους μάζεψε ένα τμήμα περισυλλογής του Δ.Σ.Ε. και τους οδήγησε προς την

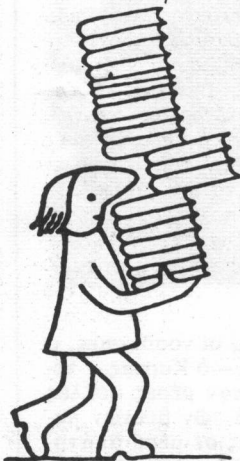
πάντα φιλόξενη για τους άντάρτες Άλβανία. (Άλήθεια, πόσα όφείλει η έλληνική άρστέρα σ' αυτή τή γειτονική χώρα!). Κι άπό εκεί στη Σοβιετική Ένωση και στις άναμνήσεις.

Ο έπαναπατρισμός έκανε τίς τελευταίες ν' άνθίσουν και πάλι. Έψαξε ό συγγραφέας να βρει τους παλιούς συντρόφους και συμπολεμιστές, να βρει τά όνόματα των νεκρών πού συνάντησε στά δάση ή κομματιασμένους στην τρύπα της Τζιούρτζας. Τό βιβλίο είναι προϊόν και αυτών των προσπαθειών πράγμα πού δίνει άλλο τόνο στην αφήγηση ύπενθυμίζοντας στόν αναγνώστη ότι όλα αυτά δέν ανήκουν σέ μιά άπόμακρη εποχή αλλά ότι είναι έμπειρίες ανθρώπων πού και σήμερα ζούν άνάμεσα μας. Τό μαρτυρικό οδοιπορικό του ήρωα φεύγει με τον τρόπο αυτό από τον χώρο του θρυλικού κατορθώματος για να ένσωματωθεί στην ιστορία της χώρας και του λαού της, για να συνωνίσει την τραγωδία της πολυτάραχης εκείνης εποχής.

Τό βιβλίο του Κώστα Τσαντίνη για την Μουργκάνα στόν καιρό του έμφυλίου βρίσκεται άνάμεσα στην προσωπική έμπειρία, την επιτόπια έρευνα και τή συλλογή μαρτυριών, και την προσπάθεια σύνθεσης ενός πιο ολοκληρωμένου ιστορικού έργου με τον συνδυασμό των παραπάνω με τά υπάρχοντα δημοσιευμένα υλικά. Η κίνησή του και στά τρία αυτά επίπεδα κάνει τό βιβλίο να διαφέρει άπό τά προηγούμενα δύο άν και —τό νοιώθει έντονα κανείς— οι άναμνήσεις, οι έμπειρίες παίζουν κι εδω τον

κύριο ρόλο. Αυτή η τρομερή περιγραφή στις σελίδες 88-90 του βιβλίου θυμίζει έντονα τό «viva la muerte» του Άραμπάλ, αυτόπτη της τραγικής Ίσπανίας του έμφυλίου. Οί λέξεις «Έκδίκηση», «Θάνατος», η χαρά μπροστά στό αίμα των έχθρών χαρακτηρίζαν την εποχή και έδιναν ένταση σ' όσα γράφτηκαν στη μνήμη των νεαρών παιδιών, όπως ό συγγραφέας τότε. Αυτή η ένταση τον άκολουθεί σ' όλες τίς σελίδες του βιβλίου άκόμα κι όταν περιγράφει την ζωή των άνταρτών και των χωρικών στη ζώνη της Δημοκρατικής Κυβέρνησης.

και γράμματα γ νωρίζω • και γράμματα γ

Ἡ περιγραφή αὐτή εἶναι ἡ πρῶτο πολυτιμὴ προσφορά τοῦ βιβλίου. Ἡ περιγραφή τῶν συνεργειῶν τῶν ἀνταρτῶν, τῆς λειτουργίας τῆς «Ἐπιμηλειαίας» τοὺς μᾶς ἐπιτρέπει νὰ δοῦμε τὰ οικονομικὰ πλέγματα καὶ μεγέθη πού στηρίζαν τὴν στρατιωτικὴ προσπάθεια τοῦ Δ.Σ.Ε. Πλέγματα εὐθραυστα, ὅπως τὸ θέρισμα τῆς σοδειᾶς τῶν ἐγκαταλελειμένων χωριῶν, ὅπου ὁμως ἔλειπαν τὰ χέρια γιὰ τὴν ἐπόμενη σπορά. Πλέγματα πού στηρίζονταν στὴν ξέφρενη ἐργασία τῶν ἀνθρώπων — ἐνοπλων καὶ ἄμαχων — καὶ τοὺς καθιστοῦσαν πούτιμους — τὸ μόνο κεφάλαιο τῆς Δημοκρατικῆς Ἑλλάδας. Πράγμα πού μὲ τὴ σειρά του ἐξηγεῖ τὴν ἀγωνία καὶ τὴ σκληρότητα μπροστὰ στὸ φαινόμε-

νο «λιποταξία» — καὶ τῶν γυναικῶν καὶ τῶν παιδιῶν ἀκόμα — πρὸς τὸν ἀντίπαλο. Ὁ τελευταῖος, γνώριζε τὴ σημασία αὐτῶν τῶν πραγμάτων καὶ ἀπὸ τὴ μιά βομβάρδιζε ἀνελέητα τὰ χωριά ἐνῶ ἀπὸ τὴν ἄλλη ὀργάνωνε μηχανισμούς «ἀπόδρασης» τῶν κουρασμένων χωρικῶν τῆς Δημοκρατικῆς ζώνης. Ἡ δίκη τῆς Ἑλένης Γκατζογιάννη φωτίζεται οὐσιαστικὰ κάτω ἀπὸ αὐτὸ τὸ πρίσμα. Καὶ ὁ Κώστας Τσαντίνης ἔχει τὴν ικανότητα νὰ τὴν ἐντάσσει (ὅπως καὶ τόσα ἄλλα) στὴν ἱστορία κι ὄχι τὸ μίσος ὅπως ὁ διάσημος Νικόλας Γκαϊνητς.

«Γιὰ μιά χεσιά τόπο, μωρὲ παιδί μου, γιόμωσε τὸ βουνὸ κουφάρια!», ἀπάντησε στὸ συγγραφέα ἕνας γέρος βο-

σκός ὅταν ἐκείνος τὸν ρώτησε τί θυμᾶται ἀπὸ τὸ 1948. Ἡ ἔκταση τῶν πολλῶν μπροστὰ στὸ πέρασμα τῆς ἱστορίας, ἐπηρέασε καὶ τὸν ἴδιο τὸν συγγραφέα. Γράφει γιὰ τὴ φρίκη τῶν ἡμερῶν γιὰ νὰ φρονηματίσει τοὺς νεότερους ὥστε «νὰ μὴν ἐπαναλαμβάνουν τὰ ὀλέθρια σφάλματα τοῦ παρελθόντος στὸ παρὸν καὶ στὸ μέλλον». Ἄν καὶ θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ ἔχει τίς ἀντιρρήσεις του γιὰ τὸ τί μπορεῖ νὰ σημαίνει φρονηματισμός, ἀλήθεια καὶ ἀμεροληψία στὴν ἱστορία, ἡ προσπάθεια αὐτῆ τοῦ Τσαντίνης μᾶς ἔδωσε ἕνα βιβλίο μὲ ἕνα κείριο χαρακτηριστικὸ: τὴν εὐκρίνεια.

Καί, χάρις σ' αὐτὴ, ἂν καὶ ἀπὸ διαφορετικοὺς δρόμους, συνάντησε τὸ μεγάλο προ-

σὸν τῶν δύο προηγούμενων.

• • •

Τρία βιβλία πού ἀξίζει νὰ διαβαστοῦν καὶ ἀπὸ τὸν εἰδικὸ καὶ ἀπὸ ὅποιον κατὶ αἰσθάνεται γιὰ τὸν τόπο αὐτὸ, τοὺς ἀνθρώπους του καὶ τὴν ἱστορία τους.

Γιώργος Μαργαρίτης

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Ζαφειρόπουλου Δ., Ὁ ἀντισυμμοριακὸς ἀγὼν, 1945-1949. Ἀθήναι, 1956, σ. 662.
2. Στὸ ἴδιο, σ. 670.
3. Στὸ ἴδιο, σ. 137. Ἐπίσης Γ.Ε.Σ., Ἐγχειρίδιο: Ἀντιαεροπορικὴ βολὴ πεζικοῦ.

ΔΥΟ ΣΗΜΑΝΤΙΚΕΣ ΕΠΑΝΕΚΔΟΣΕΙΣ

Ὅταν ὑπάρχει μεράκι πραγματοποιοῦνται καὶ στίς μέρες μας ἐγχειρήματα πού ἀψηφοῦν τὸ ἐμπορικὸ δοῦναι-λαβεῖν. ΕΚΑΤΗ διαβάζουμε στὸ ἐξώφυλλο, καὶ τοῦτο τὸ ὄνομα δὲν μᾶς θυμίζει τίποτα ἀπὸ τὸ περιβάλλον τοῦ ἐκδοτικοῦ κόσμου.

Κι ὁμως ἡ παρουσία του, μὲ τὴν ἐπανεκδοσὴ δύο σπάνιων καὶ πολυτιμῶν βιβλίων τὰ ὁποῖα παρουσιάζουμε παρακάτω, ὄχι ἀπλῶς γίνεται αὐτόχρημα αἰσθητὴ, ἀλλὰ ὑποβάλλει τὴν ἀνάγκη σοβαρῆς ἀντιμετώπισης αὐτῆς τῆς ἐκδοτικῆς πρωτοβουλίας.

Βλαδίμιρου Μιρμίρογλου,

Οἱ Δερβίσσαι

Ἔκδ. Ἐκάτη, χ.χ.

Μνημειώδης μελέτη ἐξαντλημένη ἀπὸ καιρὸ, γραμμένη τὸ 1940 ἀπὸ Ἑλληνα τιτλοῦχο τοῦ Πατριαρχείου, τοῦ Β. Μιρμίρογλου, γιὰ τὸν ὁποῖο ὁμολογῶ ὅτι δὲν γνωρίζω περισσότερα. Τὸ ὕλικό πού προσφέρει, μὲ τρόπο κα-

θαρά περιγραφικὸ, τῶν θρυλικῶν μοναστικῶν ταγμάτων τῆς Τουρκίας εἶναι τεράστιο, ἐν πολλοῖς πρωτότυπο (π.χ. χρησιμοποιεῖ ἀρκετὰ τουρκικὰ χειρόγραφα ἀνέκδοτα), τεκμηριωμένο πάνω σὲ ἐξαντλητικὴ βιβλιογραφία καὶ εἰκονογραφημένο μὲ θαυμάσιες λιθογραφίες τοῦ 19ου αἰώνα. Εἶναι ἀδύνατο, ἕνας μὴ εἰδικὸς πού πρόθεσή του εἶναι νὰ ἐπισημάνει ἀπλῶς τὴν ἐπανεκδοσὴ τῶν *Δερβίσιδων*, νὰ μιλήσει οὐσιαστικὰ γιὰ τὴ μελέτη αὐτή.

Τό ελληνικόν κείμενον. Κατά τόν κώδικα τῆς Κοπεγχάγης μετά συμπληρώσεων και παραλλαγῶν ἐκ τοῦ Παρισινοῦ. Προλεγόμενα Ρένου Ἡρ. Ἀποστολίδη. Εἰσαγωγή, ὑποσημειώσεις και ἐπεξεργασία ὑπό Πέτρου Π. Καλονάρου. Μέ 24 σχέδια τοῦ Γιώργου Πανουτσόπουλου. Ἐκδόσεις Ἐκάτη χ.χ.

Στιχοῦργημα σέ δεκαπεντασύλλαβο, πού ἀριθμεί πάνω ἀπό 9.000 στίχους στήν πύο ὀλοκληρωμένη του παραλλαγή (κώδικας τῆς Κοπεγχάγης), γραμμένο στόν 14ο αἰώνα, τό *Χρονικόν τοῦ Μορέως* ἀποτελεῖ, ὅπως ἀπό παλιά προσέχτηκε, πολύτιμη ἱστορική πηγή γιά τήν ἐποχή τῶν Σταυροφοριῶν και τῆς Φραγκοκρατίας στήν Ἑλλάδα.

Ἐπίσης, ὁ ἀνώνυμος και κάθε ἄλλο παρά προικισμένος ἀπό τίς Μούσες στιχοῦργός, πού πρέπει νά ἦταν ἐξελληνισμένος Φράγκος ἤ γκασμούλος, λόγω τοῦ καθολικοῦ δόγματος ἔμεινε ἀνεπηρεάστος ἀπό τή λογία Βυζαντινή παράδοση: ἔτσι ἡ γλώσσα πού χρησιμοποιεῖ μπορεί νά θεωρηθεῖ ὅτι ἀποτελεῖ σημαντικό τεκμήριο γιά τήν «ὀμιλουμένη» τῆς ἐποχῆς, τουλάχιστον στήν Πελοπόννησο. Ἄλλωστε, ἡ ἐκμετάλλευση τοῦ γλωσσικοῦ πλοῦτου τοῦ *Χρονικοῦ* στίς γλωσσολογικές ἔρευνες σημειώνεται κίόλας ἀπό τίς ἀρχές τοῦ αἰώνα (βλ. π.χ. τίς

ἐργασίες τοῦ Γ.Ν. Χατζιδάκι, *Μεσαιωνικά και Νέα Ἑλληνικά*, τ. Α' - Β', 1905-1907).

Ἐπίσης, ὁ ἀνώνυμος και κάθε ἄλλο παρά προικισμένος ἀπό τίς Μούσες στιχοῦργός, πού πρέπει νά ἦταν ἐξελληνισμένος Φράγκος ἤ γκασμούλος, λόγω τοῦ καθολικοῦ δόγματος ἔμεινε ἀνεπηρεάστος ἀπό τή λογία Βυζαντινή παράδοση: ἔτσι ἡ γλώσσα πού χρησιμοποιεῖ μπορεί νά θεωρηθεῖ ὅτι ἀποτελεῖ σημαντικό τεκμήριο γιά τήν «ὀμιλουμένη» τῆς ἐποχῆς, τουλάχιστον στήν Πελοπόννησο. Ἄλλωστε, ἡ ἐκμετάλλευση τοῦ γλωσσικοῦ πλοῦτου τοῦ *Χρονικοῦ* στίς γλωσσολογικές ἔρευνες σημειώνεται κίόλας ἀπό τίς ἀρχές τοῦ αἰώνα (βλ. π.χ. τίς

Ἡ παρούσα ἔκδοση ἀπό τήν Ἐκάτη εἶναι ἡ φωτομηχανική ἀναπαραγωγή τῆς ἑλληνικῆς φιλολογικῆς ἔκδοσης τοῦ κειμένου ἀπό τόν Π. Κορνάρου πού εἶχε κυκλοφορήσει τό 1940 και φυσικά εἶ-

ναι πια δυσσευρετη. Ἡ εἰσαγωγή τοῦ Π. Καλονάρου δίνει πληρέστατη βιβλιογραφία γύρω ἀπό τό θέμα (φυσικά ὡς τό 1940), ἡ περιγραφή χειρογράφων και τό κείμενο συνοδεύεται ἀπό πλούσια σχόλια, φιλολογικά και ἱστορικά. Στό τέλος ὑπάρχει εὑρετήριο ὀνομάτων και γλωσσάρι.

Εἶναι πολύ θετικό πού οἱ ἔκδοσεις Ἐκάτη ἀποφάσισαν μιά τόσο γενναία χειρονομία: τό *Χρονικόν τοῦ Μορέως*, ὅπως και οἱ *Δερβίσσαι* τοῦ Βλαδίμηρου Μιρμίρογλου εἶναι βιβλά σημαντικά και δυσσευρετα σήμερα. Τό *Χρονικό τοῦ Μορέως*, ἔκτος ἀπό ἱστορική πηγή και γλωσσικό τεκμήριο ἀποτελεῖ, ὅπως χαρακτηριστικά διατυπώνει ὁ Κ.Θ. Δημαράς, *μνημεῖο τῶν πολιτιστικῶν ἀνταλλαγῶν ἀνάμεσα στούς Ἑλληνες και τούς Δυτικούς, οἱ ὁποῖοι προέκυψαν ἀπό τίς σταυροφορίες, συνεχίζοντας ἐντονότερα πύο παλιές παρό-*

μοιες σχέσεις (...). Ὁ στιχοῦργός τοῦ Χρονικοῦ τοῦ Μορέως εἶναι μάρτυς τῆς γόνιμης συσχέτισης τοῦ ἑλληνικοῦ μέ τόν δυτικό πολιτισμό ἐπάνω στά ἑλληνικά ἐδάφη.

Σταυροφόροι ἀπ' ἐδῶ, δερβίσιδες ἀπό ἐκεῖ: δείκτες και δείγματα ἐκείνων τῶν πολιτισμικῶν σχέσεων και ἐπαφῶν πού διενεργοῦνται στό ἐσωτερικό τῶν διαδικασιῶν πού μάθαμε νά τίς βλέπουμε μόνο στό ἐπίπεδο τῆς βίαιης τους ἐκφρασης: τόν πόλεμο, τήν κατάκτηση, τή διεκδίκηση τῆς ἐξουσίας. Ἐκεῖ ὅμως «Φράγκοι», «Τούρκοι», «Ρωμιοί» χάνουν τήν ἱστορική τους διάσταση. Ἡ περίπτωση τῆς ὑπεροπτικῆς ἀποπομπῆς τοῦ «Βοσπόρου» πρὸς Ἀνατολάς ἀπό τή μιά και τῆς δουλικῆς ὑποταγῆς στίς ἐκ Δυσμῶν πολιτισμικές ἐπιταγές ἀπό τήν ἄλλη τό δείχνουν δυστυχῶς καλά.

Μαριάννα Δήτσα

ΣΤΙΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ

Τοντόροβ Τσβετάν, Ποιητική, μεταφρ. Ἀγγελία Καστρινάκη, ἔκδ. Γνώση, Ἀθήνα 1989.

Ἡ *Ποιητική* τό πύο «προγραμματικό» κείμενο τοῦ Τοντόροφ —ἀλλά (γι' αὐτό ἀραγε;) ὄχι μᾶλλον και τό πύο σημαντικό ἢ ενδιαφέρον— μπορεί νά θεωρηθεῖ ὡς

«γνώση»

κείμενο βάσης ἢ ὑποδομῆς γιά ὄποιον μυεῖται στίς τάσεις και τίς ἔνοιες τῶν νεότερων λογοτεχνικῶν θεωριῶν. Ἐτσι, ἡ ἐκτεταμένη και ἐμπεριστατωμένη εἰσαγωγή τῆς μεταφράστριας Ἀγγέλας Καστρινάκη δίνει μιά κατεύθυνση στόν ἀναγνώστη και τόν ὑποψιάζει γιά τά συναφή προβλήματα και τόν θεωρη-

τικό διάλογο πού γόνιμα διεξαγόταν σ' αὐτούς τούς χώρους.

Στόν τομέα τῶν νεότερων θεωριῶν τῆς λογοτεχνίας ἡ μετάφραση τῆς *Ποιητικῆς* τοῦ Τσβετάν Τοντόροφ ὑπῆρξε ὀπωσδήποτε μιά ἐπιλογή εἰστοχη και χρησιμη. Ἡ συγγραφική παραγωγή και οἱ θεωρητικοί προβληματισμοί τοῦ Τοντόροφ κυριάρχησαν μαζί μέ ὀρισμένους ἄλλους στοχαστές ὀπως οἱ Μπάρτ, Ζενέτ ἐπί

τουλάχιστον μιά δεκαπενταετία στό χώρο τῆς θεωρίας τῆς λογοτεχνίας στή Γαλλία μέ ἀκτινοβολία πού ἡ ἐμβελεῖα τῆς περνούσε τά σύνορα ἐπηρεάζοντας και καθορίζοντας τίς συνθήκες τόσο τῆς μελέτης τῆς λογοτεχνίας ὄσο και τῆς ἴδιας τῆς λογοτεχνίας.

